

ЫҢАДЫЗ

1986

4

ЎҲАДЫЗ

№ 4

1986

ЎЗБЕКСТАН ССР
ЎЗЫДЖЫЛАРЫ
БИРЛИГИНИНЬ ОРГАНЫ

ЭКИ АЙЛЫКЪ ИЧТИМАИЙ-
СИЯСИИ ВЕ ЭДЕБИИ-БЕДИИ
ЖУРНАЛ

Июль
Август

ЕДИНДЖИ СЕНЕ ЧЫКЪУВЫ

МУНДЕРИДЖЕ

МУСТАФА ИБРАИМ. Мурад этсенъ. Поэма. 3

БЕШЙЫЛЛЫКЪНЫНЬ ИЛЕРИ АДАМЛАРЫ

ЯКЪУБ МУСТАФАЕВ. Къартаймагъа вакъыт къалмай. Очерк. 13
МЕСФЕР ИСЛЯМОВ. Асановлар. Очерк. 17
АНАТОЛИЙ ЕРШОВ. Сарычелек. 21

НАЗМ ЭСЕРЛЕР

ЛЁМАН СУЛЕЙМАН. Суретке бакъам. Ветеран. Шинелли йыллар. Афсус-
ланма. Шиирлер. 25
ДЖЕВАИРЕ. Хаял. Аязлы гедже. Ананынъ шефкъаты. Айып олсын!
Эркеклер лафы. Шиирлер. 28
ШАКИР СЕЛИМОВ. Пек гузель адет. Чыкъ тамчылары. Лянет! Кучюк
огют. Сени унутмагъан Ватанынъ олсын. Беяз кягъыт табагъы. Чель-
тек ве дедем. Неге керек? Эй гонъюлим! Ким экен о? Манзара.
Шиирлер. 31

НЕСИР ЭСЕРЛЕР

ИСА АБДУРАМАН. Бахт кѳушыны ушкутме. Повесть.	37
ИБРАИМ ПАШИ. Омюрнинѳ бир саниеси. Икѳе.	70

ЭДЕБИЙ АСАБАЛЫГЪЫМЫЗДАН

МАМУТ ДИБАГЪ. Гизли нишан. Пѳеса.	75
-----------------------------------	----

САНЪАТ

ОСМАН ИЗМАЙЛОВ. Театр ве кинематографияда Ленин образы.	94
---	----

ХАТЫРА САИФЕЛЕРИ

Там манада инсан.	98
АМДИ АЛИМ. Сигнал йыры. Мектюп. Шайлы кѳызгѳа. Шиирлер.	99

ДЖЕНКЪАБЕР ШУРЕТ ИЗИНДЕН

ИСМАИЛ СЕЙФУЛЛАЕВ. Партизанларнынѳ кѳанатлы ярдымджылары.	101
---	-----

ЯНЪЫ ТЕРДЖИМЕЛЕР

ФАЙЗИ ШАХ-ИСМАИЛ. Халкѳабад. Памукѳчы кѳызлар. Ярашыр. «Ана адынѳ юрегимде сакѳларым». Бахшыш. Кираз. Шиирлер.	108
САБЫР БАХТИЯР. Ах, бу синѳирлер! Икѳе.	111

ХАЛКЪ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ

Чынѳлар.	119
----------	-----

ВЕНЕРА ИБРАИМОВА. Ленин гѳаелери. Севем сени, аят!	123
--	-----

ЭДЕБИЯТШНАСЛЫКЪ ВЕ ЭДЕБИЙ ТЕНКЪИД

ЮНУС ТЕМИРКЪАЯ. «Йырла, инсан».	124
---------------------------------	-----

МЕРАКЪЛЫ АДАМЛАР АКЪКЪЫНДА ИКЪЕЛЕР

АБЛЯЗИЗ ВЕЛИЕВ. Дев кѳуветли адам. Сув арсланы.	127
---	-----

БАЛАЛАРГЪА

СУБХИ ВАПИЕВ. Асанчыкѳ.	138
-------------------------	-----

Журнал эр бир эведе олсын!	139
----------------------------	-----

КЪАБУЛ СЕИТВЕЛИЕВ. Памукѳчы кѳыз. Йыр.	140
--	-----

Авторларымыз акѳкѳында.	144
-------------------------	-----

Баш редактор: АЙДЕР ОСМАН.

Редколлегия: ШАМИЛЬ АЛЯДИН, СЕРВЕР АРИФОВ,
АБЛЯЗИЗ ВЕЛИЕВ (месуль секретарѳ), АСКЪАД МУХТАР,
БОРИС ТИХОМОЛОВ, ЗАРЕМА ТРАСИНОВА, НУЗЕТ УМЕРОВ,
МИАД ХАКИМОВ, ЧЕРКЕЗ-АЛИ, УРИЕ ЭДЕМОВА.

Мустафа Ибраим

Мурад Этсенъ

ПОЭМА

Кой ерлеринде шеэр типинде земане
койлери къурув зарурлыгы меселеси
чокътан ортагъа сюрюле. Бу хусуста Озь-
бекстан Компартиясынынъ XVI пленумын-
да да айрыджа сёз юрьсетильди.

КИРИШ

Яшлыкъ, яшлыкъ олмъз эди,
Кони, къанып яшаса.
Базрьде урь селлер киби,
Ташкын олып ташмаса.

Анджакъ онъа бир къол туткъан,
Аркъа олгъан тапылса,
Арзусына, хаялына
Реберлик де япылса,

Къургъакъ ерни сувгъа богъар,
Сахраларны ешертир.
Керек олса айгъа къонар,
Байлыкъ тапар ер тешип.

Бунъа шаат эфсанели
Бешйыллыкълар эмели.
Донбасс, Кузбасс, «ДнепроГЭС»лер —
Енъишлернинъ темели.

Ватанымнынъ яшлыгына
Еинълеп дестан токъулса,
Азлыкъ этер шуретине,
Къош орденлер такъылса.

Тасвирлейим бугунъ мен де
Къойып кучъ-къудретимни,
Яш несильден бирисининъ
Эмек джесаретини.

Йылдызлар корюнмей, лякин кунь
кьонды.

Кьызартты батыны сонъки шавлеси,
Ятсынен экинди арасы олды.
Кесильди манърашкьан айванлар сеси.

Тынчланды сокъакълар, ятышты тозлар.
Йымшачыкъ ельчиктен тазерди ава.
Тек багъча ичинде кьомшу балалар
Негедир кьызышып этелер дава.

Феркъланмай ич Аким агъанынъ эви де
Койдеки эслерден — огуиде азбар.
Этрафы кьоралы, ортада дут терек.
Дут терек тюбюнде тахтадан сэт бар.

Бу ерде Аким агъанен берабер
Къадыны Хатидже, кьызлары Гульпе.
Чайлары сувугъан, дэлгъанлар лафкъа.
Лакъырды пек месуль ве джиддий кете.

Къара къаш, къара козь, эсмери юзьли
Бирден-бир яш Гульпе субетке себеп:
Койдеки мектепни битирди энди,
Келеджек акъкъында отура сёйлеп.

Къыйыгъын тюзетип, пештмалын сыйпап
Хатидже алтемиз киришти сёзге.
[Эвлятлар бахтычюн озюни къыйнап
Яшагъан аналар белли эр кезге].

— Менджесине кьыз балагъа
Оджа олмакъ пек ляйыкъ.
Бар окъу, оджа ол, кьызым,
Биз де мемнун олайыкъ.

Оджаларгъа эвель-эзель
Сайгъы, урьмет, итибар.
Меджлислернинъ, эр бир эвининъ
Энъ тёринде ери бар.

Оджалыкъны бегемесенъ,
Окъуп кель де ол эким.
Йнкяр этмем, яхшы унер,
Беджермез очы эр ким.

Айт, бабасы, бу фикирни
Догъру дейим мен озюм.
Къызымызнынъ такъдиричюн
Айтчы бир шей сен озюнъ.

— Эбет, эбет, янълыш дегиль
Сенинъ бойле дегенинъ.
Ама кьызынъ Гульпе не дер,
Насыл унер бегене!

Бабасынынъ суалие
Къыз джевап беклетмеди.
Ачыкъ бакъыш, татлы тильнен,
Эйджанланып шай деди:

— Анам-бабам, динълень мени,
Менде башкъа ниет бар.
Бу истекни аль этмекни
Хаялланам чокъ йыллар.

Мен мектепни битиргенде,
Сёз бердим озь-озюме.
Авес эткен унерим бар,
Турарым озь сёзюмде.

Ким истесе олсын эким,
Олсын оджа, я йырджы.
Менде мерам, менде истек
Тек олмактыр кьуруджы.

Коюмизге козь ташласам,
Кедерленем, ынджынам.
Анда бир эв, мында бир эв,
Не план бар, не низам.

Эдждатлардан мирас кьалгъан
Алчакъ, басыкъ эв, азбар.
Девримизге, озюмизге
Келишмеген чокъ шей бар.

Клуб дегиль, бизге керек
Медениет Сарайы.
Ясли, багъча, эски мектеп
Деньишмели алайы...

— Вай, вай, балам! Къуруджылыкъ —
Бу эркеклер зенааты.
— Сизге шайдыр, ама менчюн
Бу — арзулар къанаты.

Мен истейим сыра-сыра
Гузель эвлер къурмагъа.
Бир корьгенлер сукълансынлар
Кыймасынлар къайтмагъа.

Одалары ярыкъ олсын:
Газы, сувы ичинде.
Къышта сыджакъ, язда салкъын.
Хан сарайы бичимде.

Одун, комюр къасевети,
Куль чангъысы олмайджакъ.
Кечмиш куньлер хатиреси
Олсын маша ве оджакъ.

Тоз дегиль де, асфальт иле
Йылтырасын сокъакълар.
Бунъа вакъыт кельди энди,
Бунъа бизде кучъ де бар.

— Яхшы ама... амасы бар.
— Я не, баба! Дйтынъыз.
Анам сиз де, ялсарам мен,
Фикринъизден къайтынъыз.

Баба деди:— Истегинъе
Бир сёзюм ёкъ ве лякин
Сен къураджакъ эвлеринъде
Бильмейим мен, яшар ким.

Кой, къызым, бу шеэр дегиль,
Ишчи дегиль койлю де.
Ишчи ичюн келишкени
Уйгъун кельмез койлюге.

Энди койлю багъ-багъчада,
Чёлъ, тарлада, фермада
Техниканен иш тутса да,
Койлю олып къала да.

Ишчиге не — о чалыша
Белли саат ичинде.
Ондан арткъач сарф этмей о
Гъайретин де, кучюн де.

Койлю ичюн зарур мытлакъ
Озь азбары, озь малы.
Озь анъане, адетинен
Онда топракъ олмалы!
Койлю ичюн дегиль бу ич
Шахсий менлик, инатлыкъ.
Топракъ онъа — бу эмель, кучъ,
Табиаткъа итаатлыкъ.

Эбет, яхшы: телевизор,
Буздолаплы ярыкъ эв!
Къысмет олып къурсанъ эгер,
Айланмагъа азбар бер!
Олсын гараж машинагъа,
Олсын акъыр малына.
Истегенде багъча асрап,
Емиш толсын далына.

Айды, къызым, огъур ола,
Чыкъмайым мен огюнье,
Мурад этсенъ, сен етерсинъ,
Иншалла, озь сёзюнье.

Акъшам олгъан субеттен сонъ
Кечти кунълер, афта, ай.
Хатидже апте ах чеке,
Къызын ёлгъа азырлай...

Имтианлар отип кетти,
Гульпе энди студент.
Дей озюне: «Макъсат ичюн
Кучъ аджыма, гъайрет эт!»

Яз татили койде дегиль,
Къуруджылыкъ еринде.
Къалавджыгъа олып шегирт
Усул, сырын огрене.

Сонъ бояджи шень Наташа.
Олды якъын аркъадаш.
Чалыштылар ян-янаша,
Дерсинъ эки къан-къардаш.

Бойле этип дёрт-беш йылнынъ
Татилини эр даим,
Кечирди амелиятта,
Огренип иш къолайын.

Огрени о лейхалар,
Сметалар тизмеге.
Вакъыты ич къалмай эди
Шеэр бойлап кезмеге.

Койге исе язды мектюп
Бильдирип озъ сагълыгъын.
Ана-баба келип кетти,
Къызларыны сагъынып.

Аким агъа къызын ёкълап
Эр баргъан сонъ шеэрге,
О акъкъында сёйлер эди
Севинип койдешлерге.

Саатлернен тарифлесе
Битмез эди айткъаны:
Мерд эрлерге ляйыкъ келе
Начар къызынынъ япкъаны.

Тамам беш йыл кечти бойле:
Окъув, чызув, чалышув,
Омюрлик бу зенаатына
Темелинден алышув...

III

Гульпе артыкъ нетиджелеп тасилини,
Озю истеп алды меззу-диплом иши:
«Социализм инкишафы девиринде
Земаневий янъы койлер корюниши».

Баш ребери профессор Данилович
Субетинде шойле этип огютледи:
— Янъы койлер янъы оськен несиллерге
Келишкли, уйгъун олмакъ керек,— деди.

Беш йыл эвель бабасынынъ айткъанлары
Профессор айткъанынен бир кельмели.
Ойле этип янашмалы, иш тутмалы
Шеэр ве эм кой сыфаты бирлешмели.

Гульпе энди гедже-кунъдюз ойлап юрьди:
«Алгъан месуль ишнинъ асыл къайда онъы?
Тешеббюсле янъы ёллар арап тапып,
Гъалосбенен битмек керек ишнинъ сонъы...»

Иште, диплом къорчаламакъ куню кельди
Зеджаны кокюсине сыгъмай эди.
Лейханы къорчаламакъ кучъ олса да,
Юрегинде ичте кодер дуймай эди.

Эмин олып, ишанса да бильгисине,
Сыкъ-сыкъ ура юречиги кокюсинде.

Бакъса эди джебиндеки кузьгюсине,
Янакълары шафран киби кызыл тюсте.

Невбет келип чыккындан сонъ о минберге,
Эйджаныны ятыштырмакъ иетинен
Нефес алды пек теренден, гуя кыыргъа
Тырмашаджакъ шимди о джан-айбетинен.

Насыл этип битиргени, чыккыаныны,
Ич тасавур эталмай о ойланса да,
Кимнинъ бильмем: «Аферин!» деп айткыаныны,
Зан этти о озю ичюн бир чет сада.

Дипломларны такъдим этюв мерасими
Тантананен, оюн-йырнен екюнленди.
Гуръдем яшлыкъ озь кучюни, бильгисини,
Халкъ эшкына одемеге азыр энди...

Саба Гульпе комиссия узурьна
Барды бильдирмекчюн кенди риджасыны.
Деди:— Манъа рухсет беринъ бу лейханынъ
Озь коюмде киришмеге иджрасына.

Имтиязлы диплом алгъан тынч даушлы,
Назик эндам, начар кызынынъ бу истеги
Чокъ шей корьген, теджибелли, эсли-башлы
Комиссия реберине худжур кельди.

— Ама, яш кыыз, бизим санъа теклифимиз —
Ишле къалып институт эркъянында.
Такъдириньчюн бу фыршатны ред этме ич,
Илериде санъа осюв имкяны бар.

Гульпе исе кыызмай юксек мертебеге,
Койни къурмакъ истегини этти иза.
Профессор мемнюн олып мердпигине,
Ёлланмагъа тебессюмнен чекти имза.

IV

Къолтугъында янъы койнинъ лейхасынен
Озь коюне къайтып кельди яш инженер.
Онда бильги, онда унер, эм ираде,
Ильк аятий макъсадына мытлакъ ирер.

Рухсет сорап киргенинде, реис оны
Къаршылады кулер юзьнен:— Хош кельдинъ!— деп.
Гульпе берген ёлланманы окъуп-окъуп:
— Итираз ёкъ. Бу пек яхшы. Аферин!— деп.

Башла ишке. Гараждамы, фермадамы —
Не ерлерде аджеле ве насыл тамир
Керек олса, япынъ, ярдым этер санъа
Къуруджылар бригадири уста Замир.

— Абдухамид Саидович, менджесине,
Бу ишлерни япа биле Замир озю.
Манъа исе янъы койни къурмакъ керек.
— Башкъа хызмет ёктыр бизде, будыр сёзюм!

Къолундаки тыгъырчыкълы кягъытларны
Ачып къойды Гульпе узун, бош столгъа.
— Амелине кириширдим мен буларнынъ.
Яп десеньиз, ярын тюшер эдим ёлгъа.

Реис турмай озь сринден козь ташлады
Чеберликнен ясалгъан бу ресимлерге.
— Бу сарайлар ве бу эвлер эбет, яхшы,
Лякин олар керекми ич шимди бизге.

Шу анъ кирди Азаматов — партсекретарь,
Бойну, бети ве къоллары тунч ренкинде.
Незакетле селямлашты инженернен,
Гульпе бакъты, бунысы не дер экен деп.

Азаматов лейхаларны корип къалды,
Меракъланып, кягъытларгъа якъын барды.
— Не аджайип! Шеэр киби!— деп къуванды,
Юрегини гузель ислер сарып алды.

— Киришкенсинъ, шайлы Гульпе, керек ишке,
Къошулам мен бойле зарур тешеббюске.

— Токта, Аман. Даа эрте бизге бу иш,
Бизлер ичюн бу шимдилик татлы бир тюш.

Бизге керек яхшы этип туюнмуге,
Кучюмиз ёкъ бойле юкни котермеге.
Башкъа ишлер богъурдактан, сен не дейсинь!!
Кырттышлар бар, канал керек... джыйчы эсинь!

— Ёкъ, урьметли реис ака, яньыласыз!
[Хамдамозны гул дерсинь ки, ток урды].
Сычрап туруп курсюсинден, козьлерини
Айландырып секретарьга бакъып турды.

— Он беш йылдыр чалышкъаным, яньышмадым,
Девлетимден ишим ичюн орден алдым.
Биль! Етерлик эр бир ерде итибарым,
Район урьмет тахтасында мошим адым.

— Шай олса да, Абдухамид Саидович,
Тар аньлайсыз дедир, аят талабыны.
Шу эвельки хызметлернен мумкюнми ич
Ольчомега заманенинь къалыбыны.

Ойланышъыз себеби не, бир чокъ яшлар
Койни ташлап, яшамакъчюн шеэрге кете.
Чюнки яшлыкъ яхшы урба, аштан башкъа
Юксек рухнен яшамакъны арзу эте.

Ойле койни къурмакъ ичюн бугунъ бизде
Сермия да, кучъ-гъайрет де шукюр етер.
«Шаркъ малъгъы» олгъандан сонъ, ишимиз де
Ве яшайыш седиэмиз осип кетер.

— Азаматол, сёйленесикъ бульбуль кибки,
Бу яш кызынны истегине мейиль берип.
Ама манъа колхозымыз кунъ тертиби
Чезмек ичюн кюя бинъ-бир меселени.

— Шай олгъанда идаренинь азаларын
Чагъырайыкъ. Колхозджылар не дер бунъа!
Мен эминим, терс олса да базылары,
Кой джемааты дейим мусбет бакъар онъа.

Койде сыр ёкъ. Мында эр шей ашикяре,
Мандал кьойсанъ къапыгъа, беклесеъ де.
Япкъаныкыгъа кьомшулар, койдош биле,
Кимсе оны коръмедикъ беллесеъ де.

Идареде бу лакъырды бигер-битлез,
Санки радио, телеграф хабар эткен.
Къуруджылыкъ аныкында биле эр кез,
Гуя кимдир оларгъа табир эткен.

У

Явэш-явэш келе халкълар клуб бетке.
Къушанса да клуб ярыкъ чыракъларгъа,
Чокъ йыл таныш эски бина бугунъ неге
Алчакъ, басыкъ корюнменге бир чокъларгъа.

Топлашувда реис деди:— Бизге шимди
Керек дегиль бойле масраф сарф этмеге.
Парторг айтты:— Масрафындан къоркъмамыз биз,—
Теклиф олды, сёз берильди сонъ гульпеге.

Яш инженер бутюн халкъкъа тариф этти
Озь макъсады, арзусынынъ манетин.
Шеэр кибки къурулджакъ янъы койде
Земановий аят кечирмек кнетиин.

Гульпенинь бу сёзлерини эльчырпманон
Къаршылады колхозджылар пек къуванып.
Огъ сырадан:— Мумкюнми!— деп Шухрат ата
Котерильди таягына эп таянып.

— Айтаджагъым, эвель заман бай, мырзалар
Бу тез кечкен фани дюкъя демедилер.
Танъры-таалл дженнесине умют багълап,
Къара халкъдай яшамагъа конъмедилер.

Бизлер тёнкен къанлы тернен локъагагъа
Сарайларда зевкъ сюръмеге бильди олар...

Яшыкы дегиль, чал сакъаллы мен къарткъа да
Гульпе айткъан янъылыкълар пек махпуллар.

О кошеден, бу кошеден къайта-къайта
Ишитиле тюрлю сеслер ве теклифлер.
«Реисимиз земанеден кери къалгъан!»
«Ёкъса энди пенсиягъа кетсин»,— дейлер.

Ойгъа далып реис янъгъыз эвге къайта:
«Дайм сайгъы урьмет эткен кой джемааты
Нечюн аджеп бугунь акъшам айткъаныма
Эр вакъытта олгъаныдай къолтутмады!

О заметли, зор йылларда сайлады халкъ
Мени эльбет, реисликке талып ляйыкъ.
Ве джемаат ишанчыны кельдим акълап,
Кучь-къуветим, сагълыгъымны аджымайып.

Илериде кеме де шай менде арзу —
Хызмет этмек халкъ истегин ойлап талып.
Лякин, лякин келернидир сечмегеним,
Тек бир токь яшавны макъсат, бахыт талып.

Реис кете кокюсинде кедер сезип,
Гонъюль азабыны озю акъча чезип.
«Эбет, халкънен бирлик олмакъ керек даим» —
Дей о, олып кечкен алгъа пек мугъайып.

«Мен янъылдым, бу янълышны тюсезмели,
Гульпе берген теклифлерни акъ этмели.
Барсын бизим коюмиз де шеэр киби
Олсын онынъ къияфети эм тертиби...»

Бираздан сонъ сагълыкълашып, бирер-экишер
Сокъакъ бою тизилип кете халкълар.
Эр бирининъ эви, юрты шерефине
Джан раатлыгъы, къуванч берген хызмети бар.

Амза исе эвге дегиль, абайламай
Адымлады кой четине. Тынчлыкъ анда.
Кимсе бильмез юрек сыры раат къоймай
Геджелери шай кездире джошкъун алда.

Гульпенинъ гуль янакълары козь алдында.
Эр бир сёзю къалибинде бульбуль йыры.
Ах, олгъайды къаушмакъ ве къанмакъ бунъа,
Ашкяр олып эльге терен юрек сыры.

Пак дуйгъунынъ къыгъылчымы сёнемек дегиль,
Чевирильди азиз севги атешине.
Лякин Амза тек бир озю чеке дертни,
Бильмей Гульпе — берильген о озь ишине.

Сабыры ёкъ энди бойле чекишмеге.
Иигитлики ред этер деп къоркъып юрьмек!
Къарар берди: «Керек энди корюшкенде,
Гонъюль ачып, онынъ да гонъюни бильмек».

Достларынен сагълыкълашып къайткъан Гульпе
Сезмей кете айдын гедже зийнетини.
Ачыкъ конте йылдызларгъа баш котермей,
Асыл сезмей сыр сёйлеген хафиф елни.

Шимди онынъ кокюсинде къуванчыны
Тюсюнджелер раатсызлыгъы ятыштыра.
Акълалакъчюн джемаатнынъ ишанчыны
Озю алгъан агъыр юки ашыктыра.

Истегени, окъугъаны кириш эди,
Япыладжакъ ишлерининъ амелине.
Тек нягъытлар узеринде дегиль, энди
Делиллернен башламалы темелинден.

Масалларда тылсым иле олгъан киби,
Къолайлыкълар кёрулмиз о янъы эвлер...
Сабыр, гъайрет, мердлик, джуръат кереклигин
Къайта-къайта хабер бере тюсюнджелер.

... Яры гедже авса биле, кирпич юммай
Тёшегинде Гульпе терен ойгъа далгъан,
Урушларгъа азырлангъан сераскердай
О тахминен ишлерине тизе план:

«Кой Совети, район иджа комитети,
Областтаки агропром идареси
Къол тутарлар, зан этсем, бу лейхагъа,
Эйи ишнинъ тапылмазмы бир чареси.

Кирмек ичюн къуруджылыкъ планына,
«Колхозстрой»гъа берильмели тез авале.
Подрядчылар ве муштери арасында
Керегидай бельгиленсин мукъавеле.

Къуруджылыкъ банкына кунъ эвельден
Тасдыкълангъан весикъалар эсасында,
Керек шартлар къоюлмалы, иш акъкъыны
Телемекчюн сермиямыз эсабына...

Даа башкъа корюльмеген, билиммеген
Дигер ишлер чыкъса, билем не демеге.
Керек олса, аркъадашлар ярдымынен
Меним борджым аль этмеге, беджермеге».

Шай ойланып юкълап къалды ёргъунлыкътан
Йылдыз сёнип, агъарткъанда уфукъны танъ.
Чокъкъа бармай уянды о раатсызлыкътан
Санки мийи, гонъюлинде къакъылды чанъ.

Дуймай къалды кечкенини кузьнинъ, къышнынъ,
Гульпе ишлей юреги ич дегиль раат.
Бильди аят тюзлюгини, ёкъушыны,
Незакетлик, къабалыкъкъа олды шаат.

Хызметини видждан борджы эсап этип,
Чалышкъанлар чокъ олса да, расткетирди
Ишханеге бир меракъсыз келип-кетип,
Кунъ кечирген «мүтехассыс» эрифлерни.

Бир дефада аль оладжакъ саде ишни,
Себеп тапа ве созалар афта-айлар.
Эм итираз эталмайсыз, чюнки олар
Къанун, эмир нокътасындан тайпынмайлар.

Табандаки тикен олар, козьдеки чёп,
Чёплик омюр акъынтысы, ташкъынында,
Олар санки ох чалыджы сиврисинек,
Тишлей, чакъа, бозалар къанынынъ да.

VI

Къар ириди. Ягъмурлар кечип кетти,
Баарь фаслын мужделеп табиат куле.
Сыгъырчыкънен торгъайнынъ сачакъларда
Юва ичюн давасы ишитиле.

Кунеш даа уфукъта эркелене
Безенерек кумюш тюр нурларына.
Къуруджылар Гульпенен ишке кете,
Халкъ сукълана оларнынъ йырларына.

Шох ве чалыкъ балалар мында энди.
Машинанынъ янында доланалар.
Шухрат бабай, Мемет къарт эрте келип,
Айдавджынен лаф этип тазланалар.

Къошмакъ ичюн сюрюге сыгъырыны,
Беклей къапы огюнде Мерьем енге.
Къуруджылар йырлагъан шенъ йырыны
О да динълей хош бакъып кельгенлерге.

Эр биринен къол тутып, селямлашып,
Шофер кечти гъурурнен руль янына.
Кетти олар лаф этип, эм йырлашып,
Къуруладжакъ янъы кой мейданына.

Чокътан энди колхозда техниканынъ
Гонъюллерге хош кельген эзгисине,
Чевре-четни гурь сеснен янъгыратып,
Экскаватор да къошты озъ сесини.

Ве башлады демир сап чомучынен
Дым топракыны толдырып алмагъа о.
Инсан анынъ яраткъан къудрет-кучьнен
Темель ичюн траншея къазмагъа о.

Тасвир ичюн тапмайым лаякъ сѣзлер
Гульпе бу анъ не алда олгъаныны.
О бу дакъкъа юректен, джандан сезе,
Бахыт къушы башына къонгъаныны.

Куньден-куньге кенишлей, къызгынлаша
Къуруджылыкъ. Деньише кой сыфаты.
Мына темель къоюлгъан, къалав башлай,
Сезиндире ишлернинъ кетишаты.

Демир-бетон плита, толаларны
КрАЗ, МАЗлар токътамай, ташып тура,
Ишитиле кунъ бою токътамадан:
«— Майна, Вира! Кене де:— Майна, Вира!»

Кийип махсус урбасын, енгиль чызма,
Топлай къыйыкъ астына сачпарыны,
Кунъ догъурмай устуне ишке чыкъа,
Сурьме чекмей Гульпе ич къашларына.

Объектлерде кунъ бою усанмадан
Шахсен кенди эр шейге дикъкъат эте.
Эр бир иште чалышкъан усталардан
Минсиз, юксек кейфиет талап эте.

Гизлемеге аджет ёкъ, даа барлар
Кёр нефисли ахлякъсыз ийлекарлар.
Къурназлыкътан, арамдан къачынмагъан,
Халкъ джебине далмагъа авескарлар.

Сайгъы-урьмет, шан-шурет хатирине
Козъ боягъан шахслар даа барлар.
Япылмагъан ишлерни къошып-чатып,
Уфюрильген пускадай къабарткъанлар.

Гульпе бойле алларны сезип къалса,
Тамырындан сулюкдай чалып ташлай.
Эр ишчиге, хадимге, имкян олса,
Земанеде чалышув рухын ашлай.

Итиразсыз шарт эльбет эр бир иште —
Олмасын ич кирлеген зерре леке.
Чюнки бугунъ ясалгъан сарай-эвлер
Бизден мирас келеджек несиллерге.

... Гульпе иштен ашыкъып, эвге дегиль,
Идареге кетмекте субет ичюн.
Эп ишлерге бирликте къыймет кесип,
Ярынки кунъ планын тизмек ичюн.

Гульпе иле бирликте къайта Амза.
Табий ал ки, эки яш арасында
Ай ярыгъы, йылдызлар нурлангъанда,
Бутюн вакъыт лаф кетмей иш акъкъында.

Йигит айткъан саф гоньюль сѣзлеринден
Дживан къызынынъ юреги сыкъ урмакъта.
О сѣз къатмай кетсе де, сезильмекте —
Азиз севги ислери уянамакъта.

ХАТИМЕ

Бир-эки йыл корюнмеген Аким агъа
Бугунъ кельген давет этип бизни тойгъа.
Джоюлыр деп, ишанмайып къагъытларгъа,
Озю чыкъкъан айтмакъ ичюн, махсус ёлгъа.

Емектен сонъ, раат-раат, сабыр иле
Ашыкъмайып чайны кейфнен сюзип иче.
[Тааджиппленем — ёкъмы тойнынъ къасевети!]
Хош лакъырды иле вакъыт пек тез кече.

Санки меним фикиримни сезген киби,
Соралмагъан суалиме джевап берди.
Тойлар никях Сарайында ола энди,
Ёкътыр асыл чалгъы, аш-сув, хызмет дерди.

Эм къонакъбай. Эм де кельген сой-акъраба,
Той биткен сонъ ич де замет этмесин деп,
Янъы мусафирхане азыр тура,
Мусафирлер сыкъынты чекмесин деп.

Тамыр атты бизлерде яньы адет —
Джемистиниъ бу, эльбет, ифтихары.
Эки яшкъа бахытлы омюр тилеп,
Туттырыла яньы эв анахтары.

Эльбет, коктен энмей о яньы эвлер,
Сыланмаса балагъынъ аз бош къала.
Къаи-тер тѣкип, чалышып, эмек этсенъ,
Шакъыт келе, хаялынъ аят ола.

Макътасам да ляйыкътыр коюмизни —
Корьген оны шеэрнен къияс этер.
Айдын, рушен эм дюльбер корюниши,
Эминим мен, сизлерни мефтюн этер.

Койнен бирге тюрленди чевре-четнинъ
Балалыкътан пек таныш манзарасы.
Эн-боюна кенълешти бу яньы кой,
Айдынлашты, ачылды кок сымасы.

Дувал атлап дегиль де, сааръ ели
Кире энди азбаргъа бир кедерсиз.
Ельнен бирге яньы кунъ шавлелери
Одаларны толдыра шеньлик ве сюс.

Табиатлар да деньишти койдешлерде,
Къуванч, гъурур сарды бакъ, эр бирини.
Мен озюм де шай дуям, яньы койде
Етмиш яшнынъ ташпадым черигини.

Я Гульпеге итибар, сайгъы, урьмет
Эвлерде — тѣр, меджлисте — биринджи ер.
Атъта ёлда кеткенде яшлар дегиль,
Къартлар биле:—«Аферин, къызым!»— дейлер.

Эвлядынынъ къазангъан шан-шурети —
Ана-баба къуванчы, джан багъышы.
Къайгъыргъан ве окъуткъан дезлетиме.
Айтсам биле аз олур бинъ алгъышым.

1985 с.

Къартаймагъа вакъыт къалмай

ОЧЕРК

Мен озюмни бахтлы журналист деп саям. Эбет, бунынъ себеplerи бар. Къыртыш Сырдарья областында аман-аман йиғирми йылдан берли чешит аджайип адамларнен корюшем, танышам, достлашам, олар акъкъында къолумдан кельгени къадар язмагъа тырышам. Бу — биринджиси. Бахтлым дегенимнинъ даа бир себеби шунда ки, бойле инсанларнен дефаларджа къонушып, лакъырдыларыны динълейим, оларнынъ якъан ишлерини корем, юректери темиз ве къальблери пак олгъаныны бутюн вуджудымнен ис этем. Ахыр-сонъу озюм де олардан бир де-бир яхшы чизгини алгъан, зенгинлешкен киби олам. Ниасть, язмагъа отургъанда очеркимни насыл этип башлайджагъымны тюшюнем, сечип алгъан къараманыма мунасиб сёзлерни къыдырам. Учунджиси эйи тарафы нсе, къалем санби оларакъ осем, ич олмагъанда буны ынтылам. Мен озь эвимдем, лякин очерк къараманы къаршыдан мени дикъкъатнен козетип тургъан киби дуюла. Демек, анълашыла ки, месюлиет арта. Осаллыкътан, штамп деген белядан къачынмалы...

Мен бугунъ истисал илерилеринден бири, Айдер Асанов хусусында язмакъ истедим. Онынъ акъкъында бильгенлерим, ишиткенлерим, окъугъанларым ве корьгенлеримни тертипнен бир ерге топласам къалын китап оладжакъ.

Дейджегим, шимди кягъытны къараламакътам. Энди бир санфе ибарелер яздым. Журналистке даа не керек? Отур да, сабырнен язабер, тек унутма: сатырларынъ къараманынъа лайыкъ олсун. Осал язмагъа акъкъынъ ёкъ, айыптыр. Шимдики тезлештирюв, гъайырдан къурув, семерели эмек ве сагълам турмуш девиринде, эр кес озь ишини кереги киби япмагъа борджлу. Партиямызнынъ XXVII съездинде, хусусан Михаил Сергеевич Горбачёвнынъ чыкъышларында бу талап юксек сеснен бутюн мемлекетке, джанагъа янъгырады...

Айдер Асанов, озюни таныгъандан берли шай тюшюне. Онынъле эр сефер корюшкенде, терек бир ерде ешergenи акъкъында ойланам. О, Гулистан шеэриндеки теджрибе тамир-механика заводында чалышкъанда, бизлер мектеп талебелери эдик. Шимди озюмизининъ эвлятларымыз энди чокътан талебе олдылар, о нсе аля даа анда чалыша. Сачлары сийреклешкен ве баягъы агъаргъан, юзю азачыкъ бурюшкен. Ама о кене баштаки киби арекетчен, ишине йигитлерге хас гъайрет ве джошкъулыкъле янаша.

Теджрибе тамир-механика заводы тек Сырдарья областында дегиль, республикада биле илерилер сырасында тура. Мында, Айдер агъанынъ салмакълы иссеси бар. Буны сизге заводда да, шеэр партия комитетинде де, халкъ депутатлары Гулистан шеэр иджра комитетинде де айтырлар. Айдер Асанов мезкюр заводкъа 1957 сенеси, баарьде кельди. Оны янъы ачылгъан маден конструкциялары цехине ёлбашчы вазифесине тани этилер. Яш ве арекетчен, беджерикли мутехассыс бу цехини аякъкъа котергенлерининъ биринджиси олды. Беш йылда япыладжакъ иш учь йылда эда этильди. Сонъ, бойле йигит осьмеден, ким оседжек? Керчек, эм осьти. Айдерни завод истисалынынъ башы вазифесине тани этилер. Бу участканы да учь йылда тертипке чекти, истисал механизмининъ бир минсиз юрсетти.

Иште, алты йыл дегенде Асанов бирден эки цехке — тѣюв-иритюв ве алет цехлерине ѳлбашчылыкъ япты, сонъра о ялынъыз бир цехке — тѣюв-иритюв цехинде къалдырылды. Мезкюр цехте йигирми йыл чалышты. Республика агропромы эркъаныдаки бу скяне цехини ич бир вакъыт гъалиплер сырасындан тюшюрмеген Айдер агъа, эки йыл эвельси пенсиягъа чыкъты. Цех сагълыкъ ичюн зарарлы олгъанындан, экимлер элли беш яштан сонъ иритюв ишинен огърашмагъа изин бермейлер. Мумкюн дегиль. Лякин Асанов заводдан кетмедн.

— Къал,— деди директор.— Ишханеге керексинъ.

— Эвден коре заводкъа алышып къалгъанынъны эр кес биле,— къошты баш инженер.— Элиси бир джанынъ сыкъылып, озюнъни къоймагъа ер тапмазсынъ.

Асанов кулюмспреди. Мындан кетмейджегини озю де биле эди, чюнки омюрини заводсыз тасавур этип оламай. О, экимлериниъ разылыгъынен цех устасы вазифесине авушты. Кене де саба ишке, акъшам эвге ашыкъа...

Иритюв цехи заводда энъ агъыр участка олгъаныны чокъ керелер ишиткен эдим, оны дефаларджа барып да корьдим. Акъыкъатен де шай. Онъа Айдер Асанов ѳлбашчылыкъ эткен йыллары чешит къыйынджылыкъларгъа бакъмадан план толдырылмагъан ай, квартал олмады. Къызыл байракълы иритиджилер вымпелни де, пара мукъфатларыны да, къыйметли бахшышларны да — эписини алдылар. Бойле къуванчлы енишлериниъ сыры неде аджеба? Ич бир тюрюло сыр ѳкъ. Асанов ве цехтеки йигитлер ичюн бутюн къуветлерини, юрек араретлерини къойып чалышмакъ табиий бир ал олып къалды. Осал иш, орта косътергичлер, сменанынъ аз къысымыны биле нафиле кечирмек, узакъ «перекур»лар киби аллар — бу адамлар ичюн яттыр.

Шуны да къайд этмели ки, Асанов ишчилерге усталыкънен реберлик япувнен бирликте оларнынъ сеvimли устасы олды. Огретти ве айны заманда озю де огренди. Оныъле берабер цех коллективиниъ де усталыгъы, теджрибеси артты. Осюв исе, тек бир нетиджеге — мувакъащетлерге алып келе.

Цехиниъ бинасы йигирми бир йылдан берли кепишлемесе де, махсулат ишлеп чыкъарувнынъ колеми учъ кереден зняде артты. Эгер 1963 сенеси мында бир айда чѳюн, челиктен он дѳрт биъ кумюшлик махсулат чыкъаргъан олсалар, шимди бу ракъам элли биъ кумюшке етти. Цехиниъ махсулаты Къаршы ве Джизакъ чѳллерине, къомшу Таджикстаннынъ Къайракъкъум шеэриндеки тамир-механика заводына ѳлланыла. Стандартсыз донатмалар ичюн япылгъан деталлер Мырзачѳль сыгъырындаки Джизакъ насос станциясынынъ экинджи невбети къуруджылыгъында къулланыла. Бундан гъайры, тѣюв-иритюв цехи заводда тамирленген экскаваторлар ве тракторлар ичюн керекли запас къысымларны азырлай.

Шаатым: Асановнен берабер чалышкъанлар, керек олса бир кунъде эки кунъюк иш япабилелер. Месселя, цех кечкен сененинъ октябрь айында эки айлыкъ планыны эда этти.

— Айдер агъа, насыл этип бойле нетиджелерге прищесинъиз?— деп сорадым ондан.

Асанов тааджипленгенимни корип, шакъылдап кулъди.

— Насыл этип дейсинъми? Насыл олур эди, олян, керек эди, яптыкъ. Джизакъ насос станциясында цехимизиниъ махсулаты ава киби зарур олгъаныны билемиз. Эм, озю де тек октябрь айында керек эди, ноябрьде дегиль. Шунынъ ичюн тырыштыкъ ве сымарышны вакътында азырлап бердик...

Авале олунгъан вазифеге намуснен янашмагъа алышкъан, озюне адден тыш талапчан ве ишкир, адамларнен чалышув, оларны данмалариге давет этюв къабиллетине малик олгъан Асанов акъкъында область партия комитетиниъ секретары Батыр Махмудовдан ашагъыдаки сѳзлерни ишиттим:

— Мен бу адамгъа шашып къалам, онынъ къолундан кельмеген иш ёкъ. Эм не япса да, буюк усталыкъ, инджеликнен япа. Гулистан шеэри партия комитетининъ биринджи секретары олып чалышкъан вакъытымда оны сыкъ-сыкъ чагъырта эдим. Бир куню ондан область меркезининъ архитектурасы насыл олмакъ кереклиги акъкъында сорадым, бу меселеде онынъ фикирини бильмек истедим. Пек яхшы меслеатлар берди, чокъ сагъ олсун. Конкрет объектлерни де шахсен онъа авале этип бакътыкъ, эписини беклегенимизден де гузель япып чыкты. Бундан гъайры, озю гъает меракълы адам олгъанындан, эксери алларда заводкъа барып, онынъле субетлеше эдим. Аля даа шай.

Аз лаф этип, чокъ ишлемекни озюнинъ принципи сайгъан бу аджайип адамы энъ яхшы ибарелер къыдырып, не къадар макътасанъ да ери бар, эльбет.

Мына, цехтемиз. Устылеринде къалын комбинезон, къолларында брезент къолчакълары олгъан адамлар ишпен мешгъуллер. Четтен бакъып турам. Асанов ичюп тёкув-притювнинъ ич бир тюрюю къыйышлыгъы ёкъ. Эбет, манъа шай корюле. Дакъкъалар, саатлер токътамадан кечип кетелер, мен исе эп козетем. Иш процессинде бир де-бир агъыр вазнет догъса, Айдер Асанов деръал онынъ чаресини тапа, истисал джержянынынъ аз муддетке биле акъсан къалмасына ёл бермей. Кнмерде озю соба башына кече, адий притиджиге чевириле. Онынъ косътериншлерини рнаст эткен шегиртлерни озълерининъ усталыкъларынен мени айретте къалдыралар. Эбет, дейим озъ-озюме, шегиртинге бакъып, устаны билъ дегенлерни шу дегилъми?..

Йыллар насыл кечкенини дуймай къалгъан Асанов, оларнен ишчи йигитлерни эмек мектебинде тербиеледи, оларгъа сабырлы оджа олып, зенаат «сыр»ларыны огретти, озъ теджрибесинен пайлашты, оларнынъ эр бир енъишине огъуалларынынъки киби юректен къуwandы. Айдер агъадан гъайретнен чалышмакъны огренген Виктор Боченков орденнен мукафатланды, область партия комитетининъ бюросына аза оларакъ сайланды. Леонид Чученко завод директорынынъ муавини дереджесине котерилъсе де, шимдигедже Асановнен меслеат этмеден ич бир мунм ишке къол урмай. Акъкъый акъайларнынъ иши — притиджилликте ишкннлешкен коммунист эмеги ударниклерни Абла Бекташев, Асан Сентумеров, Сервер Рустемов, Ибет Сеттаров, Владимир Зайцев, Эскендер ве Энвер Зайтовлар, Қямилъ Манасыпов киби ишчилер смена нормаларыны даима арткъачынен толдурып, юксек кейфшетли махсулат чыкъаралар. Брак деген шейнинъ озю дегилъ, ады да ёкъ. Ахырки нетиджелер де шунъа коре. Тёкув-притюв цехининъ коллективни кечкен сененинъ ве умумен он биринджи бешйыллыкънынъ планларыны баягъы арткъачынен эда этти. Агъымдаки сенеден исе, ярым йылда еди айлыкъ иш япылды. Бу, КПСС XXVII съезди ве Озбекстан Компартиясынынъ XXI съезди къарарларына биринджи салмакълы ве конкрет джеваптыр.

Инсан япып кечкен ишлер — онынъ басып кечкен излеридир. О омюрининъ манасыны ве макъсадыны белгилей, ама наранен, чекиннен, месафенен ольчешильмей. Айдер Асановнынъ бойле излери чокъ ве олар ялынъыз тамир-механика заводынен багълы дегилъ. Гулистан демирёл вокзалы янындаки Фрунзе адына мейданда, мешур сераскерге къоюлгъан эйкелнин, автовокзалнынъ янашасындаки Ахунбабаев эйкелини Асанов притюв цехинде шахсен озю азырлады. Онынъ бойле «излерини» корьгенде, башынъдан о омюр бою тек эйкеллер япуу-нен огърашкъан деген фикир кече. Айдер Асановнынъ эсас зенаатынен багъы олмагъан излери бунынънен даа битмей. Сырдарья областынынъ меркезиндеки Ленин адына мейданнынъ дёрт кошесинде ачылып тургъан памукъ къутучыгъы шекилиндеки мермер чешмелер де, шу мейдандаки буюк Урьмет тахтасы да онынъ ишидир. Шеэрини яраштырып тургъан бу санъат эсерлерини яратмакъ Асановнынъ вазифеси дегилъ, лякин Гулистанда оларны ондан яхшы янабиледжек адам олмагъанындан, бойле ишлер онъа авале этиле.

Асановнынъ эр тарафлы истидат санби олгъаныны энди корип турасынъыз. Айдер агъа тек озюннинъ эмек дефтерчигинде язылы зенаатынен сынъырланып къалмадан, чокъ шейнен меракълангъан ве чокъ шейни билъген окъумышлы, там манада зиялыдыр, эм де меаретли чалгъыджыдыр. О кемане, труба, даре, пнанино, аккордеон киби чалгъы алетлерини пек кямилъ чала.

Алма теректен узакъкъа тюшмей. Айдер Асановнынъ бир чокъ эйи чизгилери онынъ балаларына кечти. Уйкен огълу Эдип Ташкент консерваториясыны битирмек узъре. О энди Озбекстанда ады белли композитордыр. «Ялла» вокаль чалгъы ансамблининъ бедийи ребери Фарух Закиров Эдипнинъ «Тувгъан ерим» («Родная земля») йырыны репертуаргъа кирсетти. Бу тюркю «Ялла» ансамбли тарафындан Шри Ланкада, Малагасия республикасында иджра этильди, чокъ керелер мемлекетимизнинъ меркезий радио ве телевидениесинден йырланды. Экинджики Энвер, Гулистандаки музыка мектебинде дерс бере. Къызы Эльмира, музыка окъув юртуны битирди ве Крестъянское къасабасында музыка мектебинде чалыша. Баба эвлятларына бакъып къуванна, балалары исе бабаларынен акълы оларакъ гъурурланалар.

Кимерде Гулистаннынъ жылгородок массивинде, Асановларнынъ эвинде шенъ музыка янъгъырай. Къоранта азалары топлансалар, озь-озюнден анле ансамбли мейдангъа келе. Айдер агъанеп къарысы Нияра апте эсасен эски кърымтатар йырларыны ве миллий аваларны иджра этелер. Эксери алларда, Эдипнинъ уйдургъан янъы макъамы я да язгъан тюркюси музакере олуна, ноталар къолдан къолгъа кечелер. Эр кес озь фикирини айта, невбетнен пнанино башына отурып, янъы эсерни чалып бакъалар.

Затен, Асановлар пек мусafirчсен инсанлар олып, къапылары эр вакъыт ачыкъ тура. Мында истеген адам келе биле. Этрафтаки къолум-къомшулар, таныш-билишлер, сой-соплар бунъа энди чокътан алышып къалдылар. Олар къышта пнанино олгъан одагъа, язда азбаргъа толушалар.

Айдер агъаны черик асырдан берли козетип, шуны анъладым: яхшы адам эр кеске керек, эр кес онъа ыштыла. Шай иште. Эр кеснини урьмет-итибарыны къазангъан эмек ветераны Айдер Асанов заводда да, эвде де, сокъакъта да, той-дюгюнлерде де — эр ерде эр кеске керек адам. Иштен сонъ я да раатлыкъ кунълери о аш-сувны да унутып, чешит чалгъы алетлерни тамирлевнен мешгъуль ола. Буны узакъ-якъындаки такъымларнынъ чалгъыджылары яхшы билелер ве олар Айдер агъаны ич де ишсиз къоймайлар. О да ич кимсеге ред этмей, тюзетип бере. Атъта онынъ рессамджылыкътан да хаберни бар. Базыда, эвде бир озю къалгъанда пнанино клавишлерине индже пармакъларыны тийсетип, макъам уйдурмакъны да севе. Яшы алтмышкъа якъынлагъан олса да, пек аркетчен, кевдеси енгиль атлетикаджыларынынъки киби догъру, корюннштен энди эллини къаршылагъан адамгъа бенъзей. Ич де тынч отургъаныны, вакъытны нафиле кечиргенини расткетирмезсинъ...

Язувымны насыл битирейим экен, деген хаялда Айдер агъанынъ эвине телефон яптым.

— Айдер агъа, кейфлер насыл?

— Яхшы, къардашым. Озюме он дакъкъалыкъ тенеффюс илян эттим.

— Я, базар куню де? Раатланмайсынъызмы?

— Бир танышымнынъ кеманесини тюзетип отура эдим, телсвизордан «Ялла» ансамбли иджрасында Эдипнинъ тюркюсини йырладылар. Сейир эттим. Кемане къолумда, тамирлевни девам этеджегим.

Иш етерлик, билем, ама кимсени ынджытмакъ истемей, ярдым сорап кельгенлерининъ риджаларыны мытлакъа ерине кетире. Бойле адамлар къартаймайлар, дейим ичимден. Чюнки оларнынъ къартаймагъа вакъытлары къалмай. Айдер Асанов кибилен алтмышта да яш юрекли олалар. Онынъ киби инсанлар чокъча олса да!

Месфәр Исламов

АСАНОВАЛАР

ОЧЕРК

Джемиетиниң икътисадий ве ичтимай инкишафыны тезлештирювде эр бир ишчинниң, эр бир хызметчинниң анги саагъа ант олгъанына бакъмадан, озь ери бар. Илим саасыны инкишаф эттирюв де бундан мустесна дегилъ. Мемлекет икътисадиятыны илерилетювде илимниң инкишафына, эльде этильген илимий къазанчларыны аятта семерели тадбикъ этильмесине буюк дикъкъат айырылмакъ керек. Шу джумледен, кой ходжалыгъы экинлериниң махсулдарлыгъыны, айванасравджылыкъны семерелигини юксельтювде биология илими саасындаки араштырувлар ве къазанчлар муим эмнетке маликлер.

Ашагъыда биз озь аяты ве истидадыны биология илиминен багълагъан, бу саада баягъы къазанчларгъа малик олгъан белли мутехассис, корюмли биолог-алим Субхи Сейдаметович Асанов ве онынъ бабасы, къарт коммунист Сейдамет Асанов акъкъында икье этемиз.

Сухуми шеэрининъ дагълар ве къырларнен сарылгъан кошесинде шамеклер питомниги ерлешкен. Онынъ базасында СССР Медицина илимлери академиясынынъ Эксперименталь патология ве терапия институты чалышмакъта. Бу питомникте беш бинъден зияде чешит джыныс шамек бакъылмакъта. Теджрибе ичюн гъает керекли ве файдалы бу айванлар мында Индстандан, Вьетнамдан, Африкадан кетирильдилер. Олар бу ернинъ икълимине тез алыша, сагълам ве тендюрист олып осе ве чокълашалар.

Чокъ йыллардан бери бу институт янында бутюнджиан симпозиумлары, илимий мушаверелер отъкериле. СССР Медицина илимлери академиясынынъ Эксперименталь патология ве терапия институтынынъ директоры Борис Аркадьевич Лапин бу мушаверелерде докладларнен чыкъышта булуна ве оларнынъ ишине ёлбашчылыкъ япа.

Б. А. Лапинниң энъ якъын ярдымджыларындан бири, институт

Сейдамет АСАНОВ

зоотехника боллогининь мудири, биология илимлери кандидаты Субхи Асанов эди. Шимди о СССР Медицина илимлери академиясында болук мудири вазифесине тайинленди.

Субхи Асанов 1955 сенеси Самарканд шеэриндеки кой ходжалыгы институтыны мувафакьнетпен битирди.

— Бир кьач йыл оджалыкь яптым, 1960 сенеси бабамнен берабер Сухуми шеэринне кочьтик, мында Эксперименталь институтта ильмий хадим оларакь чалышып башладым,— деп хатырлай Субхи.— Илим басмакьяларындан кечип, диссертация азырладым.

Институтта о ильмий ишлернен зияде меракьяланды, вакьытыны аджымай окьуды, чалышты, КПСС азасы олды. Арадан чокь кечмеден, Субхи Москвадаки Ломоносов адына университетте «Шамеклер биологиясы» мевзусында диссертация кьорчалап, биология илимлери кандидаты олды, болук мудири вазифесине тайин этильди.

Субхи Сейдаметович чокь йыллар институтнынь буюк бир боллогинне ёлбашчылыкь япа, ильмий ве истисал ишлеринен огьраша. О, институт ильмий советининь азасы олып, мемлекетимизде ве четёллерде отькерильген симпозиумларда ве мушаверелерде фааль иштирак эте, чешит мевзуларда меракьялы докладларнен чыкьышта булуна. Сухумиде отькерильген бутюнджиан симпозиумындан сонь, алим Асанов бойле деди:

— Манъа ойле корюне ки, симпозиум юксек ильмий севиеде кечти. Мени энъ зияде доктор Е. Кнобил, Т. Бейкер, Р. Майерс ве Р. Майклсинь докладлары меракьяландырды. Симпозиум иштиракчилери тарафындан совет илимлерининь чыкьышлары буюк дикькьатнен диньленилип, яхшы кьабул этильгени мени зияде кьувандырды. Сухуми питомнигинде эльде этильген малюматлар хусусында М. Вербицкий, Н. Гончаров, Р. Крылова, А. Мирвис, Л. Яковлеванын чыкьышларында тафсильатлы суретте айтылды. Бу симпозиумда институт директоры, СССР Медицина илимлери академиясынынь мухбир-азасы, профессор Б. Лапин эсас доклад иле чыкьышта булунды. Буюк илимининь тантапасы олгьан бойле симпозиумлар чокьча кечирильмек керек.

Сухуми шеэринде совет-америка ильмий хадимлерининь мушавереси олып кечкен эди. Мушавереде энъ джиддий ильмий меселе — лейкоз (рак хасталыгы) бюнджа ишлер бакьылды.

Бу мевзугьа ант докладлар окьулды ве музакере этильди. Институтта лейкоз боюнджа япылгьан буюк ишлер ве онын хадимлери тарафындан эльде этильген мувафакьнетлер кьайд олунды.

— Институтта керекли ильмий теджрибелер ялынъыз шамеклер узеринде алынып барыла,— дей Субхи Сейдаметович.— Шу теджрибелер нетиджесинде хасталыкьяларнын пейда олув ве даркьалув себеплерини огренемиз. Институтнынь питомниги 1927 сенеси мейдангьа кетирильген эди. Шимди мында теджрибелери мутехассыслар чалышалар. Онын ады дюньягьа белли олды. Капиталист мемлекетлерининь энъ ириси сайылгьан Америка Кьошма Штатларында бойле теджрибелер ялынъыз 1956 сенеси башланды. Институтымызгьа тыш мемлекетлерден де илимлер сыкь-сыкь келип туралар. Бирликте физиология, лейкоз, биология ве верем хасталыкьялары патологиясы боюнджа теджрибелер отькеремиз. Илеринде питомнигиниз даа зияде кепишлейджек. Сечи, Гагра, Очамчирини ве дигер шеэрлерде филиаллар мейдангьа кетирильмекте. Ильмий тешкерювлер эсасында агьыр хасталыкьяларнын огюни алув ве онын даркьалмасына ёл бермеюв муим меселелерден бириди.

Сухуми ишэринден отуз километр авлакьта Гумиста озени этеклериндеки дагьлыкь ерлерде янъы теджрибелер отькериле. СССР Медицина илимлери академиясынынь мухбир-азасы, профессор Б. Лапиннинь тешеббюснен бир кьач йыл эвельси бу дагьлыкьяларда 77 шамек сербестликке йиберильген эди. Мында эки меселе козьде тутлды. Биринджиси, кьафеслерден сербестликке чыкькьан шамеклер

озьлерини субтропик ерлерде насыл дуйгъанларыны ве олардан не-
силъ алмакъ ишини огренмек, экинджиден исе лейкоз ве вируслы хас-
талыкълар боюнджа тедкъыкъатлар алып бармакъ эди.

Бу девирде онларнен шамак балалады, кичкене шамсклер сагъ-
лам, тендюррист осьмектелер. Шамеклер Кавказ икълимине тез алыш-
тылар. Къыштан ич бир гъайыпсыз чыкъалар. Бу теджрибелерде ко-
рюмли алим Субхи Сейдаметович Асанов буюк фаалнет косьтермекте.

Субхи бабасы Сейдамет Асановнынъ омюр басамакъларыны
огренди, енгиль яшайыш ёлларыны къыдырмады, энъ керекли, къый-
ын ишлерде намуснен чалышкъан къарт коммунист бабасындан унер
алды.

... 1921 сенеси. Кузь. Къыйын куньлер олса да, бу вакъытта мем-
лекетимизнинъ эр еринде олгъаны киби, кърымтатар осьмюрлерни де
окъувгъа ынтылдылар. Учъ осьмюр куньлерининъ биринде саба эрте
турып, аякъларына чарыкъларыны тарттырып, беллерине бирер тилим
отъмек, бирер сарымсакъ ве бирер чымтым тузны багълап, Корбек
коюнден джаяв ёлгъа чыкъалар. Таш ёлгъа бурулайым дегенде, олар-
нынъ огюнде къарт бир койлю пейда ола:

— Огъурлы ёллар, балаларым, не ерге?— дей о.

— Симферопольге,— деп джевап берелер йнгитлер.

— Я онда не бар?

— Окъуйджакъмыз.

— А-а-а... Бу яхшы ишет. Шимди девир сизинъки, окъунъыз,
огъуларым!

Бу учъ осьмюрден бири — чобан Асаннынъ огълу Сейдамет эди.
Йнгирминъ эки яшында Сейдаметини ве онынъ ёлдашлары Мустафа Кур-
даевни, Бекир Тапаны окъумагъа ячейка секретары Абдулла Чачи
ёллагъан эди.

Симферопольге баргъан осьмюрлер депутат Халиль Чапчакъчы-
нынъ ярдымынен Сиясий курсларгъа къабул олуналар. Бу — Совет
акимнети мейдангъа кельген сонъ тешкиль этильген биринджи курс-
лар эди. Оны ильки битирген он беш йнгит арасында фукъаре кой ба-
ласы Сейдамет Асанов да бар эди. Бу — онынъ узун ве месулиетли
партия-совет ишине алгъан ёлланмасы олды.

Ильки йылларда Асанов Феодосияда, Багъчасарайда ве дигер
районларда комсомол ишлеринде чалышты. Бутюн омюрини партия
ве совет ишлерини багъышлагъан коммунист, шимди республика эмне-
тиндеки персоналъ пенсционер Сейдамет Асанов озъ джеикявер комсо-
мол девирини шойле хатырлай:

— Койлерде ильки комсомол ячейкалары мейдангъа кетирилип
башлады. Яшларни тешкилятландырмакъ, оларны, хусусан кърымта-
тар къызларыны комсомол сафына джелып этмек керек эди. Сынфий
душман де анда, де мында баш котере, комсомол активистлерине
уджюмлер япа.

Бир къач йыл ЧОН тешкилятында фааль ишлеп кельген Сейда-
мет Асанов бу адиселерни темелинден биле эди.

1923 сенеси Сейдамет Асановны совет-партия мектебине окъума-
гъа ёлладылар, чюнки о энди партия сафына къабул олунгъан эди.
О девирининъ белли эрбаплары Абдулла Чачи, Осман Зекки ве Мамут
Недим онъа партиягъа кирмек ичюн тевсиенамелер берген эдилер.

Сейдамет Асанов совет-партия мектебининъ битирген сонъ, Багъча-
сарай район партия тешкилятында чалыша, Коккозь дагъ хозяйствосы
территориаль партия ячейкасынынъ секретары ола, райкомда агита-
ция ве пропаганда болюгининъ мудирини вазифесинде чалыша, сонъра
район иджра комитетине реис сайланыла.

— О йыллар пек агъыр эди, чюнки койде коллективлештирюв
башланды, кулаклар бу ишке кедер эте эдилер. Койлюлерге исрар-
лыкъле колхоз къурумынынъ эмнетини анылатмакъ керек ола эди,—
деп хатырлай Асанов.

1930 сенеси Сейдамет Асанов тютюнджиллик идаресининъ реиси

оларакъ тайинленди. Сонъра кене ВКП(б) Меркезний Комитети янындаки эки йыллыкъ марксизм-ленинизм мектебине окъумагъа кетти.

— Иште, мында, Москвада, 1931 сенеси огълумыз догъды. Онынъ адыны турк коммунистлерининъ башы, намлы революционер Мустафа Субхининъ шерефине Субхи деп къойдыкъ. Шимди такъдир огълумны кене Москвагъа кетирди, Субхи СССР Медицина илимлерин академиясында болюк мудирин олып чалышмакъта,— дей Сейдамет Асанов.

Партия коммунист Сейдамет Асановны не ерге ёлласса, насыл ишке тайин этсе, о эр ерде намус ве виджданнен чалышып кельди. Партия аскерин Сейдамет Асанов Улу Ватан дженкинесдже партия ве совет органларында месуль ишлерде чалышты. Атешли куньлер башлагъан сонъ, биринджилер сырасында арекеттекин ордугъа спясий хадим оларакъ ёлланылды, чешит джебелерде, урушларда иштирак этти.

— Энъ къыйын урушлар 1942 сенеси январь 2-де Керчыке десант тюрюрийленде олгъан эди. Митридат дагъы янындаки къанлы урушларда мен яралаидым,— деп хатырлай истифадаки офицер Асанов.

Экинджи кере о Акъманай дживарындаки агъыр чарпышмаларда яралана ве госпитальге ёлланыла. Тедавийленген сонъ Сейдамет Асановны Гурджиистангъа ёллайллар. Шу вакъытта о колхоз реисин олып сайлана ве бутюн ишлерин ёлуна къоя. Самаркъанд шеэринге ёлланылгъан сонъ, район ёл болюгин мудирин ола, Фархад ГЭСининъ къоджаман къуруджылыгъында чалыша. Шимди о пенсияда олгъанына бакъмадан, джебедекен ве эмектекин теджрибелерининъ яш несильге ашламакъта. Чокъ йыллар партия окъувы тегереклерининъ пропагандистин олды, шеэрдекин мектеплерде, чешит тешкиятларда корюшювлер япа, яш несильнин ватанперверлик, партиямызгъа садыкълыкъ, ишкирлик, намуслылыкъ рухунда тербиелевде фааль иштирак эте.

Дженкте ве эмек джебесинде косьтерген ярарлыкълары ичюн о бир къач кере медаллернен, Фахрий ярлыкъларнен такъдирлене, кокусини «КПСС сафында 50 йыл» нишаны яраштыра, якъында исе онъа «Ватан дженкин» ордени берильди.

Шимди Сейдамет Асанов 86 яшында, даа тендюрист, сёз устасы, алчакъгонъюлли адамдыр.

Баба-огъул Асановлар иште бойле ишкир, фааль джемаатчы, мемлекетимизининъ истикъбалин ичюн намус ве исрарле хызмет этип кельген илери, земане совет адамларыдыр.

Сарычелек

«Табиатны кьорув боюнджа тэдбир-
лерни эп юксельтмели.

... Заповедниклерни, миллий истраат
багъчаларыны ве дигер кьурулып келине-
яткъан табиат кошелерининь мейданыны
арттырмалы».

«Советлер Бирлигининь
1936—1990 сенелери де
2000 сенесине кьадар икьти-
саций де социаль инкишафы-
нынь эсас ёнелишлери».

Фергъана вадийсинде ерлешкен Сарычелек заповедниги эвель-
эзельден алимлернинь дикъкъатыны озюне джелъп этип кельмекте.
Заповедникнинь мейдангъа кетирильгенине черик асыр олса да, о
биосферик статусыны якъынларда къазанды. Сарычелек Орта Асияда
биринджи заповедник эсап этиле.

Табиатнынь бу аджайип кошесинде, Сарычелек голи ерлешкен.
Заповедник, иште, шу гольнинь адыны ташый. Сарычелек голи Чат-
къал дагъы этегиндедир. О, денъиз узеринден 1900 метр юксекликте
ерлешкен. Онынь узунлыгъы еди бучукъ ве кенълиги эки километр-
ден зияде олып, теренлиги юз метрге бара. Гольни четтен сейир эткен-
де, дерсинь, балабан бир чанакъ ичинде дёрт юз докъсан учь миллион
кубометр буллюр киби темиз сув топлангъан. Кимер сеятчылар оны
Байкалгъа, кимерлерни исе балабан мавы къушкъанат къалемге бонъ-
зетелер. Эбет, Сарычелекке нафиле чаткъал Рицасы дешильмей. Бун-
дан да гъайры о озюнинь эфсаневий дюльберлигинен атыта Швейца-
риянынь аджайип голлеринен ярышлаша биле. Табиат, гольнинь
ялкъын ялыларыны, гуя рессам киби тюрюлю ренклерге боялагъан. Бу
аджайип манзараны кьою ешилъ тереклер, орман ёлакълары яраштыр-
макъталар. Къаялар устюнде оськен юксек леден (пихта) ве арча
тереклерни дерсинь, озьлерининь сувдаки аксларыны хошнутлыкъ иле
сейир этмектелер.

Сейяремизининь бир чокъ ерлеринде булунгъан белли совет геоло-
гы, академик Дмитрий Иванович Щербаков Сарычелек хусусында
шойле сатырлар язып къалдырды: «Бу ерлерининь гузеллигини сёзнен
ифаде этмекнинь чареси ёкъ. Хусусан голь. О, кишининь къальбинде
унутылмайджакъ из къалдыра.

Биз заповедникке якъынлагъанда энди кунеш къонмакъта эди.
Кунешнининь нурлары узакътаки дагъларны айдынлатмакъталар, голь-
де исе узун кольгелер асыл олдылар. Къаялы ялылар бир сыра дере-
лерге болюнген. Буллюр киби темиз сувнынь ичиндеки къаяларны,
при ташларны ачыкъ-айдын коресинь.

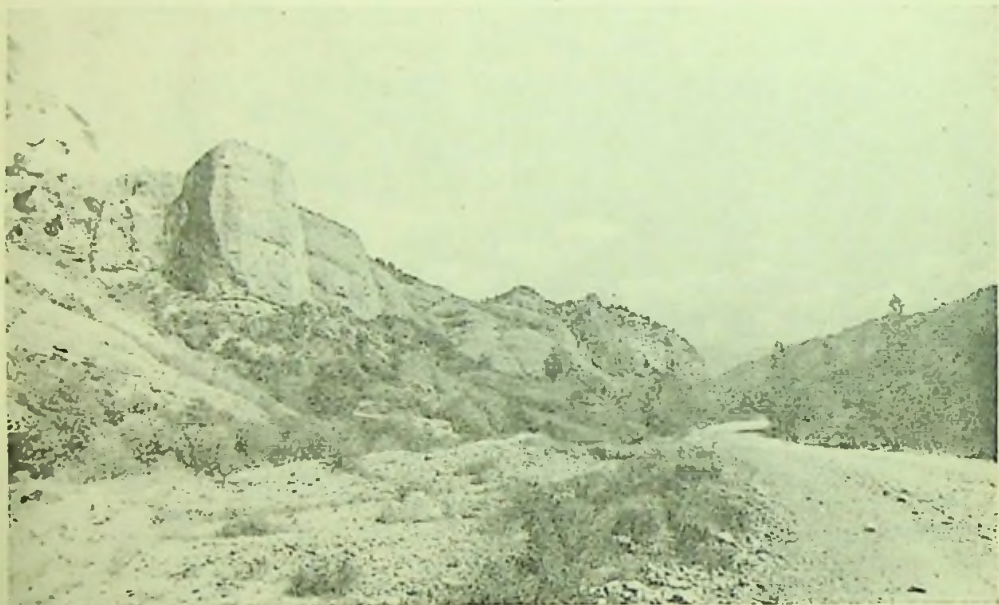
Затен, сувнынь ренкини айтмайсызмы?! Юкъарыдан озенге бакъ-
сань, о кьою мавы ренкли олып корюне, дерсинь онъа тежяран ешилъ
боя да къарыштырылгъан...»

Ингирминджи сенелери Ташкент девлет университетининь про-
фессоры Даниил Николаевич Кашкаров да Сарычелекте эки кере бу-
лунды. Онынь хатырлавларында шойле сатырлар бар: «Язнынь орта-
сында Сарычелекте аджайип цикорий, клевер, бинъйыллыкъ (тысяче-
летник), морковь, эбекомечи (мальва), нане ве бал къокъулары кишини

саргъушлаталар. Мында бульбуллер, къумрылар (горлица), такъ-такъ къуш ве пек чокъ дигер дагъ къушлары расткелелер».

Алим заповедникни эр тарафлама огренип чыкъкъан сонъ, мында эр шей бири-биринен сыкъы багълы экенини ильмий суретте ифаде этти. Профессор Кашкаров экспедициянынъ нетиджелерини сиюнлее-рек: «Сонъки вакъытларда айванлар ве осюмликлерни огренюв ве менимсев иши зияде зайыфлашты. Сарычелекнинъ маизарасыны, онынъ элементлери арасындаки багъларны тафсилатлы ве тереи огренмеге даврамакъ керек»,— деп язды. Иште, та о вакъытларда, шимди пек метин олып къалгъан экология илимининъ темель таши къоюлды. О кеттикче ичкишаф этти ве бугуны бизлер, профессор Кашкаровны Орта Асия экология мектебининъ эсасчысы, деймиз.

Даа ярым асыр эвельси «экология» сёзюнинъ манасыны ялынъыз бир къач мутехассыс анылай эди. Шимди исе алимлернинъ огюнде бутюн эалиге экологик фикир юрсетмекни огретюв киби меселе тура. Чюнки бусыз инсан ве этрафтаки мунт арасындаки мунасебетлерни тюзетмекнинъ чареси ёкъ. Шуны да къайд этмели ки, теракъкъият

Сарычелекке алып баргъан ёл.

табиаткъа насыл тесир эткенини темслинден огренмек ичюн шимди сейяремизининъ тюрю кошелеринде биосфера заповедниклери тешкиль этильмектелер. Оларнынъ сайысы юз эллиге бара. Еди заповедник бизим мемлекетимизде ерлешкен. Ока-Террас, Кавказ, Репетек, Сихотэ-Алинь, Меркезий Къаратопракъ, Березин ве Сарычелек иште, булар джумлесиндендир.

Юкъарыда айтылгъаны киби, Сарычелек Орта Асияда илькинги заповедниктир. Д. Н. Кашкаров мезкюр заповедникнинъ сынъырларыны бельгилеерек, оны дёрт зонагъа — дагъ, яры сахра, чёлъ, орман ве алып чайыргъа больди.

Заповедникнинъ рельефи чешит олып, мында эм Сибирь, эм Акъ-дегъиз флоралары бири-биринен къарыша. Шунунъ ичюн Сарычелекнинъ флора ве фаунасы мисилсиз зенгиндир. Мында къыркъ эки джыныс айван ве юз элли докъуз джыныс къуш яшай. Бундан да гъайры, мында пек чокъ джыныс сютэмиджи, сюреклениджи, ерде ве сувда яшагъан чешит айванлар, балыкълар яшамакъталар.

Алтымышынды сепелери Ташкент газеталары Сарычелекке зубрлар кочирилип кетирильгени хусусында язган эдилер. Чокъкъа бармадан мутехассыслар «бу иджрет — пек балабан янълышыкътыр», деп таныдылар. Чюнки бу ири айванлар сельби, алма, джеви́з тереклерининъ пытакъларыны ве филислерини къырып, юлкып ашاپ, буюк зиян кетирдилер. Шунинъ ичюн табнатынъ ишине къарышаджакъта, яхшы тюшюнип-ташымалы.

Ботаниклер эки бинъге якъын джыныс осюмликлерни сайып чыкътылар. Оларнынъ эксериети даа керек дереджеде огрилимедди. Эбет, якъын келеджекте бунынъ астындан да чыкълыладжакъ...

Сарычелекте бинъ йыллар девамында яшап кельген тереклер барлар. Месея, Туркстан чамы эки бинъ йыл яшамакъта. Тянь-шань арчалары исе чам тереклери кибн узун омюр коръмейлер, орта эсаппен эки юз йыл яшайлар. Оларнынъ бойлары элли метрге бара. Арча тереги отуз-къыркъ яшындан берекет берип башлай. Алимлерининъ малюматларына коре, бир гектар ерге арчадан йылда миллион дане урлукъ тюше. Албу исе, олар къуш ве айванлар ичюн яхшы емиштир.

Сарычелекнинъ бир кошеси.

С. АБДИЕВНИНЪ фотолары.

Эллинджи сепелери Алтайдан мында сансарлар кочюрилип кетирильген эдилер. Сансарлар деръал юксек арча тереклери ве къаялар устюнде ювалар къурып башладылар. Нетиджеде орманда яшаган айванларгъа емиш етишмей башлады. Иште, о вакъытлардан бери алтайлы мусафирлерден де къртулмакынынъ чареси тапылмай.

Сарычелек озенининъ дженюп тарафында джеви́з ве дигер мейва багъчалары бар. Бойле багъчалар ялынъыз Сарычелекте олгъаны ичюн, о, сейяремиздеки дигер заповедниклерден айырылып тура... Къыскъасы бу ерлер кечмишининъ муджизевий бир адасыны анъдырмакъта. Юксек къырлар шимальден эскен сувукъ елнин, джеви́зликке кечирмейлер. Сыджакъ севген джеви́з тереклерининъ къалынылыгъы он эки метрге бара. Олар узакътап баобабларгъа бенъзейлер.

Сарычелек заповеднигинде яшаган эксери айванларнынъ адлары «СССРнинъ Кызыл китабына» кирсетилди. Олар сырасында — архар, дагъ эчкиси, зеэрли йлан, къар къапланы бар. Сонъкиси ать-

та, «Табиатны кѳорув боюнджа Халкѳара Кѳызыл китап»кѳа да язылды.

Затен, Сарычелек заповедникѳине биосфералы ады берильген сонѳ, о Орта Асиядаки дагѳлыкѳ районларѳныѳ биология ресурсларѳны кѳорув ве янѳыдан догѳурув ѳлунда нумюне олып кельмекте.

Сарычелек табиат комплексѳини кѳорув меселеси, эбет, кѳолай иш дегилѳ. Буныѳ себеplerинден бири, мында даима мемлекетимизниѳ чешит кошелеринден туристлер ве табиатны севгенлер келелер. Олар зѳий-чув, кейѳ чатувнеи раатлангѳан сонѳ, бир талаѳ пусюрликлер кѳалдырып кетелер.

Газеталарда бойле алларгѳа сед чекмек зарурлыгѳы хусусында маѳталелер басылды. Ама буныѳ файдасы олмады. Атъта шимди кѳомшу ходжалыкѳлар Сарычелекниѳ айры ерлеринден файдаланып башладылар. Нетиджеде сейяре боюнджа, ялынѳыз мында оськен базы осюмликлер ѳкѳ олмакѳта, буныѳэле берабер, кѳушларныѳ ювалары бозулмакѳта, йылан ве кесерткилер ольдюрильмектелер. Заповедникте ишзам-тертип сакѳланмасы ичюн мааллий акимист тарафындан кереги киби тедбирлер корюльмей...

Затен, заповедниклер табиатныѳ эталоны денпле. Сарычелек табиатныѳ иште, бойле эталоныдыр. Бойле эталонларны сакѳлап кѳалмакѳ ичюн, эр бир ишсан четте турмадан, бунѳа озюниѳ иссесини кѳошмасы керек.

Шимди пек чокѳ алимлер бу муим меселе узеринде чалышмакѳталар. Озьбек алимлери де, табиатны умумий огренюв ве кѳорув боюнджа тедкѳникѳат ишлерѳ алып баралар. Меселя, олар осюмликлер ве айванларныѳ кѳыркѳтан зияде тюрю хасталыкѳларыны аныкѳлагѳан усулларны араштырып таптылар.

Азырки вакѳытта алимлер Фергѳана вадийсиндеки мезкюр табиат кошеси — Сарычелек эвелькиси киби сакѳланып кѳалынмасы ичюн интенсив суретте иш башладылар. Чюнки Сарычелекниѳ гузеллигѳини келеджек несиллер де бизлер киби хошнутлыкѳ иле сейир этмеге акѳлары бар. Эм бу, ялынѳыз алимлерниѳ иши дегилѳ... «Биз джумлемиз, шимдики заманда яшагѳанлар, — деди Михаил Сергеевич Горбачев КПСС XXVII съездинѳинѳ минберинден, — табиатны кѳорув ишинде келеджек несиллеримиз ве тарих огюнде джевапкѳармыз».

Лёман Сулейман

Суретке бакъам

Суретке тикилем, къальбимде эсджан,
Юрегим ташкъындай, козьлерим торлана,
Озюме сыгъмайым, тар келе кенъ джиан,
Къуванчым ичимде нурланьп аллана.
Дерсинъ ки, достларым кельдилер эвиме,
Олар яш, кесментик, кулер юзь эр бири.
Къучакълап опелер мени эп, севинем,
Оларгъа бакъам мен баладай тельмирип.
Дешетли ёлларны бирликте кечтик биз,
Бирликте къалдыкъ биз боранда, аязда.
Ана-Ер топрагъын ант этип, опытик биз,
Яш эдик, къувандыкъ баарьге ве язгъа.
Ич къоркъу бильмесген йигитлер эдилер
Дженкявер достларым, къальплери кунешли,
«Олермиз, Ватанны бермемиз!» — дедилер,
Сарсылмаз къаледай олдылар бирлешип.
Белорус ве татар, рус, озьбек, молдаван,
Чукчи де бар эди, гурджи ве эскимос,
Кельгенлер чокъ эди энъ дженюп ялыдан,
Агъа ве къардашдай яшадыкъ олып дост.
Къузгъунлар киргенде, сияртып коклерни,
Зенитка атеши нефретке дёнерди.
Къалкъандай сарсылмаз йигитлер кокреги
Гуя де юкселир, де магърур энерди.
Олюмни терк этти достларым о заман,
Аятчюн къан тёкти, ятчюн курешти,
Ватангъа севгиси — юректе одаман,
Шанлы бу улькени кетирди енъишке.
Аз къурбан кетмеди, сафымыз эксилип!
Эписи пельвандай, къараман эдилер.
Къалдыргъан излери кетмеди силенип,
Олар да бизлернен бугуньге етилер.
Достларнынъ намусы, виджданы огюнде
Сукюнет сакълай да, башымны мен эгем.
Ярашып гулленген — оларнынъ къырлары,
Гонълюмни хошлагъан — оларнынъ йырлары.

Ветеран

О яваш адымлай, пек мукъайт озю де,
Къолунда бар къолтукъ таягъы.
Кечмиштен чокъ излер бар онынъ юзюнде,
Тек бир къол ве тек бир аягъы.
Беденин котере. Манълайын тер баскъан,
Пек ёргъун корюне козьлери.
Коксюне орден ве медаллер о аскъан,
Эшитем, муляйим сёзлери.
Янындан откенлер урьметнен селямлай,
Янагъын опелер балалар.
Ингитлер ашыкъмай берабер адымлай,
Яш кызылар къолтукълап баралар.
Москвадан башлап о, душманнен
дженклешкен,
Къалгъан о атешлер ичинде.
Къарсанба, мусибет ёлларын о кечкен,
Макъсады кучъ къошкъан кучюне.
О нурлы кунешни къан тёкип къуртарды,
Тенинен къорчалап ер, кокни.
Яш достым, аякъсыз ве къолсыз о къалды,
Сенинъчюн адап бу кунълерни.
Юректен лянетлер окъуй о дженклерге,
Сертийген чырайы сытыла,
«Тек тынчлыкъ олсын,— дей,— мукъаддес бу
Ерде,
Дост олсын халкълар ве кыталар!»

Шинелли йыллар

Дженкчи сафдашларыма

Шинелли йыллар ич хатрадан чыкъармы?
Еминге пек садыкъ аскерлер эдик биз.
Айдутлар юртымыз къапысын йыкъкъанда,
Ант этип: «Етекле, Партия!» — дедик биз.
Аязлы Шимальде биримиз терледик,
Биримиз дёгюштик азиз Марс чёлюнде,
Биримиз пайтахтчюн дженклерде къан тёктик,
Биримиз достларны къуртардыкъ олюмден.
Къуршунлар бурчагъы, бузлагъан окоплар,
Юкъусыз геджелер эгмеди бизлерни.
Токътавсыз урушлар, амансыз, серт ёллар,
Бомбалар дешети букмеди тизлерни.
Достлардан айрылдыкъ, нидже яш
достлардан,
Мусибет, асретлик гъамына даяндыкъ,
Чюнки къавий эдик биз юдже дагълардан,
Сабийлер анасыз къалгъанда, пек яндыкъ.
Ватан, халкъ ишанчын намуснен акъладыкъ,
Бизим де иссемиз къошулды енъишке.
Бугунъ де сафтамыз, кенарда къалмадыкъ,
Азырмыз кене де Ватанчюн эр ишке!

Афсусланма

«Афсус ки, йигитлик мевсими битти,
Баарь кечти кетти, кыш келип этти.
Яшлыкъ деп айтылгъан о севинч кыушы,
Бильмедим, не вакыт кельди де кетти.»

О. ХАЙЯМ.

Кечкен кунълер кельмей
къайтып,
Кунеш догъа янъы кунъге.
Яшлыкъ чагъы йырын айтып,
Къальпте къала, ич окюнме.
Тек кетир сен козь огюнъе
Омюринънинъ ёлларыны,
Насыл еттинъ сен бугунъге,
Бу ёлларда изинъ бармы?
Йыкългъангъа къол
бердинъми,
Кечмединъми эслемейип?
Урьметлеп ёл костердинъми
Эслилерге индемейип?
Кунеш киби нурландынъмы,
Сёнмединъми, гедже олып?
Достынъ кельсе,
къувандынъмы
Козьяш иле ташып-толып?
Эр нефесинъ, эмегинънен
Олдынъмы сен халкъынъ иле?
Болюштинъми емегинъни
Мухтадж олгъанларнен бирге?
Хасис душман кирген вакыт
Юртымызгъа эрте танъда.
Турмадынъмы четтен бакъып,
Халкъ курешке атылгъанда?
Юрегинънинъ алев киби
Янып тургъан севгисини,
Къоштынъмы сен озъ
йырынъны
Гъалебенинъ эзгисине.
Инсан ольмей, къалса садыкъ
Эбедиен озъ халкъына,
Мунасиптир онынъ ады
Эвлятларнынъ алгъышына.

Хаял

Даяналмам къалемиме кучь бермесем,
 Рухландыра урь аятнынъ мискинъ язы.
 Даяналмам гуль-чименлер осьтюрмесем,
 Къалемимни джулялагъан омюр сазы.
 Гуль диярда дагъны тепип талкъан этсем,
 Макъамымнынъ далгъасында айгъа етсем.
 Танъ йылдызы — Чолпаннынъ да ачсам
 Къурткъачыкъдай джайып кетсем сербест ^{сырын,}
 йырым.

Къанат джайсам сейярелер алемине,
 Сейир этсем йылдызларны бирер-бирер.
 Табиат да пек якъын дост къалемиме,
 Гъурурланып кок къуббеси къучакъ керер.
 «Мени огрен, мени яз», — деп турса Улькер,
 Акъкъудайып котерилип керсем къанат...
 Табиатнынъ хазинеси сейярелер,
 Сизнен толу нефес ала бу кяинат.

Аязлы гедже

Окелене, тишин къайрай серт аяз,
 Чевре-четни зифт-къаранлыкъ саргъанда.
 Йылдызларда эркелик ёкъ, джилъве, наз,
 Чолпан чыккып, ай янына баргъанда.

Ай да энди зиясыны тёкалмай,
 Тааджиплене серт аязнынъ зыкъсына.
 Булутларнынъ астарыны сёкалмай,
 Нур сепмеге ыдырына, талпына.

Эр ер сускъан. сукюнетте ял ала,
 Миявкъушнынъ сеси келе эректен.
 Тек бир йигит эв алдында айлана,
 Нечюн бильмем эфлярлана юректен.

Гъальба мында джандан севген къызы бар,
 Не олса да, бир мерамнен кельгендир.
 Севдалыкънен чырпынгъангъа дюнья тар,
 Нидже-нидже танъ юкъусын больгендир.

Эльбет, онда эйи ниет, макъсат бар,
 Аяз дуймай, яна севги отына.
 Сездим онынъ чересинде намус-ар,
 Бир къач адым якъынлаштым янына.

Бакътым текрар шу йигитнинъ алына,
 Неден аджеп къапы къакъмай, сакъына?
 Ким къонмагъан севдалыкънынъ далына...
 Кене генчлик тюшти шу анъ акълыма.

Ананынъ шефкъаты

Кунешнинъ шевкъынен байылды чёллер,
Нечюндир къарт эмен башыны асты.
Этрафта тасанен долана еллер,
Ананынъ къальбини теляшлар басты.
Гонълюннинъ кошеси, козюннинъ нуры —
Эвлятчюн юректен зарлана ана.
Къыркъ беш йыл гонълюнде огълунунъ
йыры,
Ойланса ичинде атешлер яна.
Къыркъ бирнинъ энъ узун кунълери эди,
Узакъта дешетнен окюрди топлар.
Ананынъ гонълюнъ тельчелей берди,
Козюннинъ огюнде — сылакъ окоплар...
Къыркъ беш йыл дердини дуйдурмай юре
Огълуну джебэге озгъаргъан ана.
Ватаннынъ тынчлыгъы теселля бере,
Юзюнде шефкъатнен тебессюм яна.

Айып олсын!

Истираат багъчасына чыкътым бугунъ,
Этрафымда шенълик, шадлыкъ, санки
дугунъ.
Акъшам устю еллер хафиф, ава ачыкъ,
Скемледе китап окъуй бир яш къызчыкъ.
Мен де онынъ янчыгында бир ял алдым,
Огюмдеки колеткеге назар салдым.
Эльбет, кольге къаршымдаки скемледе,
Элесленип джиддийликкен бакъып къалдым.
Дикъкъат этсем, кольге дегиль, яш бир адам,
Сулюк киби къара-къайтан къашлары бар.
Сакъал-мыйыкъ сербест осип орькен аткъан,
Таралмагъан чувмакъ-чувмакъ сачлары бар.
Башын эгип яталакълай, терге баткъан,
Кимерде бир келишмеген сёзлер ата.
Сарымсакълай, анълашыла, бираз
«тарткъан»,
«Ингитим!» деп, юмрукъ саллап форса сата.
Козюн юма, юкъусырай, эте чырым,
Сонъра соза сомурданып саргъуш йырын.
Къазмер киби пек къызарып орьселенген,
Корем оны, тиль айланмай, курмекленген.
Анъладым мен. ичкиликке тутунгъан о,
Эдеп, ырыз, намусыны ёгъалткъан о.
Бойле кетсе, онынъ алы не оладжакъ,
Бундайлардан бу дюньяда не къаладжакъ!
Урь аятта эмек, иджат къайнагъанда,
Сабийлернинъ козюнде нур ойнагъанда,
Ар этмейсинъ, инсан огълу, айван киби,
Ракъы ичип вуджудынъны къыйнагъанда!

Языкъ олсын йигит адын кирлегенге,
Айып олсын ракъы-шарап ичкенлерге!
Озь инсаний, ахлякъ къияфетин джойып,
Елдан тайып, сынъырыны кечкенлерге!

Эркеклер лафы

Кенъ сокъакъта расткелишти Вели, Умер,
Экеви де якъын ашна, ишке чебер.
Вели сынап ашнасына козь ташлады,
Яваш-яваш ашыкъмайып лаф башлады.

— Асыл, достым, ялтакълыкъны мен
бильмейим,

Ялтакъны да назарыма ич ильмейим.
Эки юзьли аферистни эркек саймам,
Видждансызлыкъ рутбесиннен ич къопаймам.

Бундайларны корип къалсам адам санмам,
Кокрек къакъып, къопайсырап ич
макътанмам.

Юва къурмам дост-эшлернинъ кисесине,
Эль далдырмам биревлернинъ иссесине.

Эгер бирев окюндирсе аналарны,
Эркек демем авдарса да къаяларны.
Эркек олсанъ, халкънен бирге тюш аяткъа,
Ялтакъланып къучакъ ачма мукафаткъа.

Мен битирдим, сен ач, Умер, гонъюлинъни,
Абдырама, тартма менден озь тилинъни.

— Фикиринъе къошуламан, догъру айттынъ,
Лякин, достым, ялтакъларны пек
мугъайттынъ.

Шакир Селимов

Пек гузель адет

Эр йыл март айынынъ сонъки базар
куню — Хатыра куню деп илян этильди.

Дюнъядан кечкенни хатырда тутмакъ —
Темиз-пак тутмакътыр озюнь-озюньни.
Мезарда анаъны-бабанъны унутмакъ —
Демек кёр этмектир озюнь-озюньни.

Сенден сонъ келеджек бахтлы несильге
Къалдырмакъ истесенъ гузель бир адет.
Ве садъкълыгъынъны бильдирсенъ ильге,
Бабалар мезарын эт сен зиярет.

Акъыкъат огърунда бабалар ишин
Девам эттирлер акъыкъий эрлер.
Бабалар акъкъында данма тюшюн,
Бабагъа ят олгъан — халкъкъа ят
дерлер.

Узакъмы, якъынмы, эдждатлар
къабирни —
Сенинъ кечмишинъе айдын бир делиль.
Санъа тѣзюм берсин мерхумлар сабыры,
Оларнынъ мезары башында эгиль.
Олурмы, олурмы кенди къадринъни
Гъафлет юкусында къалып унутмакъ?
Унутсанъ эдждатлар азиз къабрини,
Сенинъчюн омюрлик таш олсун топракъ!

Чыкъ тамчылары

Серин ельнинъ талгъын, хафиф нефеси
Эрте танъда тепрендирди гуллерни.
Чыкъ тюбюнде оларнынъ эр гъонджеси;
Тазе нефес уянтмакъта чѣллерни.

Чыкълы гуллер — яшъы кунъге

Танъ шавлеси — оларнынъ ильк сѣзлери.
Япракъларнынъ устюндеки тамчылар —
Вефаг эткен аналарнынъ козьлери.

Лянет!

Не къадар алышкъан эдик къадеге,
«Къуру» олмаз эди бир вакъыт тостлар.
Иш кунюн битирип ашыкъсакъ эвге,
Илле расткелирди «самимий» достлар.

Адет олып къалгъан эди «патлатув»,
Янъы чорап сатын алынса биле.
Къуванчнен бир эди данма агъув,
Бир эди агъувнен бахтымыз илле.

Ичтик озгъаргъанда яшны Ордугъа,
Келин ве киевнинъ бахтычюн ичтик.
Къонакъбай шишени къойса ортагъа,
Сагълыкъларымызнынъ тахтычюн ичтик.

Дженкте ольгенлерни анъгъанда ичтик,
Аз-бучукъ кедернен янгъанда ичтик.
Шаир тавабасы мустесна дегиль —
Кимерде ильхамсыз къалгъанда ичтик.

Шашып къалыр эди бельки де Хайям,
Корьген олса бизим ичкенимизни.
Шубесиз, дер эдим: «Лянет деп саям
Ахлякъ сынъырындан кечкенинъизни».

Къаде этрафында вакъыт ёкъ олды,
Нидже истидатлар эджельсиз солды.
Зияфет хатрине тунълерни ичтик,
Къыйметн олмагъан кунълерни ичтик.

Ниает чекильди ичкиджиликке
Улу никъилябдай сарсылмаз бир сед.
Айдын ёл ачылды саф келеджекке,
Кериге къайтмасын лянетли адет!

Кучюк оюм

Джанынъ агъырмасын бир къач шей
сорсам,
Мени афу эйле, семетдеш-къандаш.
Къайдан кельди санъа айт, бойле форса?
Къайдан кельди санъа къопаймакъ,
къардаш?

Неге макътанасынъ? Байлыгъынъамы?
Байлыкъны эр сагълам дели де тапар.
Гуль киби къняфет, шайлыгъынъамы?
Лафым ёкъ, буларгъа дегильсинъ сен
зар.

Лякин къайда къалды меденнетинъ?
Лаф этип олмайсынъ ана тилинъде.
Сени танымаса тувгъан миллетинъ,
Сонъ насыл юкселир шанынъ-шуретинъ?

Къуруджы оларакъ яхшы танылдынъ,
Ог сафта кетесинъ ишханелерде.
Энъ яхшы памукъчы деп де анъылдынъ,
Бу акъта языла ана тилинъде.
Эр гульге бенъзеген чечек къокъланмаз,
Озюндже къокъусы, туюю олмаса.
Атыта ки, къафесте бир къуш
сакъланмаз,
Озюндже шырныкълы сеси олмаса.
Джанынъ агъырмасын бир къач
суальге.
Мени афу эйле семетдеш-къандаш.
Къайда, ким олсанъ да урьмет эт
тильге —
Медениетинънен гъурурлан къардаш!

Сени үнүтмөгөн Батаның олсын

Такъдир мераметсиз, шефкъатсыз кяде,
Инсанны чокъ шейден айыра биле.
Ама урар экен юрек тенинъде,
Эр алгъан нефесте анъла, дост, илле:
Сени унутмагъан Ватанынъ олсын.

Такъдир къолдан айырыр — даянырсынъ,
Бахтлы ёлдан айырыр — даянырсынъ,
Даянырсынъ, даянырсынъ, даянырсынъ.
Энъ агъыр эхвалда умуотнен тиле:
Сени унутмагъан Ватанынъ олсын.

Аякъсыз юрьгенлер ёкъмы дюньяда?
Козьсиз де корьгенлер ёкъмы дюньяда?
Ачлыкътан ольгенлер ёкъмы дюньяда?
Ама бахтлы олар Ватаны иле —
Сени унутмагъан Ватанынъ олсын.

Козюнънинъ бебегн нурсызланаджакъ,
Омюр не? Алтынмы —
хырсызланаджакъ?
Эбедий не шурет, не шан къаладжакъ,
Унутма кендинъни бильгенден — биле:
Сени унутмагъан Ватанынъ олсын.

Къайдадыр джюйрюкке минип чапсанъ да,
Думанлар артында ёлсыз къалсанъ да,
Эджебий топракъта алла олсанъ да,
Козюнънинъ огюнде турсын озь
къуллень —
Сени унутмагъан Ватанынъ олсын.

Дюньяда яп-янъгъыз олмайым десенъ,
Асрет дерьясына чоммайым десенъ,
Бульбульсиз гуль киби солмайым десенъ,
Узакътан сселенген еллерни динъле:
— Сени унутмагъан Ватанынъ олсын.

Такъдир мераметсиз, шефкъатсыз кяде,
Инсанны чокъ шейден айыра биле,
Лякин токътаса да юрек тенинъде,
Энъ сонъки нефесте анъла, дост, илле:
Сени унутмагъан Ватанынъ олсын!

Без кягъыт табагъы

Сен менимчюн дегильсинъ безъ табакъ,
Сен менимчюн — тылсымлы дженк
мейданы!

Шу мейдандан чыкъаркен эр кунъ саба,
Кене къайтып кирмеге истей джаным.

Сен менимчюн — бугунъки раатсыз алем:
Сен къаршымда булунсанъ, тынчлыгъым
ёкъ.

Севинч, къайгъы, асретлик, дерт ве
эле —

Эпси санъа саплана олып бир окъ.

Омюримде сени чокъ къараладым,
Не арадым мен сенде ве не таптым?..
Чекишювден гъайры шей буламадым,
Азмы кере къаршында ташдай
къаттым?

Азмы кере юмарлап аттым сени?
Азмы кере ташладым янгъан откъа?
Мейданында дженклешип, истегеним —
Азмы олып чыкъмады дамсыз боткъа?

Ватан ичюн дженклешкен аскердайын
Умютим бар олмагъа бир кунъ гъалип;
Умютиме етмейип олсам гъайып,
— Шу мейданда, — десинлер, — ольди
гъарип.

Безъ табакъ, кене сен къаршымдасынъ!
Омюримнинъ янъы бир санфеси.
Ачыладжакъ ёлымнынъ башындасынъ,
Ве эшитем аджайип дженклер сесин...

Чельтек ве дедем

Чельтек не олгъанын, эбет, билесиз;
Хусусан, чель бетте ола тургъан шей.
Эгер шимди олса, онынъ иле сиз
Кене базы шейни чельтей билесиз...

Акълымда, арманда бастырып богъдай,
Заваллы къартбабам эгильтерек бель,
Чельтеклер эди оны тыныш алмай,
Ве ыслакъ чаларды эссин дее ель.

Сонъра чельтекленген темиз ашлыкъны
Алыркен авучы берчленген эльге:
— Кординъми, — дер эди саллап
башыны, —

Пусюрликни насыл савурам ельге.

Бакъа эдим чельтекнинъ бу ишинс,
Бойле муджизеге агъызымны ачып.
Севинем дедемнинъ тапкъан ишине,
Пусюрликни ельнен учура сачып.

Эр шей кече экен аятнен бирге,
Дедем ёкъ, о чокътан теслимдир ерге.
...Эр сефер элиме алгъанда къалем,
Дейим: олса эди чельтек ве дедем.

Неге керек?

ТЕРЦИНА

Халкъ адындан сёйлемекчюн башта халкътан изин
ал,
Далда япракъ тепренгенде тамырдан кучъ
алгъандай.
Халкъынъ сени танымамакъ истемеси ихтимал.

Меңлик сатма озъ башынъа. Денъиз сувсыз
чалкъанмай.
Дюнъяда энъ месуль унер — халкъ адындан
сёйлемек,
Бу унернинъ вазифеси къуру сёзнен акъланмай.

Шаир олсанъ башта лязим юрегинъни бийлемек,
Эр сатырынъ, эр сёзюнънен ишлеринънинъ
бирлиги;
Тек шундан сонъ мумкюн олур халкъ адындан
сёйлемек.

Сес-седасыз кокке синъген Къараманнынъ эрлиги
Юреклернинъ энъ тёрюнде эбедиен ольмейджек.
Эпимизге анълатаракъ сёзнен ишнинъ бирлигин.

Бойле бирлик кунеш киби ич бир вакъыт
сёнмейджек,
Шай олгъан сонъ, неге керек юксек сёзнен
ойнамакъ?
Будыр иште къыскъа лафым, шаир, санъа
сёйлейджек.

Манзара

Сакин гедже.
Озен башы.
Сюгют береги.
Ешилъ даллар арасына
Юва къургъан ай.
Раатлана табиятнынъ улькен
юреги,
Япракъларны тепрендирип
Еллер ойнамай.

Кумюш сюгют талдасында
Ах, неки коръдим! —
Эки севда бир-бирине
Сарылып тура.
Сыджакъ къаным шу анъ бирден
Мийиме урды,
Генчлигимни хатырлаттынъ,
Сагъ ол, манзара.

Эй, гонъюлим!

Эй, гонъюлим, хасталайма, сени тебдиль¹ этселер,
Парча-парча тебдиль этип, кендин текмиль этселер,
Берген бал ве кевсеринъни ичип «агъу» деерек,
Джумле алем къаршысында кендин «сафдиль»

этселер.

Биль ки, сени ипрандырып, кендин кямиль этселер.
Айретленме, бир кунъ ола, ерден кокке учкъанлар
Кене ерге энеджекте сени зембиль этселер.

Ынджытувлар, азаплавлар бакъий дегиль дюнъяда,
Шукран эйле, эр неснеге сени амиль этселер.

Кучюк халкънынъ бол гонъюлли бир кедайы эди,

деп

Ахыр-сонъу манъа дегиль, санъа аминъ этселер.

Ким экен о?

Ким экен о буллюр сувда сачларыны яйдыргъан?
Коксю узьре теллерини далгъаларгъа сайдыргъан?
Фериштеми, Гульзадеми, Шемсинурмы, Матинур?
Толгъун-тыгъыз эндамыны салкъын сувгъа

далдыргъан?

Кунъджиликнен сейир этип коктен бакъкъан

Чолпаннынъ

Козълерини къамаштырып-къамаштырып

талдыргъан?

Беяз эллер иле сувны инджилердай сачратып

Ялдай-ялдай бу дюнъянынъ бошлугъыны

толдыргъан?

Ким экен о, ким экен о, къайсы юртнынъ

Аккъъусы,

Табнатнынъ бергисинен татлы нслер къалдыргъан?

Шу иляий корюнишке седжде эткен Шакирининъ

Ильхамыны ташыргъан ве акъылыны алдыргъан?

¹ Больмек, хырпаламакъ.

БАХТ КЪУШЫНЫ УШКУТМЕ

ПОВЕСТЬ

— Догъру айтасынъ... Ама сен оны ташла, вазнетинъ насыл?— деп Абдулкерим еринден турды ве Хаялийге якъынлашып, элини онынъ манълайына къойып бакъты.— Азчыкъ сыджагъынъ бар гъаллиба. Шимди мен санъа бир сыджакъ чай азырлайым. Қызылчыкъ татлысы ве бал къойып ич де, сарылып ят.— Абдулкерим чайникни бакъмакъ ичюн аяткъа чыкъты дегендже, оны алып кирди. Олар тюрюлю вакъталар акъкъында лаф этип, чай ичтилер. Сонъ достына къайгъырувчанлыкънен бакъып:

— Хаялий, энди сен ят,— деди Абдулкерим.— Мен конспектлерни, китапларны бир аз къарыштырайым.

— Яхшы. Мен де азачыкъ окъурым.

— Санъа ятмакъ керек... Анъладыңмы?

— Сен отураджакъ олсанъ, мен насыл юкълайджам?

— Юкъламасанъ да козьлериниң юмып, хаялгъа далып ятабер. Ушюмесенъ олгъан.

— Ойле исе, сен сес чыкъарып окъу. Мен динълерим.

— Бу башкъа меселе. Яры геджеге къадар да окъуй билем...

Бойледже, Абдулкерим «лекция»сыны башлады. Хаялий динъледди. О, дикъкъатыны больмеге не къадар тырышса да, ярым саат къадар вакъыт кечкен сонъ козьлериниң огюнден омюр левхалары арды-сыра узюлип-узюлип кечтилер. Сонъ оларнынъ арды узюльмедди. Мына мектеби... Оджалар... Сыныфдашлары... Сусанна... Чамашырхане... Незакет... Гульнар... Фалджы къадын... Питеджи къыз. О кунеш киби йылмая ве Хаялийге кунеш киби пите узата... Хаялий питеге ынтыла. Қюлы етмей. Даа ынтыла... Бу энди тюш эди.

ТАНЪДА ХАЙЫРЛЫ ХАБЕР КЕТИРИРИМ

Хаялийни насылдыр тасырды уянтты. Козюни ачмай динъленди: къапы къакътыла. О, Абдулкеримни уянтаджакъ олды. Сонъ бу мерамындап вазгечип, скемле устюне ташлагъан урбаларына узанды. Кольмегини, онынъ устюндеп свитерини кийген сонъ турды. Чыракъны якъкъанда Абдулкерим уянды.

— Не олды, я?— деди о раатсызланып.

— Қъапы къакътыла!

— Қъапы? Саат къач?

— Учъ олаята.

— Сен ач. Мен шимди,— деп Абдулкерим атылып турды, чабикликнен штапыны сокъты ве кольмегини кнerek аяткъа ашыкъты.

Оларны раатсызлагъан эв бикеси Махбуба экен. Череси теляшлы, козьлери яшлы.

— Не олды я, Махбуба апа?— деди Абдулкерим.

— «Аджеле ярдым» керек, «Аджеле ярдым»! Низам аканъыз, джан берип, джан алаята. Балтабай аканынъ эвинде телефон бар. О да бозукъ. Бу ерде башкъа кимсенинъ эвинде телефон ёкъ...

— Шимди!— деп Абдулкерим чабик ичериге кирди, пальтосыны алып чыкъты.— Мен автоматтан телефон этерим. Къаери агъыра?

— Қърсагъым дей, юрегим дей... Окъший. Анълашылмай.

— Аппендициттир,— деди Хаялий.

— Мен кеттим. Сен кирип, ят, Хаялий!— деди Абдулкерим ве чапып кетти.

Азбар кѡапынынъ гыйкъылдап ачылгъаны ве тасырдап орътюльгени ишитильди. Хаялий ашыкъып кетейткъан Махбубанынъ пешинден бакъып къалды. Насылдыр кучъ, кирип тѣшегине ятмасына ёл бермеди. Абдулкеримнен берабер кетмегенине тарсыкъты. «Барсам да мен не яладжакъ эдим? Шимди къайтып келир «деп озюни тынчландырды. Бирден бедени чымырдады, титреди. Ичериге кирди ве озъ кроватинынъ устюне отурды. Бекледи. Арадан ярим саат къадар вакъыт кечти. Абдулкерим де, «Аджеле ярдым» машинасы да ёкъ. Раатсызланды. Турып тышарыгъа чыкъты. Махбуба да эвинден чыкъып, азбар кѡапыгъа таба кете эди.

— Бу насыл «Аджеле ярдым» экеп?! О етип кельгендже не япмалы?!

Хаялий даа бетер тарсыкъты. Махбубаны тынчландырмакъ ичюн сёз къыдырып, тапалмады. Онынъ пешинден сокъакъкъа чыкъты.

«Аджеле ярдым» машинасыны корип, севиндилер. Машинадан башта шофернинъ янында отургъан эким, ондан сонъ зембиль котерген Абдулкерим ве санитар къадын тюштилер.

Эким хастаны бакъкъанынен, Хаялий айткъан диагнозны тасдыкълады... Низам аканы мукъайтлыкънен зембильге яткъыздылар ве машинагъа ерлештирдилер.

— Эвден ким кетеджек?— сорады эким.

— Мен,— деди Надыра козьлерини явлыгъынен силерек.

— Ёкъ!— итираз бильдирди къызына Махбуба апа.— Сен баланъны бакъ. Мен озюм барырым.

Ана-балагъа бакъып тургъан Абдулкеримге насылдыр къувет: «Бир ишни башладынъмы, сонъына чыкъ. Сен бармакъ керексинъ!» деп эмир берген киби олды.

— Махбуба япа,— деди о,— истесенъиз барынъыз. Лякин ботен къыйналырсынъыз. Яхшысы мен барайым.

— Сизинъ башынъызгъа да бея чыкъардыкъ. Саба ишке бараджакътырсынъыз.

— Зарары ёкъ, Махбуба апа. Ингит киши бир гедже юкъламаса, не олгъан? Муими— хастаны дерттен, азаптан тездже къуртармакъ.

— Сагъ олунъыз, къардашым! Дюнъя тургъандже турынъыз! Не къадар истек, арзуларынъыз олса, эписине иришинъыз! Эвлятларынъызнынъ, торунларынъызнынъ ферасыны коринъыз!..

— Раатсыз олманъыз, хайырлы хабер кетиририм. Хаялий, сен де кирип ят, эписи еринде олур!— деди Абдулкерим ве машинагъа минди.

«Аджеле ярдым» машинасы еринден кочъти. Хаялий исе ичериге кирип, тѣшегине узанды.

Хастаны кушетка устюне яткъыздылар. Невбетчи эмшире — тома-лакъ юзъли, керме къашлы, къалын дудакълары боялангъан отуз беш-къыркъ яшында къадын эсней-эсней хасталыкъ тарихына керекли ильки малюматларны Абдулкеримден сорап язды. Абдулкерим озъ невбетинде базы бир шейлерни хастанынъ озюнден сорап бильди. Шу арада коридоргъа кене зембиль котерип кирдилер. Абдулкерим онынъ устюндеки адамгъа козь ташлады, хастанынъ чырайы ап-акъ...

— Энди бекленъиз. Шимди анализге къан алырлар. Сонъ эким келип бакъар,— деди эмшире ве озюни ич де сыкъмай невбеттеки бланкны толдырмагъа тутунды.

— Къач дакъыкъа беклемек керек!— раатсызланып сорады Абдулкерим. Эмшире исе, гуя хастанынъ алындан ич де хаберни ол-магъан адам киби джевапланды:

— Невбетчи эким операцияда. Не вакъыт битирсе, о вакъыт келир.

— Анъламадым!— Абдулкеримнинъ сеси бирден котерильди.— Бельки, онынъ операциясы даа бир саат девам этер. Бу адам беклеп, азап чекип ятаберджекми?!

Эмшире башыны котерип онъа бакъты. Онынъ бу бакътышындан: «Айтчы манъа, сен къайдан кельдинъ я? Нечюн сесинъни котересинъ?» деген мапаны анъламакъ мумкюн эди. Сонъ онынъ тыпкъы деминки аэнкте, лякин азачыкъ бибер къатылгъан сеси чыкъты:

— Не япмакъ керек я? Бельки экимни экиге больмек керектир?!

— Манъа яры эким керек дегил!

— Ойле олса, беклерсинъыз.

— Беклемем! Энь аздан эки хирург невбетчилик япмакъ керек.

— Сизге бир хирург невбетчилик япа деп ким айтты?

— Ким оладжакъ... Мына бу адам айтты.— Абдулкерим Абу Али-ибн Синанынъ дивардаки портретини косътерди.

Эмширенинъ юзинде суный тебессюм корюнди:

— Я о янъылгъан, я да сиз янълыш анълагъансынъыз. Эки хирург невбетчилик эте. Бириси керегинден зияде ишлеп ёрулды. Шимди раатлана. Анълашылдымы?

— Ким!

— Хирург! Чокъ раатсызланманъыз. Анализ азыр олса, озюм уянтырым.

— Я анализи не вакъыт аладжакълар?!

— Алырлар. Отурып турынъыз.

— Отураджагъым ёкъ. Лаборантны чагъырынъыз.

— Мында кимсеге эмир этмеге акъкъынъыз ёкъ.— Эмшире бу сёзлерни озюни ич де сыкъмадан ойле йымшакъ аэнкте айтты ки, Абдулкеримнинъ кулуджеги кельди. Лякин озюни басты.

— Акъкъым бар!.. Акъкъым олмаса, индемей беклеп отурыр эдим.

— Сорамасы айып олмасын, сиз ким оласынъыз я?

— Менми?.. Мен Абдурайимов олам. Бу фамилия сизге бир шей бильдиреми?

— Абдурайимов? Абдурайимов...— деерек, эмшире еринден чабик турып, фойенинъ сагъ тарафындаки коридоргъа догъру юрди ве къалы вазифесини одеген без перделерининъ арасындан кечип кетти. Арадан эки дакъкъа кечтими-ёкъмы, элинде лаборатория алетлери олгъан назик яш къадыннен къайтып кельди.

— Ана,— деди эмшире онъа токътамадан ынъранаяткъан Низам акапы косътерип.

Абдулкерим деръал хастанынъ огюнде тизлерине чекип, онъа лаборант кельгенини айтты.

— Турсатмакъ керекми?— сорады лаборанттан.

— Ёкъ, ятаберсин...

Шу вакъытта узун бойлу, азгъын, эсмери, без къалпагъынынъ четлеринден чал сачлары корюнип тургъан киши пейда олды. Халатынынъ огдеки джепчигининъ устуне къырмызы йиппен «Т» ве «Х» арифлери тикильген. «Бу белли хирург Тимуров дегильми экен?— деп тюшюнди Абдулкерим.— О олса, нетидже сёзсиз яхшы олмакъ керек».

Лаборант кеткен сонъ эким хастанынъ пабызыны, тилини бакъты, ондан базы шейлерни сорады.

— Қъана, йингит,— деп о Абдулкеримге мураджаат этти,— ярдым этинъиз, кабинетке кирсетейик.

Санитар къадыннен берабер хастаны зембильге яткъыздылар ве коридор бойы кеткен экимнинъ артындан бардылар. Эким коридорнынъ сол тарафындаки экинджи одагъа кирди.

— Операция одасына!— деди эким хастанынъ къурсагъыны басып бакъкъанынен.— Ашыкъынъыз! Анализини нетиджесини анда бакъармыз...

Абдулкерим тышарыгъа чыкъкъанда этраф баягъы ярыкълашкъан, хастахане азбарындаки терсклерининъ устюнде геджелеген къаргъалар зий-чув олып, озьлерине къысмет къыдырмакъ ниетинде учып башлагъан эдилер. О, темиз авадан терен нефес алды. Даа бир къач дакъикъа эвельси омузында агъыр юк олгъан адам киби эзиллип, тарсыкъып отура эди. Шимди озюни къуш киби енгиль ис этти. Кокке бакъты. Танъ йылдызы даа парылдап тура. Азбар къапы янындаки тар аралыкътан кечкен сонъ токътап, этрафкъа козь ташлады. Автобуслар юрип башлагъанлар. Автобус дурагъында эки адам корюне. Оларнынъ янына барды. «Хаялийнинъ вазнети насыл экен?.. Такси расткельсе яхшы олур эди», деп тюшюнди. Шу вакъытта автобус келип токътады. Ичинде бир къач ёлджы бар. Кирип бош ерге отурды. Яслангъанынен козьлери юмулып башлады... Къулагъына къадын кишининъ: «Эй, яшлыкъ, яшлыкъ!.. Геджелери оюн-кулькю, танъда автобуста татлы юкю», деген сёзлери кирди. Абдулкерим козьлерини ачып этрафына бакъынды. Недир айтаджакъ олды. Лякин кимге айтаджакъыны билмедиди. «Ким олса да, озюнинъ яшлыкъыны хатырласа керек», деген фикир гонъюлинден келип кечти. Кулюмспреди.

— Эй, йигит! Биз энди керп къайтамыз. Тюшмейджексинъми?— деп багъырды кондуктор къадын.

Абдулкерим абдырап автобус пенджересинден тышары козь ташлады.

— Кечип кеткеним,— деди.— Энди арткъа къайтмакъ керек. Беш капик даа төлейимми?

— Къайтаджакъ олсанъ, эбет, төлерсинъ.

Абдулкерим артта отургъан ёлджыгъа капик узатты.

— Кене юкълап къалма!— деди кондуктор онынъ янына келип ве билет йыртып берди.

— Юкълап къалсам, сизге яхшы дегилъми? Эписи бир ёлджы аз. Беш капиктен алаберирсинъиз.

Кондуктор кульди.

— Манъа яхшы. Лякин сени беклейдирлер.

— Беклейлер... Эм сабырсызлыкънен!

Абдулкерим эвге киргенде Хаялий даа юкълай эди. Лякин къапы ачылгъанынен къыбырдады:

— Сенсинъми, Абдул?

— Меним, достым, мен. Даа ким олмасы мумкюн?

— Махбуба ападыр белледим. Эки кере келип кетти.

— Демек сенинъ юкюнъ да юкю олмагъан.

— Меселе онда дегиль. Хайырлысымы?

— Хайыр, Хаялий. Сен айткъан диагноз тасдыкъланды.

— Операция яптылармы?

— Эбет.

— Насыл?

— Эписи ериде. Операциядан сонъ палатагъа кирип корьдим. Сизлерни ынджиткъан олсам, мени афу этинъиз,— деди.

— Махбуба апагъа айттынъмы?

— Эбет... Озюннинъ вазнетинъ насыл?

— Бу гедже ич де къызмадым. Юткъынгъанда богъазым агъыра.

— Бу эвде сагълам адам къолайлыкънен къызынып оламай,— деди Абдулкерим Хаялийнинъ манълайына элини къойып.— Сыджагынъ бар. Еринъден турма. Мен санъа бир чай азырлайым. Ишке кетейткъанда поликлиникагъа кирип, эким чагъыртырым.

— Насыл чалышыр экенсинъ?

— Къулакъ асма, бир шейлер олур.

— Азачыкъ чырым эткен олсанъ...

— Юкъладым, Хаялий, юкъладым. Сен раатсызланма.

- Къайда?
- Автобуста.
- Автобуста? А-а, анълашылды. Чырым эттим десе.
- Йигит ичюн шу да етер...

ЯШАСЫН ПОЭЗИЯ!

Эким, Хаялийге язып къалдыргъан иляджларнынъ эписини Абдулкерим шу кунини озюнде тапып кетирген эди. Энди достынынъ вазнети баягъы эйилешти, сыджагъы тюшти. Лякин богъазы аля даа агъыра. Тюневин эким корип, кометон деген илядж язып берген. О, богъазгъа, бурунгъа пускюртиле экен. Бугуи базар куну олса да, Абдулкерим эр вакъыттакиси киби эрте турып, чай ичкен сонъ аптекагъа кетти. Анда онъа кометон олмагъаныны айтып, меркезин аптекадан сорап бакъмасыны тевсие этилер. Абдулкерим автобускъа минип, меркезге джѐнеди. Анда да тапылмады. Вокзалдаки аптекада олгъаныны айттылар. Барды. Пакъыл киби анда да биткен. «Восток» кинотеатринини къаршысындаки аптекагъа кирип кечмек ниетинде троллейбускъа минип, арткъа къайтты.

Абдулкерим «Восток» кинотеатри янындаки аптекадан къуванып чыкъты. Элиндеки саатине бакъты. Он бир олаята. Он экиде «Достлыкъ» кафесини алдында къызларнен корюшеджек эдилер. «Не ишлейим экен? Эвге кетсем, етиштирип олурыммы? Эписи бир иляджны Хаялийге бермегендже юрегим раат олмаз», деп троллейбускъа минди...

Абдулкерим иляджны достынынъ къолына туттырды да, корюшювге ашыкъты.

Абдулкерим кеткен сонъ Хаялий къалпагъыны кийди, бойныны шарфнен сарды ве пальтосыны омузына быракъып, Александр Блокны шиирлерини окъумагъа тутунды. Абдулкерим къайтып кельгенде о, назм дерьясына далгъан эди.

— Хаялий, тез турып, озюни ве орталыкъны тежаран изамгъа чек,— деди Абдулкерим элиндеки капрон торбачыкъны стол янында тургъан скемелерден бирини устюне къойып.— Мусафир кетирдим.

Хаялий озюни ич де сыкъмай, окъумакъны девам этти.

— Хаялий, сен айткъанымны анъламадыиъ, гъалиба?

— Анъладым, анъладым... Не кетирдим дединъ?

— Турса!— деди Абдулкерим стол устюнде тертипсиз яткъан китап ве десфтерлерни бир ерге топламагъа тутунып.— Къызлар кельдилер.

— Насыл... къызлар?!

— Мен насыл къызларнен корюшмеге кеткен эдим?

— Шакъанъны ташла. Анда не бар?— деп Хаялий еринден турды ве торбаны козьден кечирди.

— Сен аля даа инанмайсынъ гъалиба.

— Сен даа янъычыкъ чыкъкъан эдинъ де.

— Демек, сен поэзия дерьясынынъ энъ тюбюне далгъан экенсинъ. Меним эвден чыкъкъаным...— деп Абдулкерим элиндеки саатине бакъты,— алтмыш... сексен дакъкъа олгъан.

— Демек, вакъытынъ кечкенини дуймагъаным. Бунъа бакъмадан мен торбадан гъайры бир шейни коръмейим.

— Коръмесенъ, шимди корерсинъ. Тышарыда беклейлер. Қалпагъынъны чыкъар. Пальтонънынъ ерине меним енъсимини кий. Сенинъ бу корюнишини одамыздаки аракетни беш-алты дередже тюшюре. Дивардаки «Ильхам периси»ни да алып турмакъ керек...

— Сен давет эттинъми?— деди ниаат Хаялий ве пальтосыны чыкъарып, чюйге асты.

— Ёкъ. Незакетнинъ гъаеси.

— Я шараңтимизни анълатмадыңмы?

— Анълаттым, достым, анълаттым. Одамызда сербест отурма-
гъа, шеньленмеге шараңт олмагъаныны айттым. Бизге шараңт дегиль,
Хаялий керек, дедилер. Незакет: Хаялийни корьмегендже юрегим
тынчланмаз, оны мытлакъ корьмек кереким, деди инатлыкънен.

— Уфюрт, уфюрт!

— Инанмасанъ, эвге кирген сонъ, козьлерине бакъ.

Абдулкерим достына даа бир шейлер айтаджакъ олды, лякин шу
вакытта аятта кызларнынъ сеслери ве кулыкюлери ишитильди. Ха-
ялий мусафирлерни йылмайып къаршылады. Кызлар къол берип,
онынъле селямлаштылар.

— Чагъырмасанъыз да кельдик,— деди Гульнар Хаялийден ал-
эвал сорагъан сонъ. Ваделешкен сонъ, бизден хасталангъан адам да
къуртулып оламай.

Хаялийнинъ янакълары кызарды. Абдулкерим достыны бу ва-
знеттен къуртармакъ ниетинде сёз къатты:

— Бельки, сизинъ келювинъиз мунасебетинен дертнинъ сонъки
кыггъылчымлары оны терк этерлер.

— Сонъки кыггъылчымлары къалгъан олса, къолай экен,— деди
Гульнар тебессюмнен.— Бизим аягъымыз енгиль.

— Демек, шиир динълемеге де умуот этмек мумкюн,— деп Неза-
кет де лафкъа къошулды.

— Мумкюн,— деди Абдулкерим стол устюни джыйыштырып.—
Умуот акъкъында лаф чыкъардынъыз. Шимди къурсакънен багълы
меселени бакъкъан сонъ, шаир «Умуот» деген шиирни окъур. Яхшы
шиир. Эр ким умуотнен яшамакъ керек деген фикирни оригиналь де-
таллер вастасынен тарифлей. Меракълы тарафы шуида ки, онынъ озю
умютке чокъ ишанакъоймай. Умуотнен дегиль, ишанчнен яшамакъ
керек, дей. Сиз бунъа насыл бакъасынъыз, кызлар?

— Шаир алынъыз озюнинъ дегиль, башкъаларынынъ да юрегине
къулакъ асмакъ, башкъаларынынъ да юрегинен яшамакъ керек. Шу
нокътан назарнен бакъсакъ, онъа итираз билъдирмек мумкюн де-
гиль,— деди Незакет.

Хаялий бу лафтан сонъ сусып туралмады.

— Фикиринъиз догъру, Незакет. Лякин хуляса чыкъармагъа
ашыкъманъыз. Башта шиирни динъленъиз. Бельки оны умумен беген-
мезсинъиз.

— Эльбетте, башта динълемек керек,— деди Гульнар.— Биз поэ-
зияны терен анълагъанлардан дегильмиз. Лякин, эр алда, филолог
олмакъ ниетимиз бар.

— Ашыкъманъыз. Шимди енгиль аш, сыджакъ чай азыр олур,—
деп Абдулкерим деминки торбачыкъны бошатмагъа тутунды. Беш да-
не лимонад, яры ыслангъан колбаса, эки къуту балыкъ консервасы —
шпрот, дёрт табачыкъ шоколад ве бир дане тегерек отъмекни бирлей-
бирлей чыкъарып, стол устюне къойды ве кызларгъа мураджаат
этти:— Колбасаны кызартайыкъмы, ёкъса олгъаны киби ашайберир-
мизми?

— Озюнъиз билесинъиз,— деп джевапланды Гульнар.

— Манъа фаркъы ёкъ. Лякин Хаялий данма кызартып ашай.
Гульнар еринден турды:

— Ойле олса, сёзсиз кызартмакъ керек. Пычагынъыз къайда?
Мен сизге ярдым этейим.

— Сиз раатсыз олманъыз. Мен озюм...— деди Абдулкерим ве до-
лаптан безз саплы пычакъны алып, колбасаны догърайджакъ олды.

— Сиз консерваларны ачынъыз,— деп Гульнар пычакъны онынъ
эллинден алды.

Незакет тынч отурып оламады:

— Мен де ярдым этейим де...

— Кызлар, мусафир экенинъизни унутманъыз,— деди Абдулке-
рим яры шакъанен.— Мусафир еринде отурмакъ, къонакъбайнынъ

арекетини, чересиндеки денгѣшмелерни козетмек, онынъ сѣзлерине кѣулакъ асмакъ керек.

— Бу эвде сиз де мусафирсинъиз,— джевап кѣайтарды Гульнар.— Демек укѣукѣымыз тенъ... Незакет, сен барып чайникни бакъ. Таваны атешке кѣой, кѣызып турсын.

Абдулкерим артыкъ итираз бильдирмеді:

— Бу да догъру... Шпрот азыр демек мумкюн,— деп долаптан эки тепси алды ве консерва кѣутуларындан бирини онъа авдараджакъ олды.

— Кѣайнагъан сувнен чайкѣамакъ керек!— деп Хаялий еринден турды.

Гульнар онъа козъ ташлап алды.

— Менім достым мына бойле адам. Темиз шейни де кѣайнакъ сувнен ювмагъа меджбур эте,— деди Абдулкерим ве тепсилерни алып, аяткѣа чыкѣаджакъ олды.

— Озюм,— деди Хаялий.

Абдулкерим: «Сен хастасынъ. Отур, достым»— дейджек олды. Лякни Незакет аятта олгъанындан себен, бельки онъа айтаджакъ сѣзю бардыр, деген фикирнен тепсилерни онынъ элине туттырды.

— Кѣайнамаймы?— деп сорады Хаялий газ собасынынъ янында чайникке тикилип тургъан Незакеттен.

— Кѣайнайджакъ олаята. Керек эдими?

— Э. Мына бу тепсилерни...

— Мен чайкѣарым. Колбасаны кѣызартабермек мумкюн. Тава кѣызды.

— Яхшы,— деп Хаялий тепсилерни собанынъ янындаки алчакъ стол устюне кѣойып, арткѣа кѣайтты ве догъралгъан колбасаны алып чыкѣты.

— Хастаны да раатсызладыкъ,— деди Незакет эр вакъыттакиси киби дюльбер йылмайып ве Хаялийнинъ элиндеки колбаса салынгъан тепсилерге узанды.

Хаялий де йылмайды. Тепсилерни бермеді:

— Мен раатсыз олгъаным ёкъ. Аксине, биз сизни раатсызлаятамыз. Шимди колбасаны мен кѣызартайым: Сиз дикѣкѣатнен бакъып турынъыз. Даа бир келгенде исе, сиз чиберек я да башкѣа бир тансыкъ аш пиширирсинъиз. О вакъытта мен сизге дикѣкѣатнен бакъып турарым.

— Шаирлер чешит мана берген сѣзлерни, ибарелерни айтмагъа севелер. Шимди сиз, менім анълагъаныма коре, колбаса кѣызартмакъ да ишми? Озюнни косьтереджек олсанъ, бир аджайип миллий аш пишир, дейджек оласынъыз, ойлемі?

Хаялийнинъ янакълары бирден нар киби кѣызарды.

— Ёкъ... Сиз мени янълыш анълагъансынъыз,— деди о.

— Ойле олса, насыл манада айттынъыз?

— Тюшюнип бакъынъыз,— деди Хаялий тегерек шекильдеки колбаса тилимчиклернини бирлей-бирлей тавагъа тизип.

Шу вакъытта Абдулкерим чыкѣты.

— О-о-о! Колбасаны шаирнинъ озю кѣызарта экен де!— деди онынъ янына барып. Сонъ Незакетке тикильди.— Билесинъизми, Незакет, Хаялий ширни насыл яхшы язса, ашны да ойле усталыкънен пишире. О пиширген ашны ашагъан адамлар кѣолайлыкънен тоякъ-оймайлар. Манъа атьта йымырта кѣызартмакъны ишанмай. Хаста ятса да, туруп озю яла.

Хаялий кульди.

— А-а-а,— деди Незакет.— Деми айткъан сѣзлеринъизнинъ мана-сыны энди анъладым.

— Насыл анъладынъыз?

— Бу ишни башта менден огрен, дейджек олгъан экенсинъиз де.

— Ёкъ, Незакет, кене янъылдынъыз.

Абдулкерим оларгъа кедер этмемек ичюн эвге кирди.

— Коресинъизми,— деди Незакет бираздан сонъ,— атыта адий сѣзлеринъизде козьде тутулгъан фикирни биле анъламагъа кыйна-лам. Шиирлеринъизни пасыл анълар экеним?

— Шиирлеринини пек къолай анъларсыз,— деди Хаялий ве энди кыызаргъан колбаса тилимчиклерини тертиплен тепсилерге тизмеге тутунды. Тава бошагъан сонъ тепсилерини Незакетке узатты.

— Алып барынъыз. Мен шимди...

Шу вакъытта Абдулкерим чыкъты.

— Махбуба ападан чай дамламагъа бир чайник кетирмек керек,— деди Хаялий Незакет одагъа кирген сонъ.

— Яхшы, Хаялий, сен кир. Мен шимди кетиририм,— деп Абдулкерим тышарыгъа чыкъты.

Хаялий одагъа киргенде Гульнар онынъ дивардаки автопортретини козьден кечире эди. Манълайына язылгъан «Шиир чокърагъы» деген сѣзлерини пармагъынен Незакетке косътерди.

Хаялий буны корип сыкъылды, янакълары кыызарды.

— Яхшы сызылгъан. Кимнинъ иджады?— деди Незакет тебесюмнен.

— Озюмнинъ,— джевапланды Хаялий.

— Сизде бойле истидат да бар экен де.

— Балалыкътаки арзулардан бириси. Шимди огърашмагъа вакъытым ёкъ.

Гульнар Хаялийдеки истидатнынъ даа бир тарафы ачылгъаны Незакетни севиидиргенини, эеджанландыргъаныны сѣзди.

— Сизге авес этмек мумкюн,— деди о Хаялийге бакъып.— Вакъыт тапып, девам эттирмек керексинъиз... Бу язы Абдулкеримнинъки олса керек.

— Таптынъыз. Достынъ олгъан сонъ, манълайынъа язса да чыдай экенсинъ. Онынъ языларыны силъмеге элим бармай.

Кызылар кульдилер. Шу вакъыт элинде кырмызы чайник туткъан Абдулкерим одагъа кирди.

— Не кулесиз я, билъмек мумкюнми?

— Сиз олмасанъыз биле япкъан ишлеринъиз адамларны кульди-ре,— джевапланды Гульнар башынен ресимге ишмар этип.

— А-а-а,— деп о чайникни долапкъа къойды ве дивардаки мыхкъа асувлы тургъан юзьбезини алып, чайникнини устюни орытти.— Ша-къанен язгъан эдим. Энди фикирим догъру экени исбат олды. Бу исе меним адий адам олмагъанымны, юрегим пек сезгир экенини, бугунъ-ки шакъамда ярынки акъикъат гизленгенини косътере.

Эппи шенъленип кульдилер.

Абдулкерим ортада тургъан столгъа бакъты:

— Қъана, энди софрагъа буюрынъыз!

Эр кес стол башына кечип отурды. Тюрлю мевзуда эм лаф этти-лер, эм ашадылар. Кеттикче субетлери кыызгынлашты. Хаялийнини лимонадны мукъайтлыкънен ичмеси янъы мевзунынъ ачылмасына се-беп олды.

— Богъазынъыз сыкъ-сыкъ раатсызлаймы?— сорады Незакет Хаялийден.

— Пек сыкъ дегиль. Лякин бир агъырса, къолайлыкънен тю-зельмей.

— Ангина менде де бар. Чокъ раатсызлай эди. Былтыр язда апам ве бабамнен Қъара денъиз ялысында раатландыкъ. Эким богъа-зымны эр кунъ денъиз сувынен чайкъамакыны тевсие эткен эди. Ойле де яптым. Ондан берли агъырмай.

Хаялийнини юзюнде айретленюв алямети корюнди:

— Сиз къаерде олдынъыз?

— Алуштада.

— Қъайсы айда?

— Августта.

— Меракълы шей. Былтыр шу айда Абдулкеримнен экиниз Ялтада эдик. Алуштада да олдыкъ.

— Бельки янынъыздан кечип кеткендирмиз,— сѣз къатты Абдулкерим.

— Бельки,— деди Хаялий.— Адамлар айларнен, йылларнен, он йылларнен бири-бирлеринниъ яиларындан кечелер. Лякин бири-бирлерине якъынлашып оламайлар. Насылдыр тесадюф оларны бири-бирлеринен багъламагъа себеп ола. Шунунъ ичюн янынъдан кечип кеткен, сеннен ян-янаша отургъан, сеннен бир ёлда адымлайткъан эр бир адамны озюнъиниъ якъын кишилериниъден деп бильмек керексиниъ...

— Қызылар! Бу — поэзия! Шаир шир окъумагъа азырланаята демек мумкюн.— Абдулкерим бу сѣзлерни насылдыр гъурурнен айтты.

— Сонъ Ялтада насыл раатландынъыз?— деди Незакет шу арада. Хаялий йылмайды:

— Меракълы... Пек меракълы... Абдул, озюнъ айтса.

— Эгер де бездирмейджек олсам, айтайым,— дее муляйым тебессюмнен Абдулкерим къызыларгъа бакъты.

— Безген киби олсакъ, айтырмыз,— дедилер къызылар.

— Яхшы... Чокъ созмам... Биз ёлланманен бараджакъ олгъан эдик. Июльге де, августкъа да бир вакъытта чифт ёлланма тапалмадыкъ. Сонъ, шай, ёлланмасыз кеттик,— деп башлады Абдулкерим.— Самолётымыз уйлеге якъын Симферополь аэропортына барып къонды. Андан троллейбуснен догъру Ялтагъа джѣнедик. Елнынъ эки четиндеки тасвирлемеси къыйын олгъан аджайип манзарадан козьлеримизни узьмеймиз. Шаирнинъ юзюне бакъып, онынъ мийинде, хаялында шиирге дѣнеджек фикирлер къайнайткъаныны сезем. Шундан себеп онъа сѣз къатмайым. Эки-учъ саат дегенде Ялтагъа келип чыкътыкъ. Троллейбустан тюшип бир къач адым юргенимизнен бизлерни къадынлар сарып алдылар. «Бизим эвге буюрынъыз! Бутюн шараит бар», «Денъизиниъ янчыгъында яшаймыз. Сѣзсиз бегенирсинъиз. Юрюнъиз бизге», деген сеслер чевре-четтен ишитилип башлады.

— Огълым, бизге баракъойынъыз. Яхшы одачыгъым бар. Яхшы йигитлерге ошайсынъыз. Сизден чокъ пара алмам»,— деди бир алчакъ бойлы, арыкъ битай янымызгъа келип.

— Насыл пара акъкъында айтасынъыз я,— сорадым озюмни сателликке урып.

— Насыл пара оладжакъ, эв парасы,— джевапланды о йылмайып.

— Ана санъа бир шей! Эвинъизге мусафир теклиф этип, ондан пара да аласынъызмы?— дедим.

— Эр кес ала да. Мен нечюн алмайым?— деди о аля даа юзюндеки тебессюмни топлап алаалмай.

— Шаймы?! Шай олса, яхшысы, мусафирханеге барырмыз,— дедим.

— Бойле вакъытта алырсынъ сен мусафирханеден ер!— деди о бирден джиддийлешип ие башкъа муштери къыдырып кетти.

Ялта киби ерде мусафирханеден ер алмакъ мушкюль иш экенини биле эдик. Шундан себеп анда яшамакъны хаялымзыгъа биле кетирмеген эдик. Шу вакъыт бир къадын бизни четке чекти.

— Йигитлер, сизге келишкен ода менде бар. Шаматадан узакъта, денъизге якъын,— деди.

Биз нечюндир бу теклифке бир кереден разы олдыкъ. Автобускъа мишип, онынънен кеттик. Қъадыннынъ озю беш къатлы эвиниъ биринджи къатында яшай экен. Лякин онъа еткендже басамакълардан он къатлы эв юксеклиги къадар котерильдик. Қъадын эвине кирсетип, ашханесини косътерди.

— Бир шейлер пиширип ашамагъа истесенъиз, чанакъ-чѣльмек керек олса, ич де чекинменъиз,— деди.

— Нечюн бизни мында кетирди я? Айры ода бар деген эди де,— дей Хаялий.

— Энди сизниң одаңызны косътерейим. Кеттик,— десрек къадын тышарыгъа чыкты ве басамакълардан кене юкъарыгъа догъру юрди.

Биз де онынъ артындан кетемиз. Даа беш-алты къат эв юксеклиги къадар котерильген сонъ тегиз ерге чыктыкъ. Бакъсакъ, эпсининъ къапылары къаверенки тюске боялангъан, тѳелери къара тольнен орътюльген, гаражлары анъдыргъан бир сыра «къоба» тура. Эр бирининъ къапысы янында уфачыкъ пенджере бар. Мен тааджиппен Хаялийге бакътым. О явлыгъынен юзюндеки терини силе эди. Къадын солдан экинджи къапыны ачты ве бизни ичериге давет этти. Кирдик. «Къоба»нынъ эки четине эки демір кровать, пенджерининъ янында исе уфакъ стол ерлештирилген олып, кроватьларнынъ арасындан кечмек ичюн отуз сантиметр къадар бош ер бар.

— Мына Ялтада бундан тынч ер тапалмазсынынъиз,— деди къадын.

Биз бири-биримизге бакътыкъ.

— Тынч олса, олгъан,— деди шаир.

Биз не къадар тѳелейджегимизни сорадыкъ.

— Кунюне учъ кумюш... Он кунъюгини бир кереден тѳелемек керексинъиз,— деген джевапны ишиттик.

Онынъ параны эвельден алмагъа истегени зытыма тийди. Лякин озюмни бастым.

— Яхшы. Анълашылды. Он кунъ яшагъан сонъ топтан берирмиз,— дедим озюмни анъламамазлыкъкъа урып.

— Ёкъ, йигитлер, сиз мени яхшы анъламадынъыз. Шимди он кунъюгини беринъиз,— деди о чырайыны ич де денъиштирмеден.

— А-а-а... ойлеми?— деп махсус ашыкъмай джебимни къарыштырайткъанда Хаялий отуз кумюш чыкъарып берди.

— Мына санъа шаант,— дедим къадын чыкып кеткен сонъ.

— Энъ мунми тынч, шаматасыз ер. Бундан да гъайры кунъде учъ кумюш икътисад этеджекмиз,— деди Хаялий.

— Даа бир меселе: биз бу юксекликке кунъде бир кере котерильсек биле, баягъы пишкинлеширмиз. Бу да файда,— дедим.

— Эбет, актив раатланмакъ керекмиз.

Бойледже, бизлер шейлеримизни ерли-ерине къойып, енгильдже кийиндик де, ялыгъа кеттик. Қъаршымызда денъиз!.. Кумюш далгъалар... Гемилер. Чешит ренкли пляж. Сагъ тарафымызда башына, омузына булутлар саркъып тургъан, ем-ешиль тереклернен къаплангъан дагълар...

Хаялийнен берабер катерде «Алтын пляж»гъа кеттик. Ювундыкъ, кунеште яндыкъ. Сонъ шу ердеки кафеде ашагъан сонъ, чам тереклернен орътюльген ялыгъа котерильдик. Бираз юрген сонъ аджайип багъчагъа барып чыктыкъ. Бу мешур Ливадия экен. Багъчада тереклер, гуль-чичеклер ичинде ап-акъ дюльбер биша бар. Шу бишада 1945 сенеси экинджи джнан муаребесинде бирлешкен учъ буюк девлет ѳлбашчыларынынъ белли Қърым конференциясы олып кечкен. Тарихий бишанынъ ичерсине кирип бакътыкъ. Акъшам автобуснен шеэрге къайттыкъ. Ялы боюнда кезиндик. Сыранен отургъан ханымларнынъ оглеринден текрар-текрар кечтик...

— Оларнен танышмадынъызмы?— деп Абдулкеримнинъ сѳзюни больди Гульнар.

— Танышыр эдик. Лякин янларына бармагъа сакъындыкъ.

— Нечюн?

— Зияде боялангъан экенлер...

Қызлар кульдилер. Абдулкерим икяесини девам этти:

— Қыскасы саат онны кечкенде одамызгъа келип чыктыкъ. Ичериге киргенимизнен озюмизни кровать устюне аттыкъ.

Терен юкъуда экенде мен къолайлыкънен уяпакъоймайым. Лякин чыракъ ялса, шу анъде уянам. Буны Хаялий яхшы биле. Дейджегим, аджайип тюш корсаткъанда «лип» этип чыракъ янды. Истер-истемез козьлеримни ачтым. Бакъсам, достымыз кроватьнынъ устюнде отура.

— Не олды я, Хаялий?— дедим.

— Тс-с-с!... Дикъкъатнен динъленип тур,— деди о косътергич пармагыны дудагына басып.

Динъленип турдым. Бир шей ишитильмеди.

— Бу къобада шейтанлар баргъа ошай,— деди шаир тавангъа бакъып.

Тааджилендим.

— Сен юкъусырайсынъмы шу, шаир? Насыл шейтан?— дедим.

— Бир шейден хаберинъ ёкъ. Не тасырдыны ишитесинъ, не тыпырдыны,— деди достым насылдыр ёргъунлыкъ сезилип тургъан аэнкнен.

— Насыл тасырды, насыл тыпырды?! Бир шей анъламайым,— дедим.

— Сабыр эт, къулагъынъ сагъыр олмаса, анъларсынъ,— деп джевапланды о.

Дикъкъатнен динъленем. Тым-тырыч.

— Хаялий, санъа невропатологъа мураджаат этмек керек. Ярындап кечи ёкъ. Шимди исе чыракъны сёндир де ят,— дедим.

О бир шей айтмадан туруп, чыракъны сёндирди. Ерине ятты дегендже дурагъымызнынъ устюнден агъыр юкло машина тасырдап кечкен киби олды.

— Ана, энди ишиттинъми?— деди шаир эеджаннен.

— Ишиттим.

— Шимди нелернинъдир тыпыр-тыпыр чапышкъанларыны да ишитирсинъ.

О сёзюни битирир-битирмез тавандаки кягъытларнынъ устюнде акъыкъатен де нелердир юрип башладылар. Сонъра исе олар бири-бирлерини къувалайткъандай де огге, де арткъа чапыштылар.

— Ишитесинъми.— деди Хаялий.

— Ишitem, достым, ишitem. Лякин булар шейтанлар дегиль, сычанлар олса керек.

— Яхшыджа динълен. Энь аздан сычавуллер. Олмаса, олардан да ири махлюкълар.

Сесинден онынъ къоркъкъяныны абайламакъ къыйын дегиль эди.

— Вазгеч шуны. Тынчлан. Қоркъкъангъа мышыкъ да дев олып корюнур, деген сёз бар,— дедим.

— Қоркъкъангъа дегиль, къоркъакъкъа,— деп янълышымны тюзетти о.

Шу вакъытта деминки тасырды текрарланды. Еримден атылып туруп, тышарыгъа чыкътым. Қокте йылдызлар йылмаялар. Ай парылдай. Деңиз тарафтан эскен хафиф ель далгъаларнынъ мунълы йырыны алып келе. Юкъум текмиль ачылды. О якъкъа-бу якъкъа юрип, темиз авадап терен-терен нефес алдым. Қозюме къапы алдында яткъан мердивен илишти. Оны диваргъа таяп юкъарыгъа котерильдим. Мегер дамнынъ янчыгындан машина ёлы кече экен. Тасырдынынъ себеби белли олды. Ашагъы эндим. Бакъсам, Хаялий де чыкъкъан.

— Не коръдинъ?— деди.

— Кулип тургъан айны, йылмайып тургъан йылдызларны, бири-бирлеринен сырдашайткъан тереклерни...

— Аджайип гедже!.. Ялта геджеси!.. Сеп, Абдул, аджайип адамсынъ...— деди шаир ве сусып къалды.

Мен ондаки рухий деңишменни корип къувандым, гъурурландым. Янъы шиир догъаяткъаныны сезип, онъа кедер этмемек ичюн, бир къач адым огге юрьдим.

Абдулкеримнинъ икъясини дикъкъатнен динълеген Незакет Хаялийге козь ташлап алды да, икъяджиге суаль берди:

— Я сиз мытлакъ шиир догъаджагъыны къайдап билесинъиз?

— Шаирде нлъхам джоштымы, сёзсиз янъы шиир алемге келе. Догъру, о догъгъандже кимерде саатлер, кимерде бутюн кунь кече.

Хаялий сыйкылды. Тузлу чегирдек алып, къабугъындап айырды ве тепсинишъ четине къойды.

— Абдул,— деди о,— арткъач лаф неге керек?..

— Хаялий, жиирлеринъизинишъ догъув тарихыны озюнъизден ишитсек, алгъан теэссуратларымыз даа зепгинлешир эди,— деди Незакет.

— Бельки сиз оларны умумен бегенмезсинъиз.

— Ойле олмасы мумкюн дегиль,— деп Хаялийнинъ сёзюни болъди Абдулкерим.— Поэзияны анълагъан адам оларгъа сёзсиз мунасиб къыймет кесер.— О, къызлар тарафкъа чевирильди.— Сиз, къызлар, тежран даа сабыр этишъиз. Икъяем сонъуна етеята... Хаялий шиир узе-ринде баш ёргъанда мен денъизнинъ йырыны динъледим, йылдызлар-нынъ бири-бирлерине ынтылгъанларыны, лякин ерлеринден къыбырдап оламагъанларыны ис эттим. Баягъы вакъыт кечкен сонъ оларда-ки айдынлыкъ, нур эксплеяткъаныны сездим. Бакъсам, уфукъ агъа-раята. Танъ ата. Танъны ильк кере онынъды сыныфны битириуимиз мунасебетинен откерильтген акъшамдан сонъ сыныфдашларымнен берабер къаршылап алгъан эдим. Экинджи кере, Ялтада... Башта дагъларнынъ уджлары корюнди. Мени аджайип ис-дуйгъулар сарып алдылар. Шаир олмасам да, шиир язаджагъым кельди. Лякин янымда шиир язгъан достым олгъанындан себеп, бу истегимден вазгечтим.

— Хаялий, коресинъми, танъ атаята...— дедим.

— Танъ?.. Абдул, сен чокъ шейлер менден эвель сезесинъ... Танъ! Насыл тынч, насыл муляйим! Сегирлигинъ, джумертлигинъ ичюн сагъ ол, достым!— деди о.

Онынъ ильхамы даа зияде джошкъаныны корип севинчине севинч къошулды. Озюм шиир язмасам да язгъан киби олдым.

— Юкъунъ кельмейми?— дедим бираздан сонъ.

— Танъ атайткъаныны, янъы кунъ догъаяткъаныны корип тур-гъанда козьге юкъу кирерми?— деди о.

Этраф ярыкълашкъан сонъ, кирип тёшегимизге созулдыкъ... Мен уянгъанда стол устюнде отъмек, сют, къаймакъ тура эди. Хаялий тю-кянгъа да барып кельген. Еринде ёкъ. Турып, тышарыгъа чыкътым. Бакъсам, о чайник котерип келеята. Череси шенъ. Демек, кейфи ерин-де. Бу исе онынъ яхшы шиир догъургъаныны косьтерген биринджи алямет эди.

Чайдан сонъ о манъа «Акъшам» ве «Танъ» деген эки къысымдан ибарет «Ялтада» серлевалы шиирини окъуды. Достым, иште, ойле адам.

Абдулкерим шай деди де, не ичюндир токъталды. О не акътадыр тюшюнсе керек.

Олар бир тыныш сусып къалдылар. Сукюнетни Гульнар бозды:

— Сонъ сергузештинъиз ненен екюленди?!

— Ялтада йигирми кунъ турдыкъ,— деди Абдулкерим.— Онынъ этрафындаки бутюн шесэрлерни барып корьдик. Мешур ботаника багъ-часында, дагълардаки аджайип ерлерде булундыкъ. Умумен кунъдюз-лери Хаялийнинъ юреги эр саниде, эр адымда джошып турды. Иль-хам кельген сонъ язмакъ керек. О бир афтагъа якъын эр кунъ яры геджеден танъгъа къадар шиир язмакънен мешгъуль олды. Сонъ ёр-гъунлыкъ енъди гъалиба, саба меннен берабер уянып башлады. Бир куню о, яры геджеде чыракъны да якъмай мени тиортуп уянтты. Къу-лагъыма насылдыр тыпырдылар ве шувулты иштитильди. «Сычанлар кене той этелер, гъалиба» деп тюшюндим.

— Даа не олды я, Хаялий?— дедим.

— Чыракъны якъ. Корерсинъ.

Турып чыракъны якътым. Бакъсам, тавандан ёргъаннынъ устуне тамчы тюше.

— Я нечюн ятасынъ? Турса!— дедим.

— Турып, къайда бараджам?— дей.

— Меним тёшегиме кеч.

Кечип, энди яткъан эди, меним тѣшегимнинъ устюне де «шыр-р» этип сув акъты. Турмакътан башкъа чаремиз къалмады. Бутюн ерде «чып-чып». Тек къапынынъ янында азачыкъ къуру ер бар. Хаялийнинъ кроватины шу ерге конделенине къояджакъ олдыкъ. Сыгъмады.

— Мына санъа тынч ер, Хаялий,— дейим.

О индемей урбаларыны кийди ве стол башына отурды. Қылуна къалем алды.

— Яз, Хаялий, яз! Эписини яз! Мен ягъмурнынъ йырыны динълерим, шиир окъурым,— деп Расул Гамзатовнынъ стол устюнде тургъан «Оджакъ башында» адлы китабыны алдым.

Оны ачкъанымнен «Ананы къорчаланъыз» деген серлева козюме илишти. Бу поэма ве китаптаки башкъа эсерлерининъ эписи манъа таныш олсалар да, текрар окъуп башладым. Экимиз де поэзия денъизинне далып, ягъмур тынгъаныны, саба олгъаныны сезмей къалгъанмыз. Тѣпемизден кечкен машинанынъ тасырдысы башымызны котермеге, пенджереге бакъмагъа меджбур этти. Мен тышарыгъа чыкътым. Ава тер-темиз. Коктеки топ-топ булутлар бири-бирлерини къувалап кетмектелер. Дагълар бираз оськен корюслер. Денъизининъ шувулысы арткъан. Бир къач кере терен-терен нефес алгъан сонъ, Хаялийни чагъырдым. Чыкты. Этрафкъа назар ташлагъанынен ачувлы корюнген джиддий чресни бирден нурланды. Гуя булутлар чекилип, кунеш парылдады. Гуя кейфни бозаджакъ киби бир шей олгъаны ёкъ, гуя онынъ тѣшеги сылангъаны ёкъ...

Қызлар кульдилер. Достынынъ, вакъналарнынъ бутюн тафсилятынен икяс эткенине айретленип, онынъ агъызына тикилип къалгъан Хаялийнинъ юзюни де тебессюм айдынлатты.

Абдулкерим икяесини девам этти:

— Хаялийнинъ кейфи еринде олгъаныны корьген сонъ, мен ашагъы энип, сабалыкъ аш бакътым. Йымырта къызартып, чай азырладым. Эв сабысы юкьудан уянып, ашханеге киргенде биз энди сабалыкъ ашымызны ашагъан эдик. Онъа, гедже олгъан «концертин» айттыкъ.

— Таммай эди де,— деди о.

— Таммай... Тамгъаны ёкъ,— дейим.

— Ойле олса бу сув къайдан кельди?— деп тааджиплене о.

— Таммады... Акъты,— деп Хаялийге бакътым.

Булут арасындан кучьсиз яшын кечкендай олды. Эв сабысы истер-истемез йылмайды. Сонъ о бизге къайдандыр толь тапып кетирди. Эвининъ устюндеки эски толлерни авуштырмамызны риджа этти.

— Бугунъ ава салкъын. Денъиз далгъалана. Пляж сылакъ. Бу ишнен огърашсанъыз, джанынъыз сыкъылмаз,— деди.

— Хаялий индемедди.

— Яхшы. Биз акъкъымызда къайгыргъанынъыз ичюн тешек-кюр,— деп джевапландым.

О бизге чѣкюч, мых берип, ашыкып чыкып кетти. Биз эвининъ тѣпесиндеки ишни битиргендже кунеш чыкып, этрафны къыздырып башлады...

«Қыбадаки» юкьусыз геджелер бир джесеттен шаирге чокъ файда кетирди. О, бир дефтер шиирнен къайтып кельди.

— Бир дефтер шиир!— деди Незакет ве индемей отургъан Хаялийге бакъты.— Энди къулагъымыз сизде.

Хаялий башыны котерип, башта Незакетке, сонъ Гульнаргъа козь ташлады. Текрар тюшюнди. Сонъ еринден турып, долаптап ма-вы къаплы къалын дефтерни алып, стол устюне къойды ве бир къач саифесини ачып, козьден кечирди. Қызлар онынъ арекетлерини дикъкъатнен козетип турдылар.

— Шимди нечюндир балалыгъымынъ хатырладым,— деди ниае Хаялий.— Келинъиз, берабер бираз арткъа къайтып бакъайыкъ.

— Пек яхшы! Окъу, достым, окъу!— деди Абдулкерим.

Хаялий кызыларгъа бир кере даа козь ташлагъан сонъ «Бала-
лыкъкъа къайтув» серлевалы шиирини окъумагъа башлады:

Бала оладжагъым кельди,
Алыркеним ял.
Арткъа къайттым...
Берди ярдым
Тылсымлы хаял...
... Аначыгъым:
— Тур, балам,— дей нур-къолын
созып.

Кокке бакъам
Козьлеримни ачып яваштан
Арзу-къанат
Котерилем къушларны озып.
— Аля даа ягасынъмы?!— дей
анам

Шу анъ.
— Ятмакъ къайда... Учаятам!
Берменъиз кедер.
— Тездже энп, ишинъни бакъ!
Сюрю беклемез...
Энсе дейим!.. Кулеберме...
Учкъанынъ етер!
Бакъса буны, озюн сыкъмай!..
Къыбырдаса тез!..
Къулагъымдан чеке анам
Пек мукъайтлыкънен
— Вай, къулагъым!— дее
Сычрап турам еримден...
— Къайтып келип, бу ерлерге
тежаран сув сеп.

От ичинде къалгъан согъан...
Ич корьмейсинъ сен...
Ашыкъмадан бараркеним
Сыгъыр артындан,
Мен тюшюнем
«Иш деген шей не ичюн шай чокъ?»
Къышлакъ къайнай.
Тыныш бильмей
Яш да, къарты да.
Адамларчюн
Иштен гъайры гуя бир шей ёкъ...
Ишим битти.
Мен сербестим.
Коктедир башым.
Аягъым да ерге тиймей —
Таякъ атым бар.
Достларыма къошулам мен
Озендай ташып...
Къошу башлай.
Чапышамыз
Этраф бизге тар...
— Бу насыл шей?!
Чырайынъдан джийренеджек ит.
Айтчы манъа,
Къайда батып кельдинъ сен
шимди?!

Козьлеримс
Ич корюнме!

Тез джойыл!.. Бар кет!..
Сенинъ ишинъ —
Эп арттырмакъ меним ишмин..
Анам къаргъай,
Мен тынч турам
Эгип башымны.
Шу анъ мен иш хусусында
Тюшюнем кене.
— Турма!.. Барып тез ювун да,
Аша ашынъны..
Хаялымда «Ур-ра!» дейим
Ве учып кетем..
Бадам къайтып келе иштен.
Алдына чыкъам.
Мени кокке котерелер
Къуветли къоллар.
Мераметли, ойлу козьлер..
Гъурурнен бакъам.
Сонъ этрафкъа тикилем мен.
Корюне ёллар..
Умютсизден
Къаба, таш сёз атты бир адам.
Балалыгъым битти меним.
Битти о шу анъ..

Хаялий шириинъ ильки сатырларыны окъугъанынен динълеп отургъанларнынъ бутюн дикъкъатыны озюне джелъп этти. Гульнар сол элини джагъына таяп динъледди. Незакет юрегиндеки дентишмелерни, татлы ис-дуйгъуларны гизлемек, Хаялийге ынтылмакъта олгъан назарыны бираз керп чекмек ичюн Гульнарнынъ янына джылышып, башыны онынъ сагъ омузына къойды. Хаялий шириини окъуп битирген сонъ къызлар да, Абдулкерим де эльчырптылар.

— Машалла! Яхшы окъудынъ, Хаялий! Шай дегильми, къызлар?— деди Абдулкерим.

— Шай. Яхшы шиир экен,— деди Незакет.— Бизни аз вакъыткъа олса да, балалыкъкъа къайтаргъанынъыз ичюн сагъ олунъыз!

— Сизге самимий тешеккюр!— иляве этти Гульнар.

— Шиир вастасынен къызлар балалыгъынъ акъкъында белли бир тасавургъа малик олдылар,— деди Абдулкерим.— Теэссюф ки, балалыкъ битти. Оны токътатып турмакынынъ чареси ёкъ. Энди йигитлик девринъе ант шиир окъусанъ яхшы олур. Сиз не дейсинъиз, къызлар?

— Не дейджекмиз? Истекнен динълермиз,— деди Гульнар.

— Дикъкъатымыз сизде,— иляве этти Незакет.

Хаялий тешеккюр айтып кене дефтерини къарыштырды. Къызларгъа козь ташлап алды ве невбеттеки шиирини окъуп башлады..

— Биз Хаялийден омюрининъ эки девирине ант эки шиир ишиттик. Достым, кене бир шейлер окъуп берсе,— деп Абдулкерим къызларгъа козь ташлагъан сонъ Хаялийге бакъты.

Хаялий бир тыныш тюшюнди. Сонъ ишитилер-ишитилемез:

— «Къызнынъ элиндеки кунеш»,— деди ве иляве этти:— Питеджи къызгъа.— Бираз сусып тургъан сонъ дефтерге бакъмадан окъуды:

Мен къызгъа тикилем...

Юзю балкъылдай.

Козьлери анъдыра танъ йылдызыны.

Бир къолунда кунеш, башкъасында ай.

— Ал!— деди. Узандым... Испиди элим.

Къыз куле, кулькюде сонъсыз арарет...

Мен кетем. Къолымда — къыз берген Кунеш!

Козюмининъ огюнде нурлы, пакъ чере.

Юрегим тёрюнде янмакъта атеш...

— Аджайип!— деди Гульнар. Гуя бу сѣз шимди кызынынъ юрегинден атылып чыккыты.

Хаялий сыккылды, япакълары кызарды. Козъ кыйыгындан Незакетке баккыты. Даа демн онынъ юзюнде нурлангъан тебессюм ерини джиддийлик, ойчанлыкъ аляметлерн алгъан. Гонъюлинден: «О не акъта тюшюне экен? Шимди ширнинъ язылув тарихыны сораса, не дерим?» деген фикирлер кечтилер.

— Мени шу ширнинъ язылув тарихы меракъландыра,— деди Гульнар.— Сыр олмаса, иштейик.

Незакет айретнен Гульнаргъа, сонъ Хаялийге козъ ташлады. Чюнки кызынынъ гонъюлинде де айны шу фикир догъган эди. Хаялийнинъ чересн текрар алланды. Абдулкеримге баккыты. Абдулкерим достынынъ вазнетини енгиллештирмек ниетинде бир шей айтаджакъ олды. Лякин, не чюндир, фикиринден къайтты.

— Айта билем,— деди инает Хаялий.— Лякин шимди дегиль.

— Нечюн?!— Гульнарнынъ сесинде айретленюв аэнки сезильди.

— Вакъыт керек...

Незакет бу сѣзлерининъ насыл манада айтылгъаныны яхшы анълап оламады. «Тарихы узун. Айтмакъ чюччю вакъыт керек, дейджек олдымы, ёкъсам, беклемек керек, деген манада айттымы?» Гульнарнынъ гонъюлинден исе: «Бир сыры олса керек, гизлей», деген фикир кечти.

— Нечюн сусып къалдынъыз?— деп сукюнетин бозды Абдулкерим.— Вакъты келип, ширлерининъ язылув тарихыны да билирсинъиз. Шимди исе, янгы шир динълесек яхшы дегильми? Къана, Хаялий къулагъымыз сенде. Кызларнынъ джаны сыккылмасын...

— Бельки музыкалы тенефюс япмакъ керектир... Кызлар отура берип ушюгендирлер...

— Джанымыз сыккылгъаны да ёкъ, ушюгенимиз де ёкъ. Тюшюнджеге далгъан олсакъ, бу — поэзиянынъ тесирн,— деди Гульнар.

Хаялий Незакетнинъ недир айтмасыны бекледи. Лякин о, Хаялийге бир къач кере козъ ташлап алса да, сеси чыккымады. Баккышларын да исе, суаль аляметн олгъаны сезилип тура. Хаялий тарсыккыты. Дефтерини къарыштырды. Тюшюнди. «Музыка лакъырдысыны къайдан чыккырдым? Музыка чалынса, мен Незакетни оюнгъа теклиф этмек кереким. О исе манъа суаль бере биле. Насыл джевап къайтараджам?..»

— Окъуса Хаялий! Беклеймиз. Шакъа ширлеринъ де бар да,— деп Абдулкерим долапта тургъан бир топ пластинканы алып, кроватнынъ устюне къойды, оларны козъден кечирмеге тутунды.

— Яхшы, динълениз...

Шу вакъытта къапы къаккылды. Абдулкерим элиндеки пластинкаларны кровать устюне къойып, аяткъа чыккыты. Онынъ: «О-о-о, Неби агъа, насыл еллер учурды я?» деген сеси ишитильди. Бабасынынъ адыны ишиткен Хаялий атылып турды ве къапыгъа ашыккыты. Одагъа башында къара къалпакъ ве устюне къумрал тюсте курк кийген орта бойлы, кенъ джаврынлы, узунджа юзлю, кырмызы янакълы, сомуркъаш адам кирди. Селямлашты. Хаялийнен къл берип корюшкен сонъ, аякъ устюнде чекинип тургъан кызларгъа козъ кыйыгындан баккыты.

— Неби агъа, отурынъыз,— деп Абдулкерим мусафирге ер косътерди.

Неби агъа устюндеки куркни чыккырып, огълуна туттырды. Оданынъ о якъ-бу ягъыны ашыккымадан козъден кечирген сонъ отурды ве текрар кызларгъа, Хаялий ве Абдулкеримге козъ ташлады.

— Къана, озюнъиз де отурынъыз,— деди о сезилир-сезильмез тебессюмнен. Кызлар отургъан сонъ Абдулкеримнен Хаялий де отурдылар.

— Булар,— деп Неби агъагъа кызларны косътерди Абдулкерим,— достларымыз. Солдакисн — Гульнар, онъда — Незакет.

Неби агъа бир шей айтмай йылмайды. Абдулкерим сол къолуны онынъ омузына къойып, къызларгъа бакъты:

— Бу адам Хаялийнинъ бабасы. Меним исе агъам...

— Яхшы,— деп ортагъа чёккен сукюнетни бозды Неби агъа.— Чокътан кельмеге ниетленип юре эдим. Эв ишлери адамны йипсиз багълап къоялар. Раатлыкъ кунюнинъ келип кечкенини дуймай къаласынъ. Бугунъ де келип оламаз эдим.— Неби агъа огълуна бакъып деди:— Ананъ: «Бу гедже фена тюш корьдим. Юрегим сыкълетлене. Огълумыз хасталанды гъалиба. Сувукъ эвде не япа экен? Барып кельсенъ, яхшы олур эди», деген сонъ, ёлгъа чыкъмакъ къарарына кельдим. Азырланаяткъанда: «Барем бир чиберек пиширейим, алып кетерсинъ, уйлелик озюмиз де ашармыз»,— деди. Оны бекледим. Мен чыкъкъанда саат бир эди. Къапы янында Арифнинъ уйкен огълу Шевкетни корьдим. Къайда кетяйткъанымы сорады. Айттым. «Мен де шеэрге бараджам. Алып кетип, алып къайта билем. Лякин он беш-йигирми дакъыкъа беклемек керексинъиз. Бир адамны кореджем»,— деди. Эвге къайтып кирип, оны да бекледим. Берабер кельдик. О мени мында къалдырып, бир адамнынъ эвине кетти. Бир сааттеп келип, мени алып кетеджек.

— Нечюн шай аджеле? Отурыр эдинъиз даа,— деди Хаялий бабасына.

— Ё-о-окъ, Неби агъа, ойле шей олмаз. Бу гедже мусафир олурсынъыз,— деди Абдулкерим.— Саба эрте турып кетерсинъиз. Ятмагъа еримиз бар...

— Сагъ олунъыз, башкъа вакъытта ятып кетерим,— деди Неби агъа.— Абдулкерим, торбачыкъ ичиндеки къазанны чыкъар. Чибереклер даа сувумагъандыр.

Абдулкерим чабикликнен турып, демн озю Неби агъанынъ элинден алып, къапынынъ сол тарафындаки кошеге къойгъан капрон торбачыкътан тюкли къалын юзъбезге сарылы беяз эмалли къазанны чыкъарып стол устуне къойды ве къапагъыны ачты. Ондан буннен берабер иштианы къытыкълайыджы къокъу чыкъты.

— Ох-ох-ох! Акъыкъатен де янъы пишкен киби,— деди Хаялий ве долаптан гулли табакъ алып, чибереклерининъ эписини онъа авдарды. Эр кесни софрагъа давет этти.

Лезетли чибереклерни ашадылар. Сонъ иштиапен:

— Невбет санъа, достым,— деди Абдулкерим Хаялийге.

Хаялий бир шей айтмай, козь къыйгыгындан бабасына бакъып алды. Неби агъа тюшюнджеге далгъан гъалиба: бир нокътагъа тикилип отура. Хаялий насыл шиир окъуйджагъыны тюшюнди. Шакъа шиир окъуса, бабасы бегенмемеси мумкюн. Яхшысы, фельсефий шиир окъумакъ керек. «Омур темели»ни окъусымы, ёкъса «Бахт»нымы?..

— «Бахт»ны окъу, Хаялий,— деди Абдулкерим.

Хаялий достына айретнен тикильди:

— Насыл сездинъ?

— Нени?

— Шу шиирни гонълюмден кечиргенимни.

— Якъын достымнынъ юрегинде, гонъюлинде пейда олгъан шейлерни денъишмелерни бильмек, сезмек меним боюн-борджым.

Бу самимий сёзлер Неби агъанынъ назик дуйгъуларына токъундылар.

— Пек догъру фикир! Эр бир дост бойле олмакъ керек,— деди о.— Окъу, огълум, окъу. Достынъ айткъан шиирни окъу.

Къызлар бири-бирлерине маналы бакъкъан сонъ, чересини джиддийлик къаплагъан Хаялийге тикильдилер. О шиирни окъуп башлады. Онынъ сеси къа муляйым, къа къаба аэнклерде янъгъырай, къа сакинлей. Сесинен берабер башы, эллерн, бутюн кевдесининъ арекетлери де токътамадан денъишип тура. О шимди деминки утанчакъ, тынч табнатлы Хаялий дегиль де, бутюнлей башкъа адамны—озь зенаатынынъ иджеликлерини яхшы менимсеген артистин анъдыра. Шиир

баягы узун олса да, оны Неби агъа да, кызылар да, Абдулкерим де дикъкъатнен динъледилер. Оларнынъ козылери огюнде инсан омюрининъ тюрлю тарафлары, муреккепликлери, онынънен багълы чешит манзаралар жанландылар. Ялынъыз, эр вакъыт адамлар акъкъында къайгыргъан, даима халкънен берабер кульген, халкънен берабер агълагъан, халкъкъа, Ватангъа керек экенини эр саннеде, эр анъде сезип тургъан инсан озюни бахтлы саймасы мумкюн деген гъае, чешит ренклерде, аэиклерде ойле тесирли берильген ки, терен фельсёфенен усталыкънен синъдирилъген ки, огълуны даа бала деп юрген Неби агъа айретленди. Севничтенми, гъурурданми, козылери торланды. Лякин вазнетини дуйдырмамагъа арекет этти.

— Машалла, огълум, машалла!— бу сёзлер эеджанлангъан бабанынъ юрегинден атылып чыкътылар.— Мен шипрининъ бедний джеэтерини яхшы анъламайым. Лякин фикирлеринъ пек догъру... Озюнь де даима ойле яшамакъ керексинъ. Гъаенъе садыкъ ол, огълум!

Шу вакъытта къапы къакъылды.

— Бу Шевкеттир,— деди Неби агъа къолундаки саатине бакъып.— Турмакъ керек.

— Шимди, Неби агъа, ашыкъманъыз,— деп Абдулкерим еринден турды.— Кельген сонъ бираз отурыр даа.

Абдулкеримнинъ артындан Неби агъа ве Хаялий де турдылар. Кельген киши акъкъатен де Шевкет экен. Йигирми беш-йигирми алты яшында узун бойлы, къаба къоллы эсмери бу йигит башта Хаялийнен сонъ Абдулкеримнен къол беришип, самимий селямлашты, кызыларнен сорашты. Абдулкеримнинъ зыкъарлавынен скемлеге отурды, Хаялий узаткъан бир пияла чайны ашыкъып ичти де турды.

Ёлларда буз бар. Қъаранлыкълашмаздан етмек керекмиз,— деди Неби агъанен Шевкет кеткен сонъ кызылар да турдылар.

— Сиз не ичюн турдынъыз я? Даа эрте де,— дедилер Абдулкеримнен Хаялий мусафирлерни озгъарып къайтып кирген сонъ.

— Барайыкъ. Даа дерс бакъкъанымыз ёкъ. Хастаны да баягы чекиштирдик,— деп Незакет Хаялийге бакъты.

— Мен...— деди Хаялий ачыкъ черенен.— Мен къыйналгъаным ёкъ.

— Демек, даа окъуманъыз мумкюн,— деди Незакет.

— Мумкюн...

Незакет Гульнаргъа бакъты.

— Сагъ олунъыз,— деди Гульнар.— Ильхамынъыз даа зияде джошсын. Менимдже бугунълик етер. Балнынъ да азы яхшы, дейлер. Сизден чокъ шипрлер даа динълермиз деп умуот этемиз...

Кызыларнынъ «чыкъып раатсызланманъыз» дегенине бакъмадан, Хаялийнен Абдулкерим автобус дурагъынадже барып, оларны озгъардылар.

— Даа Гаррикининъ эвине де бармакъ керек,— деди Абдулкерим къайтып келеяткъанда.

— Сен экимининъ адымыздан хайырлап келирсинъ даа.

— Я сен?

— Мен догърусы, бираз ёрулдым... Энди сезилеята.

— Кызылар кеткен сонъ сезилеята, десе,— деп кульди Абдулкерим: Кызыларда тылсым бар. Олар адамны олюмден де къуртара билелер.

— Олюмден?.. Олюмден...

Абдулкерим достыннъ мийинде янъы шипр далгъасы пейда олгъаныны сезип, сусып къалды.

— Барсанъ яхшы олур эди, Хаялий,— деди о йигирми беш-отуз адым юрген сонъ.— Ойнамазсынъ... Ёлда къыйналырым дейджек олсанъ, бир такси тутармыз. Тюшюнип бакъ.

— Ёкъ, Абдул, озюнь барып кель. Башкъаларнынъ ойнап-кульгенлерине четтен бакъып отурмагъа истемейим.

— Шай олса, тежаран шенъленирсинъ. Бу сувукъ эвде янъгъыз отурмакътан анда бармакъ яхшы дегильми?

— Яхшы, лякин... Сагълыкъ еринде олмагъан сонъ...

— Эльбет, муими сагълыкъ... Шай олса, сен эвге кир. Мен тюкяндан Гаррикке бир шейлер бакъайым. Не алсам экен?

— Бильмейим. Тюкянгъа кирсенъ, аладжакъ шейинъ корюнир. Абдулкерим кульди:

— Яхшы, мен кеттим. Эвге кирип отурмам. Эртедже къайтмагъа аракет этерим. Дерс бакъмакъ керек.

ИСТИДАТ ШАВЛЕСИ

Хаялий эвге кирген сонъ бир тыныш аякъ устюнде тюшюнип турды. Пальтосы ве къалпагъыны чыкъармадан долаптан конспект дефтерлеринден бир къач данесини алып, озь кроватинынъ устюне отурды. Башта «Сиясий икътисад»ны козьден кечирди. Арадан бир саат къадар вакъыт кечкен сонъ, юреги тарсыкъты. Еринден туруп, о якъкъа-бу якъкъа юрди. Енгиллик сезмеди. Бедени чымырдады. Аяткъа чыкъып, газ собасындаки конфоркаларнынъ экисини де якъты. Орта къапыны ачыкъ къалдырып, кене кровать устюне чёкти. Тюшюнди... О ич бир вакъыт озюни бойле ис этмеген эди. Не олды? Мийинде чешит фикирлер догъдылар. «Деминки хошнутлыкъ, шенъликтен сонъ укум сюрмекте олгъан сукюнетнинъ ишими? Эльбетте, сукюнетнинъ иши! Янъгъызлыкънынъ акъибети... Янъгъызлыкънынъ! Адамлар, достлар, арасында олмакъ насыл яхшы, не къадар къыйметли шей!..»

Хаялий туруп долаптан шиир дефтерини алды. Янъы саифеге «Достлар арасында» деп язды. Серлева тубюнде бири-бирининъ артындан сатырлар тизилдилер...

Абдулкерим кельгенде Хаялий янъы шиирини джуляламакънен, сатырлардаки айры сёзлернинъ аэнклерини, renkлерини деъиштирмекнен мешгъуль эди. О, стол устюндеки саатке козь ташлады: даа он бир олмай.

— Сонъ, Хаялий, вазнетинъ насыл?— деди Абдулкерим авучларыны бири-бирине окъалап.— Джанынъ сыкъылмадымы?

— Бир джорыкъ... Сыкъылды,— деп джевапланды Хаялий башыны дефтерден котермеден.

— Джанынъ сыкъыладжагъыны бильген эдим. Къабаат озюнде, достым.

Хаялий козюни дефтерден узьмеди.

— Къабаат оз-юм-де,— деди созып.

— Меним сезгилерим янъы шиир догъаяткъаныны бильдирдилер. Олар янъылмайлармы?— деп Абдулкерим пальтосыны чыкъарды ве къапынынъ янындаки чюйге ильди.

— Янъылмайлар,— деди Хаялий ве башыны котерип Абдулкеримге бакъты.

Экиси де кульдилер. Хаялий озюни ойле енгиль ис этти ки, гуя оны бир къач сааттен берли басып тургъан козьге корюльмез агъыр юк шу саниде омузындан тюшти.

— Къана, Хаялий, окъумакъ мумкюнми?— деди Абдулкерим сол къолуны достынынъ омузына къойып.

— Даа пишмей,— деп Хаялий дефтерини орытти.— Яхшысы корьген-ишиткенлерининъ сёйле.

— Корьгенлерим— секиз-он курсдашымыз. Джумледен, Сусанна. О сени сорады, селям сёйледди. Биз танымагъан бир къач адам да бар эди. Даа нелер? Ойчан ве айдын козьлер, темиз ве боялангъан черелер, маналы ве манасыз бакъышлар, ерли ве ерсиз кулькюлер, аркетлер, табий ве суный тебессюмлер, назик ве къаба къоллар... Ренгли телевизор, стереомагнитола, энъ земаневий мебеллер, нидже юзлернен китап, баарыни анъдыргъан килимлер ве иляхри. Ишиткенле-

рим — нидже, муляйым ве кѣба сеслер, акъыллы ве манасыз сѣзлер, шаматасы мийни сарсыткъан ве сѣзлери, аэнки юрекни титреткен авалар, йырлар...

— Умумен, эр бир шей контраст, десе.

— Э... Омюрдеки киби.

— Сен, Абдул, языджи олмакъ керексинъ.

— Языджи?!— Абдулкерим кулды.— Даа якъында мени поэзия дерьясына далдырмагъа истеген эдинъ. Далмадым. Себебинни санъа айткъан эдим. Энди проза дерьясына кирмеге давет этесинъми?

— Кульме, сен омюрдеки ренклерни, аэнклерни пек тез коресинъ, сезесинъ. Хатыранъ яхшы. Умумен, сенде языджи ичюн керек олгъан чизгилернинъ эписи бар демек мумкюн. Ялынъыз отурып, яхшы отурып, сабырнен ишлемек керексинъ?

— Я истидат? О керекмейми?

— Исидат дегенде, сен нени анълайсынъ?

— Нени оладжакъ? Истидатны.

— О козьге корюнемми?

— Нечюн корюнемсини? Мен сендеки истидатны корем де?

— Къайда коресинъ?

— Къайда оладжакъ?.. Шиирлеринъде.

— Шиирлеримде. Эгер мен шиир язмагъан олсам, демек, меним истидадым корюнемейджек эди. Шаймы?

— Шай. Лякин...

— Ашыкъма. Сенде истидат бар. О озюнге де, башкъаларына да корюнемей. Чюнки о дагъыпыкъ. Оны яваш-яваш бир ерге топламакъ ве корьмек, косътермек керексинъ. Бунунъ ичюн сабыр, праде талап олуна. Сенде бу чизгилер бар.

Абдулкерим текрар кулды:

— Демек, манъа языджи олмакъ къыйын дегиль экен.

— Мен ойле дегеним ёкъ. Языджи деген сѣзинниъ озюнде насылдыр агъырлыкъ, салмакъ олгъаны сезилип тура.

— Демек, атыта осал эсер язмакъ да къолай дегиль. Шаймы?

— Шай.

— Шай олса, къыйналмагъа, окъуйыджыларны да къыйнамагъа аджет бармы?

— Озюнни аджысанъ, языджи олмасынъ, эльбетте. Окъуйыджыларны аджысанъ, оларгъа осал язылгъан яхут даа пишмеген эсеринни такъдим этмесинъ.

— Мен осал шей язмагъа да, онынъ осал экенини биревлер манъа юзьлегенини де истемейим. Шимдилек меним эсас истегим достым Хаялийнинъ мешур шаир олгъаныны корьмектен ибарет. Меним насыл адам оладжагъымны исе вакъыт косътерир. Бельки менден яхшы архитектор чыкъар. Бельки бир кунъ муим бир вакъыт себебинден къолума къалем алып, бедний эсер язмагъа меджбур олурым. Бельки бу языладжакъ эсериниъ баш къараманы сен олурсынъ.

— Сен меним мешур шаир олгъанымны истейсинъ. Сагъ ол,— деди Хаялий кулип.— Лякин сенде айнеджилик де бар. Мени, якъын достынъны, мешур адам этип, озюнь четте къаладжакъ оласынъмы? Ёкъ, достым, бойлеси кетмей!

— Яхшы, Хаялий, пек истесенъ, арекет этип бакъарым,— деп Абдулкерим элиндеки саатине бакъты.— Вакъыт кетейта. Сен ят. Мен бираз конспектлери къарыштырайым...

Бир къач саниеден сонъ оада сукюнет укюм сюрип башлады. Ялынъыз стол устюнде тургъан саатнинъ чалышувы, патта-сатта къайдандыр автомашиналарынынъ кечип кеткенлери ишитиле...

Хаялийнен Абдулкерим киргенде аудиторияда Байджигит, Вахаб ве Сарвардан гъайры кимсе ёкъ эди. Олар курсдашларынен, эр вакъыттакиси киби, къол сыкъып корюштилер, бир-бирлеринден ал-эвал сорадылар ве ерлерине барып отурдылар.

Шу вакытта аудиториягъа Сусаннаен Лейля келип кирдилер. Оларнынъ юзълериндеки тебессюм Абдулкеримнинъ чересини де айдынлатты.

— Селям, йигитлер!— деди Сусанна янъгыравукъ сеснен.

— Алейкум, селям, бизим тотайлар!— деп джевапланды эр кес ичюн Абдулкерим.

Арды-сыра башкъалары да кельдилер. Бир къач дакъикъа ичинде аудитория толаязды. Бунъа бакъмадан эр вакыттаки чешит лакъырдылар, шамата ёкъ. Эр ким имтиан арфесиндеки вакытнынъ дакъикъаларындан семерели файдаланмагъа, айлар девамында мийге синъмеген шейлерни шимди синъдирмеге арекет эте.

Арадан бир саат къадар вакыт кечти. Базы бир сабырсыз студентлер тышарыгъа чыкъып да кельдилер. Конспектке япышкъанларнынъ да джанлары сыкъылып башлады.

— Бу Арсланов аджайип адамгъа бенъзей. Имтиангъа яхшы азырланмамыз ичюн бутюн имкянетлерни догъурды,— деди Гаджисв.— Эпимизнинъ «беш» ке теслим этмемизни истей гъалиба.

— Эль-бе-ег,— деп созды Ильхам.— О пек джумерт адам. Къуйрукълы «беш»ни истегенинъ къадар къоя.

Абдулкерим Байджигитке недир айтаджакъ олаяткъанда къапы алдында Арсланов пейда олды. Алчаракъ бойлу, къаракуль къозунынъ юнълери киби къувурчыкъ сачлары чаларып башлагъан, азгъынлыгъындан буруны юзюне бакъкъанда пек балабан олып корюнген Арсланов босагъа янында токъталып, аудиториягъа кулюмсиреп, козь ташлады. Лякин онынъ бу бакъышы агълайджакъ олаяткъан адамны хатырлатты.

— Та-а-ак, эр кес азырмы?— деди о селям бермек ерине.

— Эльбетте. Дёрт кунъден берли конспект окъуймыз,— деген сес ишитилди арттан.

Кимдир кульди. Арслановнынъ череси бирден джиддийлешти.

— Яхшы... Дёрт кунъден берли окъуй экенсиз, пек яхшы,— деерек о къолундаки папканы стол устюне къойды.— Дёрт адам къалсын. Башкъалары чыкъып турсынлар.

Даа аякъ устюнде тургъан студентлер бири-бирлерине бакътылар ве коридоргъа чыкъып башладылар. Сусанна, Лейля ве Хаялий озь ерлеринде къалдылар.

Онынъ сёзлерине кимсе эмнет бермеди. Эр кес чыкъкъан сонъ босагъада Гаджиев корюнди.

— Мумкюнми?— деди о яваш сеснен.

— Нечюн чыкъып кеттинъиз?!— Арслановнынъ ачувлангъаны сезилип тура эди.

— Ким билъсин. Эр кеснеп берабер...

— Киригъиз!— деди оджа билетлерини стол устюне тизип.

Гаджиев кирип, озь ерине таба кетяйткъанда Арсланов оны токътатты.

— Билет алып отурыгъыз,— деди. Сонъ Хаялийге ве къызларгъа бакъты.— Сиз де алыгъыз.

Хаялий къызлардан сонъ турды. Билетни алып, суаллерни ашыкъмадан окъуды, бираз тюшюнди.

— Нечюн отурмайсыз?— деди Арсланов.

— Отурмай джевап береджем.

Арсланов бир сание къадар индемей онъа бакъып турды.

— Яхшы,— деди о ишаат.— Пек яхшы. Динълейим...

Хаялий бугунъ акъшам котеринки рухта эди, имтиандан беш алды. О шимди ёргъан тюбюне кирип Арсланов, курсдашлары ве кене насылдыр шейлер акъкъында тюшюне-тюшюне юкълап къалды. Саба оны саатнинъ чанъы дегилъ де, Абдулкерим уянтты.

Бойле къатты юкълагъанынъны биринджи кере корем,— деди о. Хаялий бир шей айтмай урбаларыны киймеге тутунды.

— Бельки саатиниң чанъы чалмагъандыр,— деди кийинген сонъ. Абдулкерим кульди.

— Ёкъ, чынъылдады... Лякин сен уяпмадың.

— Демек, къатып къалгъаным. Бу яхшымы, яманмы?

— Яхшы, Хаялий, яхшы. Терен юкъу, синъырлерни къавийлештире, беденниң къуветини арттыра...

Хаялий достынен ишке кеткенде, акыкъатен де озюни теңдирист ис этти.

БАСАМАҚЪЛАР

Бугунъ аджайип бааръ байрамы. Шеър сокъакъларыны яраштыргъан чокъ къатлы эвлерниң диварларына, автобус ве троллейбусларның алдларына чекип багълангъан шиарлар эр кесни Афраснабда оладжакъ тантаналаргъа давет этелер. Кийинген-къушангъан адамлар шенъ-шерамет машина дуракъларына ашыкъалар. Янъы, ешилъ урбагъа бурюнген тереклер рузгярда тепренерек озълериндже шенъленелер. Бу манзарагъа юкъарыдан козетип тургъан кунешниң череси эп айдынлаша, онынъ нурлары эп арта. Шай олмамасы мумкюн дегиль. Чюнки бугунъки байрамнынъ эсас себепчиси, шорбаджысы о. Череси айдынлашкъан сайын, о къуванчнен юкъарыгъа котерильген сайын аванынъ арарети котериле, табияттаки арекет арта, акым чабиклеше... О атыта энъ лякъайд юреклерде насылдыр дуйгъуларыны, индже, татлы дуйгъуларыны къозгъай, гуя ич бир шейнен алып-береджеги олмагъан ташны биле юкъудан уянта, бутюн къыш девамында къызмагъан эвлерни къыздыра. Акыкъый инсан да кунешке бенъзей. Я садыкъ достъ..

Автобуста кеткен Хаялий шулар хусусында тюшюмекте.

— Эски шеэрге де етмектемиз,— деди баягъы вакъыттан берлиндемей отургъан Абдулкерим достыны тюшонджелер денъизинден чыкъарып.

— Эски шеэр?— деп Хаялий автобус пенджересинден тышарыгъа козь ташлады. Ешерген тереклер арасындан опера ве балет театри бинасынынъ огю корюнди.— Эгер тарихий абиделер олмаса, эски шеэрни янъысындан айырды этмек кучъ.

— Нечюн? Онынъ сокъакъларында машинада кечип бакъчы!

— Догъру, тар сокъакълары сакъланып тура.— Хаялий бираз тюшонджеге далды да, сонъ сёзюни девам этти.— Эски шеэр, эски шеэр деймиз. Эски шеэр исе ёкъ олаята. Анда яшагъан эр бир адам эски эвини бозып, ерине земаневий усулда янъысыны къурмагъа арекет эте. Нетиджеде, баба-деделерден къалгъан мескен эвлер къуруджылыгъынынъ архитектурасы унутылаята. Шимди узакъ ерден кельген сеятчы эски архитектура эсасында къурулгъан эвни коръмеге истесе, оны къайда алып бармакъ керек? Эски шеэрниң бутюн сокъакъларыны доланып чыкъкъан адам ойле эвни тапып олурмы? Бу суальге джевап бермек кучъ. Умумен, шимди, менимдже, эски шеэр дегенде, ялынъыз шу абиделер козьде тутула. Ич олмадым эски архитектура эсасында къурулгъан бир къач эвни мусафирлерге, не-силъге косьтермек ичюн сакълап къалмакъ мумкюн. Лякин языкъ ки, кимерде бу муим меселеге дикъкъат этильмей. Бир сыра эски шеэрлерде, джумладен Ригада, Таллинде, Суздальда олгъан адам буюк тарихий объектлернен чешит архитектура усулларынен къурулгъан адий эвлерни де коре биле. Архитектура адамларнынъ унерлерини, чеберлик дереджелерини, санъатыны косьтере. О китапларгъа бенъзей. Китапнынъ къыймети колемине багълы дегиль. Уфакъ китап да буюк томнынъ ерини баса биле.

— Фикиринъ догъру, шаир. Адамларнынъ айткъанларына бакъкъанда, эски шеэрде чокъ эвлерни бозгъанлар. Регистандаки «Юбилей» рестораны ерлешкен ерден бираз ичериде аджайип амам бинасы бар экен. Оны биле бозгъанлар.

— О амам лакъырдысыны мен де ишиткен эдим. Боздырмамакъ ичюн чалкъалагъан адамлар да олгъанлар. Лякин оларгъа кимсе къулакъ асмагъан. Бу хасталыкъ янъы шеэрдеки тертипсизликлерге де себеп олаят. Меркездеки чокъ биналарнынъ тышкъы диварларыны мермер уфагъынен къаплап чыкътылар. Эписи бири-бирине ошап къалаяткъаны хусусында лаф олмадымы? Олды! Лякин аля даа шу ишин девам эттирелер. Микрорайонлар акъкъында айтмасакъ да олур. Эвлерини эписи эгизлерге ошайлар. Бу акъта лакъырды олмаймы? Ола! Лякин денъишме олмай. Спорт мейданлары, ешил зона ичюн айырылгъан ерлерде эвлер къуралар. Гуль-чечеклер, ешилликлер ерине гаражлар эп арта. Олар баарь ягъмурындан сонъ тюртип чыкъкъан мантарларны анъдыралар. Бу хусуста лакъырды олмаймы? Ола! Янъы массивлерде гаражларны ер тюбуне кечирмек хусусында не къадар лаф олды! Атъта проектке де кирсетильди. Нетидже исе... озюнъ корип турасынъ...

Хаялий Абдулкеримге козь ташлады. Бир шей айтмасыны бекледди. О индемеген сонъ сёзюни девам этти:

— Булар — шеэрин багълы меселелер. Койнен багълы меселелер де аз дегиль. Меселя, бир де-бир адам шеэрден... ёрулып... безип, койге кете. Анда тыпкъы шеэрдеки тертипси, архитектураны коре. Адамларнынъ юриш-турушлары да шеэрлилериникине бенъзей. «Я кой къайда?» деп тааджилепе о. Кой ёкъ... Онъа шеэр кирип кельген сонъ, бою оськен, чырайы агъаргъан, къашы-козю, дудакълары... боялангъан. Анда земаневий клуб, дискотека бар...

— Сонъ буларнынъ неси ярамай?

— Яшлар ичюн яхшы. Лякин баягъы яшкъа баргъан адамлар акъыкый койде яшамагъа истейлер. Акъыкый койде! Анъламайсынъмы? Чокъ йыллар шеэрде яшагъан базы бир адамлар да койге кочмеге истейлер. Кой-кой, шеэр — шеэр олмакъ керек. Бу меним шахсий фикирим, эльбетте.

— Хаялий, сенджесине койде эвельки киби тертипсиз къурулгъан алчакъ эвлер, язда тизден топракъ, къышта чамырлы ёллар, этрафында кубре обаланып йткъан аранлар олмакъ, адамлар не расткельсе, оны кийип юрьмек, газ якъмакъ ерине тезек тютетмек кереклерми?

— Мен койде денъишме олмасын, дегеним ёкъ. Денъишме олып турмасы табиий ал. Лякин меселеге пек мукъайтлыкънен янашмакъ керек. Барсын эвлер сыранен къурулсынлар. Лякин, меселя, койде демир-бетон конструкцияларындан эв къурмакъ керекми? Менимдже керекмей. Оларнынъ эки-учь къатлы олмасы да шарт дегиль. Даа, бу етмеген киби, базы ерлерде чокъ къатлы сойларыны да къуралар. Ёлларгъа, мейданларгъа асфальт тёшемек керекми? Ёкъ, ёллары, мейданлары табияткъа якъын олмакъ кереклер. Барсын, оларгъа чакъыл, таш, къум тёшесинлер. Шай япмакъ мумкюн де! Къышта баджалардан тютюн чыктып турса, койге ярашамы? Яраша! Шимди исе, базы койлерде яшагъан адамлар, тыпкъы шеэрликлер киби, азыр агъачны алып сакъламакъ ерине чёплюкке къошып якъалар. Языкъсынмайлар!

— Эх-хе, бу къадар лафынъ, фикиринъ, дердинъ бар экен, не ичюн матбуатта чыккыш япмайсынъ? — деп кульди Абдулкерим.

— Чыккыш япар эдим... Лякин истидже оладжакъмы?

— Нетидже олур, Хаялий, олур. Бунынъ ичюн адамда ишанчнен берабер инатлыкъ да олмакъ керек, — деп йылмайды Абдулкерим. — Институтны битирген сонъ озюмиз бельсенирмиз. Шимдилик покъта къойип турайыкъ. Регистангъа кельдик.

Олар автобустан тюштилер. Мейдан къайнай. Чешит ренклер козын къааштыра. Къызларнынъ устюндеки атлас антерлер, XV—XVII асыр архитектура муджизелери — Улугъбек, Шердор ве Тиллакорн медреселерининъ диварлары, юксек минарелер кок къушагъыны, алтын нурларгъа къарышып кеткен кок къушагъыны анъдыралар. Шу ренклер, шу гузелликинъ бир къысымы Афрасиябкъа таба акъа. Хаялий достынен Баарь ве Кунеш, Инсан ве Эмек догъургъан шу

джошкѣун озен, гузеллик, исфасет озени пчинде кетмекте... Шиирлери область газетасында басылып башлагъан сонъ, онынъ ады шеэр реберлерини де таныш олып къалды. О, байрам танталарына эр йыл бара эди. Лякин бугунъ шеэр партия комитетининъ даветнамесине бинаэн бармакъта. Юзлернен адамлар, поэзия мухлисleri, оны даа ялынъыз газета вастасынен билъген кишилер къаршысында, биринджи кере шиир окъуйджакъ! Незакет ве Гульнар да анда оладжакълар... Эеджанлана.

Олар Сияз базарына якъышлаштылар.

— Не яхшы! Ава темиз, кок пак, этрафта баарь!— деди Абдулкерим тамирджилер тарафындан «янъы урба» кийсетильген Бибиханым джамисининъ диварларына, кокке тирелип тургъан мас-мавы къуббелерге козь ташлап.— Сени, мени, бу акъымны, Баарын бир тарафтан Бибиханым, экинджи тарафтан Шахизинда селямлай.

— Я Афрасияб?— деди Хаялий.

— Афрасияб озь багърына чске... Бом-бош багърына.

— Нечюн «бом-бош»?!— Хаялий токътады ве ашыкъыл кетейткъан адамларгъа кедер этмек ичюн, Абдулкеримнинъ къолтугъына кирип, оны четке чекти.— О нидже асылар эвелики къайнакъ омюрнинъ сырыны, нидже саф юрекли адамларнынъ рухуны сакълап тура... Шимди мен Александр Македонскийни, Спитаменни, Тимурленкни, Улугъбекни, Навоийни... козь огюме кетирем. Олар бу ёлдан ким билсин къач керелер кечкендирлер. Омюрде оларнынъ излери къалгъан. Адамлар оларны хатырлайлар. Лякин изден изнинъ, хатырладан-хатырлавнынъ фаркъы бар, эльбетте. Яманларнынъ излери силлинез меке олып къалса, яхшыларнынъ излери келеджек несиллерни акъикъат ве гузеллик ичюн курешке давет этиджи кучъ-къудрет оларакъ тураджакъ, оларнынъ рухлары эбедий яшайджакъ. Эбедий! Мен эр сефер Афрасиябкъа баргъанда терен тюшонджелерге далам. Эр кес ойнай-куле, шенълене. Мен исе озюмни адамларнынъ устюнде юрьген киби ис этем...

Хаялий сусти. Қъальбинде дуйгъулар далгъаланды, сатырлар догъдылар:

Аягъымнынъ тюбюнде шеэр...
Тынч яталар нидже кишилер.
Аягъымнынъ тюбюнде сеслер...
Қъайнакъ ислер,
отлы нефеслер...
Нидже гъадап,
Нидже гъам-кедер...
Нурлы бакъыш,
Яш толы козьлер...
Аягъымнынъ тюбюнде шеэр...

— Хаялий, пек теренге далдынъ гъалиба,— деп Абдулкерим Хаялийнинъ хаялыны больди.— Байрамдан сонъ салмакълы, терен янъы шиир догъаджакъкъа ошай.

— Шиир дегиль. Афрасияб акъкъында буюк дестан язмакъ мумкюн. Лякин башта онынъ юрек сырларыны этрафлыджа огренмек керек. Бу исе вакъытнен багълы.

Абдулкеримничъ янъычыкъ джиддийлешкен чересин бирден айдыналашты.

— Бу мевзу сени раатсызлап башлагъан, юрегини далгъаландырайткъан экен, дестан сёзсиз догъар!— деди ишанчен.— Сен оны язып башладынь демек мумкюн.

— Башлагъаным ёкъ. Даа чокъ тюшонип бакъмакъ керек. Бу тарихнен багълы. Джиддий мевзу.

— Тюшон, достым, тюшон. Лякин вакъытны кечирме. Демирни къызгъанда дегерлер, деген сёз бар. Бу сёзининъ манасы буюк. Ва-

кыт чокъ ишлерге къадыр. О бар шейни ёкъ эте, ёкъ шейни бар эте. Афрасиябнынъ еринде шеэр олгъан. Энди о ёкъ. Тек излери бар. Бу ненинъ иши? Вакъытнынъ. Кимерде адамлар узакъ кечмишни козь оглерине кетирип оламайлар. Бу да вакъытнынъ иши. О, адамларнынъ козьлерини къапата... Тылсымджыгъа ошай... Сен Афрасиябда олгъанда, озюнни адамларнынъ устюнде юрген киби ис эткеннинъни айттынъ. Демек, вакъыт сенинъ козюнни къапатып оламай. О, козюннинъ алдына къалып перде чеке. Лякин сен шу перденинъ артындаки шейни де коресинъ. Оны санъа акъыл, тюшондже косьтере. Умумен, узакъ кечмишни хатырасындан, мийинден узакълаштырмагъан киши тек Афрасияб киби ерде дегиль, башкъа ерлерде де озюн эр даим адамлар устюнде юрген киби ис этмеси мумкюн. Мумкюн дегиль, шай олмасы керек. Биз кечкен несиллер векиллерининъ омузларында юремиз. Олар бизим огге кетемиз, котерильмемиз ичюн басамакълар вазифесини одейлер. Языкъ ки, буны эр кес ис этмей. Буны сезмеген адамлар келеджекни де коралмайлар... Борджларыны унуталар... Узун сезнинъ кыскъасы, кечмишни де, келеджекни де коребильмек керек. Лякин, шаир, тири адам байрамда, той-дюгонде достлар топлангъанда шенъленмеге де билъмек керек. Шимди кызылар сенинъ чырайнынъны корьселер, бу эриф бир фаджиалы вакъананынъ шааты олгъандыр деп тюшонмелери мумкюн. Шимдиник, мийинъдеки агъыр фикирлерни четке сюрип къойып, байрам, шенълик акъкъында тюшонсенъ яхшы олур эди. Ширининъ де шенъдже, янъгыравукъ татлы сойыны окъумакъ керексинъ.

Хаялийнинъ чересинде тебессюм корюнди.

— Манъа бакъ, Абдул,— деди,— бу къадар сёзни, фикирни, фельсефени къайдан аласынъ?

Абдулкерим кокке бакъып кулды.

— Қъайдан аладжам? Авадан!— деди о шакъанен.

— Шимди не якъанынъны билесинъми?— деди кене Хаялий сагъ элини Абдулкеримнинъ омузына къойып.

— Ёкъ,— Абдулкерим достына бакъты.

— Сен, Абдул, эр вакъыттаки киби буюк иш яптынъ. Даа догърусы сен дегиль, сенинъ башынъ... Языладжакъ дестаннынъ ады азыр! «Басамакълар».

— Пек яхшы. Мувафакънет тилейим. Ильки дестанынънынъ адыны мен къойгъанымны унутмасанъ олгъан...

Олар бираз даа бири-биринен шакъа-къората эткен сонъ, экиси де хахылдап, юректен кулдылер.

Олар Афрасиябкъа етип кельгенде шеэр тарихи музейининъ янындаки мейданда адам чокъ эди. Бир тарафта музыка, бир тарафта йыр янъгырай. Биревлер къол шанылдаталар, биревлер ойнайлар. Музей къанысы алдындаки мейданчыкъта эки адам микрофон ерлештире. Бир тарафтан кебап къокъусы келе, бир тарафта балабан чёюн къазанларда пилав пиширмеге азырланалар. Мында кочюрп кетирильген эрзакъ тюкяиларында эр вакъыттаки махсулатлардан гъайры чешит язлыкъ ниметлер де сатыла.

Абдулкеримнен Хаялий кызыларны кыдырмагъа тутундылар. Кимнинъдир «Абдул» деген сеси ишитильди. Айланып бакътылар. Байджигит экен. Қъол сыкъып корюштилер.

— Хаялий,— деди о хошнутлыкънен,— бутюн группа сенинъ шир окъуманъны беклей. Сусанна да мында. Сен оны корьмеге истейсинъми?— Байджигит кышта аудиторияда олгъан вакъананы хатырлап кулды.

Хаялий индемедди.

— Бугунъ о башкъасыны корьмек керек,— деди Абдулкерим.— Сусаннаны кунъде коре.

— А-а-а, анълашылды,— деди Байджигит череси даа зияде айдынлашып.— Демек... Заваллы Сусанна исе оны дёрт козынен кыдырып юре.

Байджигит музыка чалынган тарафкы ашыкты. Хаялийнин юзю кызырды.

Шу арада оларнын алдында Бекировнен Сатыбалдыев пейда олдылар. Экин де кийинген-кыушанганлар. Черелеринде тебессюм. Бекиров галстук таккан. Башында янгы кыаверенки шляпа, аягында окчелери юксек туфля. Оны корьген адам адий кырууджыдыр демеиджек. Олар эр вакыттакин киби кюл берип корюштилер, бир-бирлерини баарь байрамынен хайырладылар.

— Беклеймиз,— деди Бекиров Хаялийге бактып.— Шиирин ойле окчу ки, индже асырдан берли юкзлап яткан Афрасияб уянсын, баарь кельгеннин даа яхшы сезмеген юреклер титресинлер!

Бекировнын шаирине сёзлери Хаялийни тааджиблиндирди, Афрасиябнен багълы тюшонджелерини даа зияде джоштырды. «Эр бир адам белли бир дереджеде шаир, дегенлери догъры экен» деген финкирни гонъюлинен кечирди.

Достынын тюшонджеге далгъаныны сезген Абдулкерим:

— Хаялийнин ниети де шу,— деди ортадаки сукюнетни бозып ве иляве этти:— Бугуны онын сеси, юрегинин далгъасы Чопанатагъа, Зарафшангъа барып етмек керек. Зарафшанын сувы узакъ-узакъларгъа алып кетер...

— Шиирим ич олмадым бу ерде турган бир кыач кишинин юрегине ёл тапса олган. Манъа шу да ете,— деди Хаялий тебессюмле.

— Догъру,— лафкыа кыошулды Сатыбалдыев.— Мунни — юреклерден ер алмакы... Якындаки юреклерден! Сонъ узакъларгъа дагъылса, дагъыла берсин.

— Келинмиз, эпимиз шаиримизге юректен мувафакънет тилейик,— деди Бекиров.— Тантаналардан сонъ буны кыайд этермиз...

Бекировнын сёзлеринден, эписинден де зияде «шаиримиз» деп айтканындан сыкылып, эеджапанып турган Хаялийнин янакълары кып-кырмызы олдылар.

Бекиров Сатыбалдыевгъа маналы бакты ве:

— Кеттик,— Закирджан,— деди кулип.— Ойле экен, кедер этмейик. Ярынгадже, йигитлер.

Олар адамларнын арасына сипып кеттилер. Хаялий элиндеки саатине, сонъ микрофон кыурулган ерге козь ташлады.

— Адамлар топаналар. Вакыт олаята. Бармак керек,— деди.

— Бар, Хаялий, мен кызыларны кыдырып тапайым.

Хаялий арттап яваш барып, микрофон алдында тик турган адамларгъа кыошулды. О, шеэр партия комитетинин секретары Железняков, профессор Саттаров ве шаире Хакимованы таныды.

— Сиз Хаялий олсангыз керек,— деди Железняковнын янында турган орта бойлы сарышын йигит.

Хаялий башыны саллап, бир шейлер айтты. Железняков элиндеки кыгъыткыа бельги кыойды ве:

— Эр кес кельди. Башлайыкы,— деди де микрофонгъа якын барып, тантананы ачты. Сонъ сёзни Саттаровгъа берди.

«Энди бир саат беклемек керек. Сёзни ким билсин кыайсы замандан башлар...» деп тюшонди Хаялий. Саттаров акыкыатта лафны созды. Ярым саат кечкен сонъ адамларнын джаплары сыкылаятканы сезильди. Окъуйджакъ шиирлерини бир кыач кере гонъюнден кечирген Хаялий, козюнен адамлар арасындан танышларыны кыдырды. Сол тарафында, огде Абдулкерим, Гулынар ве Незакетни корьди. Незакет онъа бактып тура экен. Йылмайып баш саллады. Хаялий де сезилир-сезилмез баш саллап, джевап кыайтарды. Незакет онын козюне ойле дульбер олып корюнди ки, гуя этрафта ондан гъайры гузель, гузеллик ёкы. Онын экинге болип орюльген сия сачлары да, кыарылгъач кыанаты киби кыашлары да, терен денгиз, пак кок киби мавы антери де, портакъал тюстекни кофтасы да, мулайым тебессюми де баарыни кунешли, летафетли баарыни анъдыра.

Хаялийнин юрегиндеки назик дуйгъулар далгъасы даа зияде

джошты. Шу аныде о озюниъ Афрасиябда, нидже асырларнынъ баарини ве къышыны корьген, нидже севинчлерге ве къаарь-къасеветлерге шаат олгъан топрагъынынъ эр бир зерресине нидже несиллернинъ къаны ве джаны синьген аниз, мутебер ерде тургъаныны унутты. Юреги бирден чапаланып, Незакетке таба ытылды. О хайли вакъыт Незакетке тикилип турды. Сонъ эсини топлап, этрафына бакъынды. Саттаров аля даа бар сесинен такъмакълап-такъмакълап бир шейлер айтмакъта, топлангъан адамлар исе оны лякъайдлыкънен диньлемекте эдилер. Хаялийнинъ козьлери ортада ог сырада тургъаъ Сусаннанынъ козьлеринен токъуштылар. О бойле умютсизден расткелишювден сескенди ве козьлерини Сусаннадан алып къачты. Аудиториядаки язышмадан берли о озюни Сусаннанынъ алдында къабаатлы адам киби ис эте. Оны корьгенде сикъыла, юзюне бакъып оламай. Шимди — къаршысында башкъа къыз — Незакет баарь киби джилъвеленип тургъанда, о даа зияде къыйналды, гуя эки атеш арасында къалды. Сусанна тургъан ерге гизлиден козь ташлады. Бу сефер Сусаннаны дегиль де, Шукриевни корип къалды. Онынъ устюнде къуршун тюстеки янъы костюм. Беяз ёлакълары олгъан къара галстугы костюмине пек уйгъан. Кейфи яхшы экени ачыкъ-айдын корюнип тура. Хаялий дикъкъатнен бакъкъан сонъ, бригада азаларыны да корьди. Атыта Шамурат да бар. «Эр кес мында... Аджеба Шамурат не макъсадда кельген экен?— деп тюшюнди о.— Поэзияны севмесе... Бельки коллективден айрылмайым, дегендир... Бугунъ байрам да. Шеньленмек, сейир этмек, баарын къаршылап алмакъ ичюн поэзияны севмек шартмы? Шарт! Шарт!.. Инсан поэзияны севмесе, омюрни де севин оламаз... Сусанна къайда кетти?.. Башкъа курсдашларымыз къайда тура экенлер»: Хаялий козьлеринен къыдырмакъны девам этти. Ниает, Байджигитни ве онынъ янындаки Сарварны корьди...

Шу вакъытта Железняковнынъ: «Сёз — яш шаир Хаялийге» деген сеси ишитильди. Хаялий микрофонгъа якъын барып, айтаджакъ сёзлерини унуткъан адам киби бир къач сание тюшюнип турды, элиндекки къагъытларны козьден кечирди ве, инает:

— «Яшасын, баарь!»— деди янъгъыравукъ сеснен.

Кимнинъдир «Ура!» деп багъыргъаны ишитильди. Хаялий эр кеснинъ дикъкъатыны озюне джелъп эткен сонъ, шиирни къагъыткъа бакъмадан артистлерге хас азикъ ве арестлернен окъуп башлады.

О, шиирини окъуп битиргеннен чевре-четтен гурьдели эльчирп-малар ишитильди. Эр кес токътагъан сонъ да, Хаялий ишлеген бригаданынъ азалары, онынъ курсдашлары эльчирпувны девам эттилер. «Яшасын, баарь байрамы!», «Яшасын, поэзия!» деген ишъ сеслер текрар-текрар ишитильди. Хаялий даа бир шиир окъуйджакъ эди. Лякин адамлардаки яхшы теэссуруткъа менфий тесир косьтермектен сакъынып, бу мерамындан вазгечти.

МУЗЫКА ТЫЛСЫМЫ

Тантаналы топлашув биткен сонъ Хаялий тертипсиз дагъылаяткъан адамларнынъ арасындан кечип, Абдулкерим ве къызлар тургъан ерге таба юрьди. Шу вакъытта онынъ алдында Сусаннанен Лейля пейда олдылар. Хаялий оларны корьмеген адам киби кечип кетеджек эди. Лякин чаре олмады.

— Селям,— деди Сусанна кулип.— Хайырлайым!

— Сагъ ол!..— къолайсыз вазиятте къалгъан Хаялий шашмалады.

Лейля кулип йибермектен озюни зорнен тутты. Ортагъа сюкюнет чёкти.

— Бугуньге... пасыл плапларыныъыз бар?— бираз чекшип сорады Сусанна.

— Бильмейим. Менн Абдул беклей,— ашыкъып джевапланды Хаялий.

— Абдулмы?— Сусаннанынъ юзюнде мыскыллы аныдыргъан тебессюм излери корюнди.

«Корьген,— деп тюшюнди Хаялий.— Сусанна бу суальни махсус ортагъа быракъты. Корьген... Корьсе не олгъан? Кореберсин...»

— Яхшы, Хаялий, бар,— деди Сусанна.— Абдулкеримге бизим селямымыз ве тебригимизни еткизирсинъ.

— Эбет... Сагъ олунъыз...

Къызлар кеттилер. Бир къач адым юрьген сонъ Лейля кулип йиберди. Онынъ кульгени Сусаннанынъ кейфине уймады. Козъ къыйыгъындан Лейлягъа, сонъ айланып артына бакъты. Хаялий чабик адымларнен узакълашмакъта эди.

Сусанна Хаялийнинъ козю огюнден нек тез силлинди. Шимди онынъ козю алдында ялынъыз Незакетнинъ сымасы, тебессюми нурлана, мийинде ялынъыз о акътаки фикирлер долана, бутюн вуджудынен онъа ынтыла. Ниает Незакет корюнди. Эеджаны даа артты. Якъынлашкъанда, насылдыр кучъ, адымларыны бираз сакинлештирмеге меджбур этти. О Незакетнинъ алдында токътап, селям берди. Эеджананы, юрегиндеки фуртуяны гизлемеге не къадар тырышса да, онынъ козьлери эр шейни айтмакъта эди.

— Хайырлайым,— деп элини узатты Незакет.— Юректен хайырлайым!

— Мен де!

— Меними?! Ненен?

— Ненен оладжакъ, байрамнен.

— Сагъ олунъыз!— Незакет джазибели кульди.— Мен исе сизни янъы, яхшы шиирнен хайырлайым. Пек яхшы окъудынъыз хайырлайым!

— Сагъ олунъыз! Билесинъизми, бугунъ сиз манъа... илъхам багъышладынынъ. Ойле илъхам ки, оны бааръ биле багъышлап оламаз...

Незакет юрегининъ сыкъча урып башлагъаныны сезди. Насыл джевап къайтараджагъыны билмей, ерге бакъты. Хаялийнинъ сёзлерини ишитип тургъан Абдулкерим ве Гульнар бири-бирлерини мана-лы бакъып йылмайдылар. Абдулкерим «индеме» деген манада ишарет пармагъыны дудагъына басты. О достындаки деъишмени корип къуванмакъта эди. Абдулкерим Незакет насыл джевап къайтараджагъыны сабырсызлыкънен бекледди. Незакетнинъ эки янагъында эки къырмызы гуль «ачты». Козюнинъ тюбюнден Гульнаргъа бакъып алды. Шу вакытта Хаялийнинъ назары Гульнаргъа ве Абдулкеримге токъунды.

— Гульнар?... деди о юкъусырамакъта олгъан адам киби козьлерини юмып ачар экен.— Багъышланъыз... Эеджанлым...

— Зарары ёкъ,— деп кульди Гульнар.— Кимерде ойле олатургъан. Муими, бугунъ сизден яхшы шиир ишиттик. Эм яхшы да окъудынъыз. Мен махсус этрафтаки адамларгъа дикъкъат этип, турдым. Бутюн вуджутларынен динъледилер. Юректен эльчырптылар... Хайырлайым!

— Сагъ олунъыз, Гульнар! Эпинъизге тешеккюр! Шиирини дикъкъатнен динълеген башкъа адамларгъа да тешеккюр! Узакъ кечмишини ядиары— Афрасиябкъа да тешеккюр! Бу тантананынъ себепчиси баарьге де тешеккюр! Кокте кулип тургъан Кунешке де тешеккюр! Шу Кунешке ынтылаяткъан тереклер ве отларгъа да тешеккюр!..

— Яхшы шиир язгъан къолларгъа да тешеккюр!— деди Абдулкерим сесини котерип.— Яхшы шиирни тюшюнип тапкъан мына бу— о къолуны Хаялийнинъ башы устуне къойды,— башкъа да тешеккюр!

— Ойле олса, шиирге джан берген юрекке де тешеккюр!— деди Хаялий сагъ элини кокюсине къойып.

— Кунюмиз нек яхшы башланды,— деди Абдулкерим.— Оны яхшы девам этмек керекмиз. Бу хусуста кимде насыл теклиф бар? Не индемейсиз? Гульнар!.. Незакет!

Незакет Хаялийге бакъты.

— Сизде теклиф олмаса, менде бар. Шимди о якъ— бу якъны къарайыкъ. Спортчыларынынъ чыкъышларыны сейир этейик, музыка,

лыр дншълсйнк. Сонъ ана о ерде отурып,— Абдулкерим къолунеп ке-
бап лншнрнльген ерни косътердн,— къапынайыкъ. Ондан сонъ шеэрге
барып, кнпогъа кнрмек мумкюн. Насыл? Къаршылыкъ ёкъмы?

— Бар,— деди Хаялий.— Мында меракчылы спорт, концерт, цирк программаларыны бакъмакъ мумкюн. Лякин къапырмакъ меселесини шеэрге барып, кафеде бакъсакъ олур.— Анда кебап да, музыка да бар.

— Не дейснныиз?— деп Абдулкерим кызыларгъа бакъты.

— Базы адамлар Чопаната тарафкыа кетелер,— деди Гульнар.

— Бизге де кетмек мумкюн эди,— деди Абдулкерим.— Умумен, Баарь байрамыны табиятка якын ерде кечирмек яхшы. Лякин, биринджиден, бизим азырлыгъымыз ёкъ: Чопаната байырларында юксек окчели аякъкъапарниен юрьмек кыйын. Ерге тешемеге бир шейинъ олмаса, отурып да оламазсынъ. Къурсагъынъ ач олса, аш да тапамазсынъ. Экинджиден, менимдже, бугунъ Хаялийнинъ фикирине итираз билдирмесек яхшы олур.

— Нешюн?— деди Хаялий.— Бугунь биз кызыларшынь фикирлерине кюлакъ асмакъ керекмиз. Олар не деселер, шуны япайыкъ.

— Мен Чопанатагъа барайыкъ, деген манада айтмадым, — деди Гульнар. — Бааръде, табият юкъудан уянгъан вакъытта шеэрдеп тышта раатланмакъ яхшы шей. Лякин, Абдулкерим айткъаны киби, онъа кунъ эвельси азырланмакъ керек.

— Билесингизми не?— Хаялий йызмайып кызыларга, Абдулкеримге козь ташлады.— Мен сизни Буллюрчокъракъкъа, дагыга давет этем.

— Шимдимми?!— тааджиппенип сорады Гульнар.

— Ё-о-о-о, даа эрте. Лялелер ачкѡш вакытта. Апрельде. О вакытта дагъ ойле дюльбер ола ки...

— Барырмыз!— деди Гульнар бала киби кѣуванып.— Дагышы ич де корьгеним ёкъ!

— Яхшы теклиф,— деп Абдулкерим сагъ элини Хаялийнинъ омузына къойды. Бу — ярыкки меселе. Шимди исе бугунъки меселени бакъайыкъ. Чопанатагъа барып оламаймыз. Буллюрчокъракъта даа лялелер ачмайлар. Демек, Хаялийнинъ теклифине бинаэн кафеге бараджакъмыз. Умумен, шаирлерининъ айткъаныны этмек керек. Лякин оларнынъ япкъаныны япмакъ шарт дегиль.

— Нечюп? — меракъланды Незакет.

— Буны бир кыч сёзен анълатмакъ кыйын. Вакъыты келип, озиюгъыз анъларсыныыз.

— Мессея, шаир шиір яза. Нечюн шиір язмакъ мумкюн дегиль.

— Шыр язмакъ пчюн шаир олмакъ керек. Шаир олмакъ пчюн чокъ шей керек.

— Менимдже, — лафкъа къошулды Гульнар, — шиир язмакъ ичюн шаир олмакъ шарт дегиль.

— Шарт, Гульнар, шарт!— Абдулкерим ашыктып джевапланды.— Шаирден башкъа адам язгъан шиирни шиир демек мумкюн дегиль.

— Я не демек керек?

— Шишриниң кольгеси демек мумкюн. Кольге адамгъа не бере биле? Ич бир шей. Шаңр язмагъан сатырларыны кебапның къокъусына, акъчаның шытырдысына къыяс этмек мумкюн. Кебапның къокъусынен къурсакъ тоярмы? Тоймаз! Акъчаның шытырдысынен джеп толармы? Толмаз! Шаңр олмагъан адам язгъан шиңр «бал» деген сёзге де ошай. Оны биңг кере текрарласанъ да агъызың татлы олмаз. Баллыгъ озюнден исе зерре къадарыны агъызыңа алсанъ, дадыны дуярсынъ.

Гульнар да, Незакет де не дейджеклерини бильмей сусып кьалдылар.

— Абдул,— деди Хаялий сукюнетин бозып,— бугунь байрам экенини унутма. Джиддий лакъырдыны, эгер мумкюн олса, башкъа кунь-

ге кьалдырмакъ керек. Юринъиз, долападжакъ олсакъ, долапайыкъ. Вакъыт кете.

— Яхшы. Къана, кызылар, неден башлайджакъмыз? Ана о ерде бир кызынынъ буллюр сеси янъгырай. Барып оны динълейикми? Екъсам, курешчилерни сейир этейикми?

— Башта тюркюни динълейик, — деди Незакет.

Олар адамлар топланган ерге таба юрдилер. Абдулкерим Гульнарнынъ элинден тутаракъ, онъа бир шейлер сейлеп огге кечти. Хаялий ве Незакет бири-бирлерине бир шей айтмасалар да, оларнынъ козьлери, юреклери сейлешмекте эдилер. Олар адамларнынъ арасына сокъулып, микрофон къаршысында йырлагъан атлас антер, алтын йиплернен нагъышлы такъне кийген, къап-къара сачларыны уфакъ этип орьген назик эндамлы, дюльбер черели йырджы кыыз яхшы корюнген ерде токътадылар. Хаялий йыры бутюн вуджудынен динъледн:

Алем насыл гузель, насыл аджайип!..
Сема насыл тыныкъ, насыл лекесиз!
Аньлер насыл татлы, насыл сефалы!
Адам насыл енгиль, насыл бахтияр!
Бунынъчюн, тешеккюр,
Санъа алгъышлар,
Севги — Ава,
Севги — Кунеш,
Севги — Баарь!..

Йыр Хаялийнинъ юрегине синъип кетмекте эди. Незакет де козюни йырджы кыыздан алмай къатып кьалды. Йыр Хаялийге ойле тесир этти ки, о Незакетнинъ кьолуны тутып, яваш сыкъкъаныны биле сезмеди. Хаялийнинъ кьолу токъунгъанынен Незакетнинъ бедени чымырдады. Гуя онынъ кьолында электрик токи бар. «Ток» шу аныде юрегине етип барды. О эеджаннен дукюльдеп башлады. Незакет башыны бурып, Хаялийге бакъаджакъ олды. Лякин вуджудына ара-рет, къальбине лезет багъышлагъан кьолнынъ бирден чекип алынмасындан кьоркып, еринде къатып турмасыны девам этти. «Йыр, битме! Йыр, битме! Йыр, битме!» деп урмакъта эди Незакетнинъ юреги. Ама...

Йыр битти. Хаялий Незакетке бакъты. Незакет исе къап-къара тегерек козьлерини Хаялийге тикти.

— Аджайип йыр! Аджайип сес! — деди Хаялий.

— Аджайип! — деди Незакет. — Языкъ, ки тез битти.

Узун бойлы, къаба кевдели бир киши адамларнынъ арасындан кечеткъанда Хаялийге де токъунды. О Незакетнинъ элини тутып тургъаныны шу вакъытта абайлады. Айретленип, бирден элини чекип аладжакъ олды. Лякин насылдыр къуветми, эмирми бойле япмагъа ёл бермедн.

— Бельки шу кыыз кене йырлар, — деди Незакетке тикилип.

— Йырласа, динълер эдик...

Лякин буллюр сесли кыыз башкъа йырламады. Гурь сакъаллы бир йигит чыкъып, Демис Руссос олмагъа истеди. Лякин оламады. Онынъ йыры сейирджиленнинъ дикъкъатыны джелъп этмедн.

Оларнынъ янына Абдулкеримнен Гульнар кельдилер. Хаялий яваштан Незакетнинъ элини йиберди. Шу аныде озюнинъ муни шейини джойган киби ис этти. Козъ кыйыгъындан Незакетке бакъты. Незакет янындаки оксюз талнынъ мерджап такъкъан пытакъларына кьолыны тийсетип — бунынъле бир шейнен мешгъуль олган адам киби индемей тура эди.

— Байрам, оюн-кулькю девам эте, — деди Абдулкерим. — Юринъиз, джанбазларны корейик. Башкъаларны бильмейим, цирк артистлери мени даима тюшюнджеге далдыралар. Олардан чокъ шейин огренмек мумкюн.

Кимсенинъ сеси чыкъмады. Абдулкерим бир къач сание беклеген сонъ, сабыры тюкенди.

— Не индемей къалдынъыз? Хаялий! Незакет!

Незакет Хаялийге козь ташлады. О тель устюнде сербест юрген кыызгъа тикилип тура эди.

— Мен бакъам,— деди о козюни джанбаз кыыздан узьмеден.

— Мындан бакъкъанынъ не я? Якъын барайыкъ даа!

— Бу ерден бакъмакъ меракълы. Тель корюнмей. Къыз гуя адамларнынъ тѣлесинде учып юре!..

Бираздан олар шень-шерамет «Достлыкъ» кафесине келип чыкътылар. Адам пек чокъ дегиль эди. Къапынынъ сагъ тарафындаки кошде тургъан бош столнынъ этрафына ерлештилер. Абдулкерим отургъанынен къомшу стол устюндеи менюни алды ве:

— Сымарламасы сизден, ашамасы бизден,— деерек Гульнарнен Незакетнинъ алдына къойды.

— Ашамасы сизден олса, не ичюп биз сымарламакъ керекмиз?

— Ким бильсин,— деп кульдн Абдулкерим.— Йыры хатырладым. «Айшсм, сендеки сачлар менде олгъайды. Сачлары сенден, тарамасы менден...»

— «... Олерим, айрылмам Айшемден»,— девам этти Хаялий...

— Сонъ, кыызлар, ашайджакъ шейлеримиз белли олдымы?— сорады Абдулкерим.

— Ашайджакъ шейлеримиз белли олды,— деди Гульнар «шейлеримиз» сѣзюне айрыджа ургъу берип.

Абдулкерим кульдн.

— Шай олса, яхшы...

Абдулкерим дѣрт-беш адым огдеки столгъа кебап кетирип къойгъан официант йигитни чагъырып, озъ ерине отурды. Официант деръ-ал етип кельди ве сымарышны алып кетти. Арадан чокъ вакъыт кечмедн, сымарышларны кетирди. Бойледже, зняфет башлады. Бу вакъыт кишининъ рухуны котериджи энгиль музыка янъгырады. Яшлар-кыызлар арды-сыра ортагъа чыкътылар. Олар бири-бирлерининъ къаршысында музыка макъамаына уйдурыв эллери, аякълары, боюнлары ве бутюн мучелеринен чешит арекетлер этмеге тутундылар. Бираздан сонъ, Абдулкерим де Гульнарны оюнгъа давет этти. Гульнар истекнен еринден турды. Незакет Хаялийге козь ташлап алды. Бу бакъышта «Я биз ойнамайджакъмызмы?» деген мана бар эди. Хаялий буну сезди.

— Биз небеттекисине чыкъармыз,— деди о.— Джаяв чокъ юридик. Ёрулгъандырсынъыз.

— Э, байрам кунълеринде адам ёрула,— деди Незакет эр вакъыт-такиси кибн йылмайып.— Сиз де ёрулгъандырсынъыз.

— Ёкъ, даа ёргъунылыкъ сезмейим. Месселе бунда дегиль. Мен бойле оюны анълап оламайым. Туманлы, къарма-къарышыкъ шнирге ошай. Бакъынъыз, бир авагъа къач чешит оюн. Бири секире, бири тургъан еринде зорнен аякъларыны кыбырдата, башкъасы къолларыны котерип ойнай... Кимнинъ арекети догъру? Къабаат музыкадамы, оюнджылардамы? Анъла, бакъайым.

— Оуджыларда олмакъ керек.

— Бельки белли бир дереджеде оларда да къабаат бардыр. Лякин, менимдже, къабаат композиторларда да олса керек. Не ичюп вальс чалынгъанда кимсе секирип ойнамай? «Къайтарма» чалынгъанда ортагъа тюшкен адам къолуны котермей ойнасын, бакъайым?

— Фикиринъиз догъру. Лякин... бу музыканы яшлар бегенелер де.

— Бегенелер. Чюнки бойле музыка оларнынъ мийлерине, къаыларына синъейта. Анги клубкъа, оюн майданына, дискотекагъа бармасынлар, эсасен шу ритмдеки музыка янъгырай. Башкъалары, миллий авалар экинджи я да учюнджи планда туралар. Бойле девам этеджек

олса, вальс да, «Къайтарма» да, «Лезгинка» да башкъа аджайип авалар да унутыла биле. Бу хусуста лакъырдылар олып тура. Язалар. Лякин музыка тербиесинде мусбет дентъшмелер корюнмей.

— Сизинъдже дентъшмени кимлер япмакъ кереклер?

— Кимлер оладжакъ? Музыканы юректен севген яшлар. Мен, сиз, Абдул, Гульнар ве дигерлери. Комсомол тешкилятлары, башкъа ишлердеки киби бу иште де ёл косьтермек кереклер... Бизим тешкилят базы бир ишлер япылаята. Тапца олгъанда эписиинден зияде миллий музыкалар чалына. Яшлар яваш-яваш алышалар.

— Бунда сизинъ де иссенъиз олса керек.

— Азчыкъ,— деди Хаялий тебессюмнен.— Абдулнынъки зияде. Мен эсасен сёзнен ярдым этем. О исе амеллий ярдымда булуна. Мапъа вакъыт етишмей. О вакъыт тапа. Клубда олгъан базы бир тедебирлерде мен иштирак этип оламасам да о иштирак эте. Ич олмадым бир саатке бара. Эринмей. Муни, онынъ айткъанына эр кес дикъкъат эте. Языкъ ки, Абдулкерим киби адамлар азлар.

— Догъру айтасынъыз. Аджайип йигит. Билесинъизми, мен неге шашып къалам? О, менимдже, озюнден зияде сиз акъкъынъызда къайгъыра.

— О башкъа адамларны да тыпкъы шай къайгъыра...

Хаялий бу сёзлери ифтихарнен, гъурурнен айткъаныны сезмек кучъ дегиль эди. Хаялийнинъ бойле досты олгъанына юректен севиинген Незакет сусып къалды. О эки досты бири-бирине якъышлаштыргъан, бири-бирине багълап тургъан козьге корюнемз муджизевий къувет акъкъында, о къуветининъ менбаы акъкъында тюшюнемкте эди. Бу вакъытта музыка тынды. Абдулкеримнен Гульнар куле-куле келип ерлерине отурдылар.

— Сиз не ичюн отурасыз я?— деди Абдулкерим Хаялийге бакъып.— Незакет тюшюнджеге далгъан...

— Эписи еринде,— деп йылмайды Незакет.— Невбеттеки музыканы беклеймиз.

— Хаялий бу музыканы бегенмей. Яхшы-яман, биз ойнадыкъ.— Абдулкерим Незакетке бакъты.— Незакет, сизинъ лек бегенген аваныз, музыканыз бардыр. Айтынъыз. Чекинменъиз. Барып сымарлармыз...

— Сагъ олунынъ...

— Севген музыканыз ёкъмы?— Абдулкерим озюни анъламазлыкъкъа урды.

Незакетнинъ янакълары бирден алланды.

— Нечюн?.. Бар! Лякин... сымарлап юреджексинъизми? Не чалсалар, онъа ойнайберирмиз.

— Шай дегенинъиз не, Незакет? Биз энди якъын достлармыз. Чекинмек керекмей. Гульнар эпъ бегенген авасыны айтты. Сиз де айтсаныз, экинъизининъкини бир кереден сымарлармыз.

— Гульнар нени сымарламагъа истей?

— «Къайтарма»ны.

— Чалып олсалар, шу эпимизге олур.

— Чаларлар. Мен билем. Сиз озюнъиз бегенген аваны айтынъыз.

— «Тым-тым»— деди Незакет.

— О-о-о, бу аваны мен де бегенем. Хаялий де. Бу ансамблде бир кеманеджи йигит бар,— Абдулкерим чалгъыджылар тарафкъа бакъты.— Ана экинджи сырада отура. Гурь сачлы. Ады Рашид. «Тым-тым»ны ойле чала ки, байылып къалмакъ мумкюн. Мен онынъ тойда чалгъаныны корген эдим. Шимди барып айтырым. Сымарышларынъыз сёзсиз ерине кетирилп,— деди Абдулкерим ве еринден туруп чалгъыджылар тарафкъа юрди.

О ачыкъ черсенен къайтып келип, ерине отургъанынен чалгъыджылардан бирининъ микрофондан айткъан сёзлери эр кесининъ дикъкъатыны джелъп этти:

— Шимди, достлар, кафемизни яраштыргъан баарь киби дюльбер

кызыларымыздан бирининъ сымарышыны ерине кетиремиз, «Къайтар-ма!» Буюрынъыз!

Гульнарнынъ козылериндеки севиич атеши бирден айдынлашты. О, индемей чалгыджыларгъа тикилип тургъан Абдулкеримге, сонъ Незакет ве Хаялийге козь ташлады. Залны тытреткен бу аджайип музыка юреклерининъ теллерине токъунып, оларны тепреиме межбур этмекте эди.

— Сымарлагъан адам башламакъ керек,— деп, Абдулкерим Гульнаргъа бакъты ве о кыбырдангъанынен атылып еринден турды.— Къана, Хаялий, Незакет!..

Олар тургъандже бир йигитнен бир кызы ойнап башладылар. Музыканынъ тылсымы бир къач сание ичинде залда отургъан яшлар ве кызыларнынъ эписини ерлеринден турмагъа межбур этти...

— Коресинъизми, эр кес ойнай!— деди Хаялий хошнутлыкънен эллерини котерип ве Незакетке якъынлашты.

— Эр кес бегене...

— «Тым-тым»гъа да чыкъар экенлерми?

— Сёзсиз чыкъарлар. Бильмеселер, бильгенлерден огренирлер. Сиз оларгъа акъикъий «Тым-тым»ны, опынъ инджеликлерини, ондаки поэзияны косьтермек керексинъиз.

— Мен?!

— Э, сиз ве Гульнар!

— Я сиз?

— Биз де бакъып турмамыз, эльбетте. Лякин бизим арекетлеримиз о музыкагъа уймаз деп къоркъам.

— Уйдырмакъ керек...

Хаялий сусып къалды. Незакетнинъ сонъки сёзлери не ичюндир онъа эмирин, «сеп, йигит, мен сымарлагъан авагъа (меним авама) мытлакъ ойнамакъ, арекетлеринъни онъа уйдырмакъ керексинъ» деген мананы анълаткъан киби кельди.

— Не ичюн индемейсинъиз?— деди Незакет кулип.

— Не айтайым?— деп джевапланды Хаялий итааткяр адам киби.— Арекет этерим...

«Этермиз» демек ерине «этерим» дегенини сонъ абайлап кулюмсиреди.

(Девамы бар).

ОМЮРНИНЪ БИР САНИЕСИ

ИКЯЕ

Гедже. Шувултынен ягъмур ягъа. Къайдадыр яшын яшнаи, кок гудюрдей. Юкъум къачты, юкълап оламайм. Мен вагоннынъ пенджереси янына барып хурулдагъан, юкъусында сандыракълагъан адамларгъа къулакъ асмай, тыштаки мудъиш къаранлыккъа бакъам. Ягъмур тамчылары пенджеренинъ джамына урулып тасырдайлар. Кимерде апансыздан котерильген рузгяр ач къашкъыр киби увулдай. Бираздан саба ачылып, енгиль думан чаршысы ичине вокзалнынъ биналары корюнди. Поезд юрюшини явашлатып, бирден токътады. Ёлджулар къапыгъа тараф ашыкътылар. Мен агъыр адымларнен вагондан чыкътым. Адамлар башларыны плащларынынъ якъасы ичине гизлемеге тырышып, дёрт бир тарафкъа дагъылып кеттилер. Сокъакълар сувгъа шишкен.

Къырыштаки шеэрчик мени иште бойле салкъын ягъмурнен къаршылап алды. Сагъ тарафкъа, кенъ ёлгъа бурулдым. Шемсиен олмагъанындан, урбаларым сыландылар. Бетимден ашагъы сув чыбырмакъта. Бу арада джыллы оданы арз эттим. Ама шимди бойле оданы къайдан алырсынъ!

Сокъакълар къазылгъан, андан газ ёлагъы кечирильмекте. Потиклерим чамурланды. Юрьмек исе къыйынлашты. Ёлдан четке чыкъып, потиклеримни сылакъ когетлерге сильдим. Кольмегим сыланып, тенеме япышып къалды. Ушюмеге башладым. Адымларымны бираз чабиклештирдим. Эндеклерни, топракъ обаларыны атлап, тегиз ёлгъа чыкътым. Ашханеге кирип, сыджакъ шорба ашадым, бир стакан къаве ичтим. Кейфим котерильди.

Ягъмур исе токътамай, эп ягъмакъта. Кок, туташ булутларнен къаплы. Гуя олар эвлернинъ сачакъларынадже саркъып тюшкенлер. Шеэр партия комитетине кирип, весикъамны къайд эттирдим. Сонъ тышкъа чыкъып, зифт тёшели сокъакъ бою кеттим. О, мени дос-догъру янъы къурулгъан мусафирханеге алып кельди. Къалын, къаверенки тюсте къапы ачыкъ эди. Ичери кирдим. Давушлар чыкъса да, этрафта кимсе корюнемди. Баягъы бекледим. Акъибети ири мучели бир къадын кельди. Онынънен экинджи къаткъа котерильдик. О, эпъ кенардаки къапыны ачты. Одада кимсе ёкъ. Тёшеклерден бири джыйыштырылмагъан, къарма-къарышыкъ. Юзьбезнинъ бир уджу кроватьнынъ кенарындан ашагъы салынып, ерге тийип тура. Ода сыджакъ, ярыкъ. Къадын кеткенинен кольмегимни, штанымны чыкъарып, бирини чюйге, дигерини кроватьнынъ башына астым. Озюм исе ёргъан тюбюне кирдим. Къызынгъанымнен ичме джан кирген киби олды. Окъумакъ ниетинен къолума китап алдым, ляким окъумадым, тек саифелерни акътардым. Экинди маали олгъанындан, бугунъ энди бир якъкъа бармакъ мерамым ёкъ эди. «Саба ола, хайыр ола», дедим. Шу арада къапы ачылып, одагъа сакин арекетнен узун бойлы, эсмери, бираз къамбурджа кельген токъ бетли, отуз беш-къыркъ яшларында адам кирди. О, къаверенки папкасыны кровать узерине котерип атты да, сылакъ плащыны чыкъарды. Манъа селям берип:

— Ама да авасы бар, токътамай ягъа,— деди ве кроватина отурды.

— Ягъмур — берекеттир,— дедим.

О енгильден кулъди, козьлери къысылдылар.

— Эр вакъыт дегиль, къардаш,— деди элемнен.— Ашлыкълар чалынып бастырылгъан бир девирде ягъмурнынъ файдасындан зняде зарары ола.

— Эбет, догърусуны айтасынъыз.

Онынъ джазибели череси мени меракъландырды.

— Насыл хызметтесинъыз?— деп сорадым.

— Совхозда баш инженерим,— деди о индже буруныны тутып,— мындан эки трактор, бир ашлыкъ комбайны ве дигер уфакъ-тюфек кедиклерни къабул этип алмакъ кереким.— Субетдешим бир анъ токъталды, сонъ девам этти.— Затен ходжалыгъымыз илери совхозлардан сайыла. Биз районда энъ уджуз, энъ номай богъдай, арпа берекети етиштиремиз. Былтыр гектардан отуз беш центнер богъдай алдыкъ. Бу сене отуз секиз центнерни козьде тутамыз. Алгъан къарымыз бир миллион кумюшни кече. Сорамакъ айып олмасын, къардаш, сен къайдан кельдинъ?

— Ташкенттен, газетадан.

— Ойлемн! Демек журналист. Мен учъ кунъден бери ишимни битирип оламайым. Мында бош отурмакънен кунъ кечирем. Вакъытым нафиле оте.

Мен онынъ къаба къолларына бакътым. Орта пармагъына кечирильген мерджангъа беппъзеген балабан юзюги, электрик ярыгъында балкъылдап йылтырамакъта. О, къолундаки саатыны чыкъарып, маса узеринне къойды. Мен къомшумнынъ лаф эткен сайын сагъ къолунен сыкъ-сыкъ буруныны туткъаныны абайладым. Шимди о агъызыны ачып дудакъларыны къыбырдатып алса да, сёйленмеди, къара козьлерини тизлери узериндеки индже пармакъларына тикти. Мен яткъан еримден котерилип, сол къолумнынъ тирсегинен ястыкъкъа тирельдим.

— Бала-чагъа бармы?— деп сорадым.

— Эбет, бар,— деди о гонъюльсиз тавурнен,— эки къыз, бир огълан. Бу якъларгъа Паркент тарафтан кельдим. Энди он йыл олды. Озюм догъма Ялтаданым... Биринджи йыллары трактор, машина айдадым. Ер сюрдим, кубре, личен ташыдым. Механиклик яптым. Э-э, несини айтасынъ, къардаш, япмагъан ишим къалмады. Ама эпсинден зияде машиналарны, оларнынъ козь аджытыджы къокъусыны севдим. Такъдиримни оларнен багъладым, шимди айырылып оламайым.

Ана-бабам аля даа анда, Паркент тарафта яшайлар. Мен исе бу ерлерни бегендим. Дагълыкъ, сувлу ерлер. Дерекойнынъ байырларыны апъдыра. Авасы мында сагълыгъым ичюн келишikli. Башым эвельдекиси киби агъырмай. Къан тазийыгъым котерильмей. Яшайыш анда да, мында да бир. Тек тувгъанларнынъ асретлигини чекем. Анджакъ, къардаш, анле яшайышым уймады. Уймады, къардаш, пек уймады. Назлынен инсан баласы киби муаббет яшап оламадым...

О, бирден лафыны кесип, теренден ах чекти. Козьлерининъ мунарлангъаныны, тамагъына недир тыкъылгъаныны дуйдым. Дудакълары, тизлери узерине узатылгъан къоллары къалтырай эдилер. Штанынынъ джебине узанып, кумюш къутуны чыкъарды. Узун пармакъларынен андан папирос алып, агъызына къапты. Серник чертип, оны якъты. Папиросны ашыкъмадан ичип башлады. Мавы тютюннини бурунындан чыкъарып, тёпеге, электрик чырагъына таба уфюрди. Оксюрди. Сонъ папиросыны куллюкке ташлады да, союнып тёшегине кирди ве ёргъаныны омузларынадже чекти.

— Назлынен бир къасабада яшадыкъ, бир мектепте окъудыкъ,— деди.— Яшлыгъымда онъа къулакъ асмадым. Буюген сонъ онынъ дюльберлигине, корюмни къыз олгъанына шаштым, оны, шейтанчыкъны, бегендим, севдим. Ама о мени аслы якъын алмады. Къызынынъ сувукълыгъы зытыма басты. Токъта, дедим. Сени озюме къары этип алмасам, адым Замир олмасын, деп ант-емин эттим. Тамам орта мектепни битирген эдик. Гъиябий окъувгъа кирмеге тедарик коре эдим. Бутюн вакъыт къызын къоллап юрдим. Ана-бабаларымыз якъын дост эдилер. Олар бизлерни бири-биримизге ляйкъкъа корьдилер. Озьара анълашкъанларындан хаберим бар эди. Бир кунъ эвде отурып китап

окъугъанда, бабамнен Назлынынъ бабасы Сент агъанынъ лафлары къулагъыма чалынды.

— Генчлерге кедер этмейик,— деди Сент агъа.— Корюшсинлер, лаф этсинлер. Мен Замирни энди киевим деп саям. О эдепли йигит!

Бабам иидемей, башыны ашагъы алып отура, сонъ Назлынынъ табиятыны бегенгенини ифтихар иле айта. Мен оларны къапынынъ аралыгъында корем. Мени къуванч дуйгъусы сарып ала. Китапны маса узерине къоям да, къаршыдаки диварда асылы тургъай сыныф талелеринен берабер чыкъарткъан ресимде Назлыны къыдырам. Мына о, Таирнинъ артында тура. Къара сачлары культеленип омузларыны къапаталар. Бакъышы джиддий. Эндамлы. Мени ачув, кунджилик къаплап ала. Анджакъ, эеджанланувымда эсас бар эди. Назлы Таирни севе дегенлерини къач кере ишиткен эдим. Лякин инанмадым, сачмалавдыр, белледим. Ара тапкъанда къызнен корюше, лаф эте эдим. Лафымыз тек севгинен багълы ола эди. Оны къандыраджакъ олып аз чекишмедим. О исе инатлыкъ этип:

— Ёкъ, мен санъа апакъайлыкъ этмем,— дей.

Мен оны къоркъузаджакъ олып:

— Эгер дегениме къаиль олмасанъ, джемаат огюнде масхара этерим,— дейим онъа джиддий сеснен.

О, бунъа инанмагъан киби, манъа терс бакъа, сертее, сонъра шакъылдап куле. Иште, къардаш, шу къурназ кулькю, догърусы мени алдатты, мефтюн этти. Энъкъастан япадыр, мени эриштиредир, дедим. Ама ойле дегиль экен.

Не де олса, биз эвлендик. Къыз тувгъанларынынъ истегине къаршы кетип оламады. Илык йыллары арамызда ич бир тюрлю тартышув, дава олгъаны ёкъ. Лякин, къардаш, тынчлыкъ да олмады. Эвде ашсув, тешек-ястыкъ бармы ёкъмы, Назлыны ич де меракъландырмады. Эр шей онъа сувукъ, терс корюнди. Кимерде эеджанланып эвге саргъуш келем, алект кёпарам. Назлы иидемей эм де ачувланмай. Дерсинъ, шай олмакъ керек. Бу первасызлыкъ, онынъ гонъюльсизлиги манъа раатлыкъ бермеди. Шубелене башладым. Бир кере Таирден мектюп алгъаныны сездим. Мектюпни манъа косътермеди. Буны, санъа къардаш, биринджи кере сыр деп айтам. Сен журналистсинъ, санъа ихтимал, илериде керек олып къалыр.

Таир де, Зеби де достларым эдилер. Мектепте де, сокъакъта да эр вакыт берабер юре эдик. Кимерде Назлы да бизге къошула эди. Яз кельдимни, сыгъырларымызны, къоюнларымызны чыкъара, пичен чала эдик. Шойле бир вакъианы аля хатырлайым.

Татиль кунълери эди. От ормагъа бармадым. Аранчыгъымызнынъ кубресини куреп, сыгъыргъа, къоюнларгъа пичен бердим де, сокъакъкъа, достларыма ашыкътым. Ёл бою кетем, лякин кимсе корюнемей. Зебининъ эвлери огюнден кечкенде эки пармагъымны агъызыма къапып, учъ кере сызгырдым. Бу бизим озъара сигналымыз эди. Аятта Зебининъ анасы Сефае абла пейда олды. О, манъа пармагъыны саллап:

— Джюл къапымнынъ огюнден хынзырнынъ баласы!— деди опыкенеи.— Зебини ишинден къалдыргъан сенсинъми, зыпкъын!

Сефае абла чокъ вакыткъадже пешимдеп бакъып турды. О, манъа дарылса да, огълуна бир сёз биле айтмай эди. Бираздан Зеби чапып кельди.

— Анамнынъ ачувлангъанына къулакъ асма,— деди о ялварыджи сеснен.— О, эм айта, эм къайта. Серт, лякин мераметли.

Таир бизни тюкян янында беклей эди. Энди учъ дост олдыкъ. Къаршыдаки чайырларгъа ойламагъа кетемиз.

Бу арада Назлы къолунда сугют фышкысы тутуп, ялынаякъ къыргъа тараф чапмакъта. Беш-он адым огде исе улагъынен берабер беяз эчкини кетмекте. Къыз оны кери къайтараджакъ олып тырыша, къычыра, таш ата. Эчки исе къыздан эп узакълаша. О, кимерде токъталып, когем, курюч япракъларыны ашай, эриштирир киби артына

чевирилип бакъа, сонъ табана къувет берип къача. Биз Назлыгъа ядым этмек истедик. Учевнимиз учъ тарафкъа болунип кеттик, лякин эчкини токътатып керн къайтарып оламадыкъ. Бир анъ ичинде оны козьден гъайып эттик.

— Чалылар арасына кирди, чалылар арасына!— деп багъырды Назлы.

Таир дере ичинден, мен сарп джаплардан атлап, эчкининъ алдына чыкъаджакъ олдыкъ. Чалыларгъа илишип, штанымынъ тизини йырттым. Сагъ аягъымынъ баш пармагъы ташларгъа урулып, къанамаргъа башлады. Мен буларгъа эмием бермей, эп огге чапам. Эчки исе, де токътала, де къача. Узун, без сакъалчыгъы къалтырай.

Инает, о аланлыкъкъа келип тазе япрачыкъларны ашамаргъа тутунды. Биз оны сарып алдыкъ. Джебимде ашаламай къалгъан пите парчасы бар эди. Оны къолума алып, эчкиге косътерем, эм де онъа таба йылышам. Айван отъмекни коръгеннен, шарт токътады, тилини чыкъарып кевшенди. Мен эп эчкиге тараф джылышам. Онъа отъмекни къаптырдым дегендже, бойпунда асылы тургъан йипке япыштым. Эчки отъмекни чайнамаргъа башлагъан сонъ, инатлыкъ этмедн. Адым-адым пешимден юрди. Биз койге гъалебе къазангъан аскерлер киби къайтып кельдик. Мен эчкиге дегиль де, Назлыгъа, онынъ къонъур, муляйим козьлерине бакъам. О козьлер къуванчене парылдайлар. О, эм куле, эм де бизге якъынлаша. Мен йипни онынъ къолуна туттырып:

— Ма, бир даа йипберме!— дедим!

Назлы башта меним, сонъра Таир ве Зебининъ янагъындан оип:

— Аферни огъланчыкълар, сагъ олунъыз!— деди. Таирге козь аткъаныны эследим.

Къызынынъ опюши чокъ вакъыт янагъымда атеш олып янды. Мен оны Назлынынъ бахшышы оларакъ къабул эттим...

Субетдешим сусты. Къолларыны башы тюбюне къойып, бутюн кевдесинен тешегине узанды. Текрар сейленди. Сеси эеджанлы эди.

— Арадан баягъы вакъыт кечти. Окъувны битирип, инженерлик дипломыны алдым. Биринджи вакъытлары ишлерим бираз уймады. О да бир якъта турсып, къардаш, къан тазийыгъым артты. Эр кунъ башым агъыра эди. Экимлер, достлар ава шарантини денъиштирмек кереклигини тевсие эттилер, бу ерлерни макътадылар. Иште, мында кочип кельмектен башкъа чарем къалмады. Шукюрлер олсын, шимди сагълыгъым еринде, лякин юрек раатсыз.

Таир де, Зеби де эвленип башкъа ерлерге кеттилер. Назлы озюнинъ сабырсызлангъаныны, эеджанлангъаныны дуйдурмайджакъ олып чокъ тырышса да, файда бермедн. Қимерде бу дуюла эди. Анджакъ мен онъа опыке этмедим.

Макътанмакъ истемейим, къардаш, меним яхшы йырлагъан, кемане чалгъан адетим бар. Базы да эфкъярланып, кеманемни къолума алам да, тыныкъ сеснен:

Назлы, Назлы кель яныма,

Ал эллеринъ сар бойнума

деп иштианен йырлайым. Назлы исе динълемей, одадан чыкъып кете. Бойле вакъытта, къардаш, дерсинъ, юрегиме ханджерин сапына-дже санчып йибере. Окюнсем де къатланам, индемейим. Шамата ко-терсем, билем, даа да фена оладжакъ...

Мен субетдешиме бакътым. О, къолларыны башы тюбюнден алып, папирокъа узанды. Онынъ къайгылы юзюндеки омюр чизгилерини озюмдже окъумаргъа, анъламаргъа тырыштым. Къомшум инетинден вазгечти гъалиба, папирок алмады, тек сагъ тарафына чевирилип, яваштан сёзюни девам этти.

— Командировкада эдим, совхозгъа Таир кельген. Машинасыны азбарымда коръгенлер. Не мерам иле кельген, манъа малюм дегиль эди. Ялынъыз о кунъден сонъ, Назлынынъ текмиль денъишкенини,

тюрленгенини дуйдым. Арамыз даа зияде кергилешти. Къавгъа этмейджек олып тырыштым, ашшаланувгъа чыдамакъ къыйың эди. Ниает, Таирнинъ печюн кельгенини сорадым. Айтмады. «Сенинъ ишинъ дегиль», деди. Къаным къайнады, кендимни тутып оламадым. Достларнен бираз ичкен эдим. Урдым. Назлыны пек яман урдым, къардаш. Назлы салланып, кроватькъа авдарылды. Бетини къолларынен къапатып, окюр-окюр агълады. Сонъра бирден сычрап тураракъ, яшлы, алевли козьлерини манъа тикти.

— Алчакъ, сени коръмек биле истемейим!— деп багъырды.

— Бу, къардаш, экинджи буюк янълышлыгъым эди. Бакъ сен, не олып чыкты. Ёкъ, буны артыкъ тюзетмек мумкюн дегиль эди. Арадан бир-эки афта даа кечти. Эр шей белли дередже унутылгандыр, юрек агърысы ятышкъандыр, белледим. Бир кунъ акъшам, аш вакъыты эди. Анле меселесинден лаф кочюрдим. «Башынъдан о элемни котер ат, инсан киби яшайыкъ, дедим. Бир къызчыгъымыз бар, оксюз къалмасын, языктыр»,— дедим. Кене индемедди. Атыта айланып биле бакъмады. Бу хусуста аслы лаф къабул этмей эди. Ят адамлар киби яшадыкъ. Не лаф, не субет...

Салы куню эди. Иштен кельсем, Назлы диванда узангъан, аркъасы устуне ята. Ичери одагъа киргенимнен, къолларыны саллап:

— Якъын кельме, якъын кельме!— деп яйгъара къопарды. Асабийлешип, тарс токъталдым. Онъа къыядан козь ташладым. Чырайы агъаргъан, козьлеринде нур къалмагъан. Онынъ бутюн вуджуды титремекте эди. Диваргъа тараф чевирильди. Теренден ах чекип инълегенини ишиттим.

— Сув! Сув!— деди.

Ашханеге чаптым. Шашмалагъанымдан мешребени биле тапып оламадым. О якъкъа-бу якъкъа айланабердим. Сувнен къайтып кельгенде, башта козьлерининъ сувукълыгъыны, арекетсиз яткъаныны эследим. Нефес алмай эди. Сол къолу диваннынъ кенарына узатылгъан, сагъ къолу исе кокреги узеринде тура. Эр шей ойле тез, бир анъ ичинде олып кечти. Атыта инанмадым. Шашкъынлыкънен оны къучагъыма алып, ода бою доландым. Бармагъа ер тапмай эдим.

— Назлы, Назлы, сен не яптың шу! Уян, мен сенсиз яшап оламайджакъым, анълайсынъмы!— деп багъырдым. Сесимнинъ титислигинден абдырадым. Бу, къардаш, чаресизликънинъ белясы, азаплы юрекиннъ нидасы эди. Яваштан оны кровать устуне яткъыздым. Апакъ кесильген бетине бакътым. Сонъра чаршафнен къапаттым... Менн дешет сарып алды.

Мына, къардаш, Назлынен шай ведалаштым. Дженазесинне Таир де кельди. Къартайгъан, азгъан эди. Бильмейим, бельки манъа шай корюнгендир. Онынъ юзуне ачувсыз бакъып оламадым.

Субетдешим башыны артына къакъып, ёргъаныны бус-бутюн четке котерип атты, туруп отурды. Къолунен манъалайыны сыйпады, терен кокус кечирди.

— Арадан бир къач йыл кечти, мераметли бир къадынгъа эвлендим,— деди о.— Учъ баламыз бар. Назлыдан олгъан къызымыз да бизнен яшай. Энди экинджи сыныфкъа бара. Зоре огей ана олгъаныны онъа дуйдырмай. Назлыны исе унутып оламайым, оны даима хатырлайым. Зоре буны биле, лякин манъа дарылмай, элем этмей.

Кимерде, къардаш, ойгъа далам. Бутюн омюримни козь алдына кетирем. Эр шейни аршыннен ольчеп бакъам. Белялы башым чокъ вакъиалар, сарсынтылар корип кечирди. Даа нелер кореджек. Не олса да, къардаш, хайырлысы олсун...

О, графинден стакангъа сув текти де, оны бир нефесте ичти. Сонъ кене тешегине кирди. Акъшам, чокъ вакъыткъадже юкълап оламадыкъ. Ходжалыкъ, онынъ илери адамлары акъкъында лаф эттик. Мен субетдешимден совхоз акъкъында дюнья къадар малюмат алсам да, ич бир сатыр язмадым. Аксине къальбим Замирнинъ сепмейджек, эскирмейджек севгисини язмамны буюрды. Иште оны яздым.

ГИЗЛИ НИШАН

4 ПЕРДЕЛИК ПЬЕСА*

ИШТИРАК ЭТКЕНЛЕР:

ФАЗЫЛ — 60 яшында, колхозджы, эвельде чобан.

САМЫР — Фазылнынъ къадыны.

БАСЫР — Фазылнынъ огълу, атик пионер.

ЭКИМ-САИДЕ — 60 яшында, эвельде эбанай, ырымджы.

АДЖЫ-ФЕРИШТЕ — 62 яшында, эвельде зенгинъ къадыны.

НИЯР — Аджы-Фершштенинъ торуны.

РЕШИД — шофер, колхозда комсомол тешкилятчысы.

АЛИМЕ — комсомолка, пионер вожатый.

РАЗИЕ — къомшу кой оджасы. Басырнынъ якъын сойы.

САДЫКЪ

ЭСАТ

} Комсомоллар.

Биринджи перде

Фазылнынъ эви. Ортада стол, онынъ артында юксек сет, столнынъ чевресинде скемлелер. Сағда — ашханағъа къапы, ко мод, солда — экинджи одағъа къапы, кровать. Стол башында Таир самолет моделинен огъраша.

Та и р. Коктебельде Ивановнынъ модели 6700 метр учкъан. Ама менимки 300 метрден зияде кетмей. Ах, шу Ивановнынъ моделини бир коръсем де, тыпкъы озидайын бир дане ясар эдим. (Модельнинъ джапалакъларыны айландырып). Ай, резинасы пек ярамай да. Токъта сен шофер Решид резина берсин де, бир мотор ясайым ама, балалар тап шашып къалсынлар.

Самыр кире, стол усьтюне сув графинасыны къоя.

Са мы р. Улан, сен кене бу модельнен огърашасынъмы? Окъуй берсе, балам, дерсинъни.

Та и р. Я, анай, бу да дерс коре-

синъ. Мына аэроплан ясайджакъ олсанъ...

Са мы р. Айды шу! Эр кеснинъ баласы эким, агроном, даа биль-мем бир шей олмакъны тюшюне, ама сен, айрыплан, майрыплан дей, олмайджакъ шейлер сачмалай оту-расынъ.

Къуванып Фазыл кире.

Фа з ы л (кирек). Он учъ рубле!.. Он учъ!.. Самыр, тез ол бар эмек дефтерчиклерини кетирчи.

Са мы р. Неге керек олар? Санки къач кунъделигинъ олгъаныны бильмейсинъ.

Фа з ы л (сертликнен). Кетир дедимми, кетирсе сен. Неге керек

* Дженистен эвель язылгъан бу эсерининъ о девирдеки тилини мумкин дереджеде сакълап, матбуаткъа Риза Фазыл азырлады.

экен? Керек олмаса истемез эдим, эбет.

С а м ы р. Барам, барам энди. Аман! Ози де шу арада аевлене.

Самыр экинджи одагъа чыкъа.

Таир модельни алып пол усьтюне тюше.

Ф а з ы л (*сет усьтюне отура, къычыра*). Самыр, азыр съётны да алып кельчи андан (*озь-озине*). Он учь... Он учь рубле!..

Т а и р. Бабай насыл он учь рубле я о?

Ф а з ы л. Насыл он учь рубле оладжакъ? Эмек куню даа.

Самыр кире.

С а м ы р. Мына эписини кетирдим. (*Стол усьтюне дефтерчиклери ве съётны къоя*).

Ф а з ы л. Бакъ мында. Мен шимди правленеден келем. Отурса шуны! (*Самыр сет усьтюне отура*). Эмек куню бу йыл он учь рубле тута экен, анъла, он учь рубле!

С а м ы р. Вай! Он учь рубле! Десе, былтыркъындан эки къат чокъ къазандыкъ?

Ф а з ы л. Насыл эки къат? Асыл бир шейге актылынь етеми сенинъ? (*Дефтерчикни ала*). Бу киминъ?

С а м ы р (*эгилип бакъа*). Бу менимки. Эписи 221 куньделик оладжакъ.

Ф а з ы л (*счёткъа къоя*). Эки юз йигирми бир. Аз, пек аз. Бу йыл давранмакъ керек эдинъ.

С а м ы р. Давранмакъ керек эдинъ! Бутюн эв ишини этип, эки юз йигирми бир куньделик къазангъан сонъ даа не истейсинъ?

Ф а з ы л. Айды, вазгеч шуны! Кене эв ишини айтып башлады. (*Экинджи дефтерчикни алып*). Бу менимки. 332 куньделигим оладжакъ. (*Счёткъа къоя*). Учъ юз отуз эки. Корьдинъми?

С а м ы р. Корьмеге не бар анда? Кель сен эр кунъ аш пишир, орталыкъны джыйыштыр, чамашыр джув — мен санъа бир йылда 400 куньделик къазанырым. Эм, мына, келин кельсин де, корерсинъ. Сени соярышкъа чагъыраджагъым.

Ф а з ы л. Ы-ы, бакъ сен онъа? Десе, стахановка оладжакъсынъ?

С а м ы р. Олмаммы ёкъса?

Ф а з ы л. Ничюн олмайсынъ, мытлакъ олурсынъ. (*Учюнджи дефтерчикни алып*). Мына доход мын-

да! Молодец Басыр! 507 куньделиги бар. (*Счёткъа къоя*). Беш юз еди. Эписи къач этти? 1060 куньделик.

С а м ы р. 1060! Ойле нсе бу йыл тап он бинъ къазангъандырмыз.

Ф а з ы л. Насыл он бинъ? Мына ялынъыз 1000 куньделигимиз он учер рубледен 13000 рубле эте. Сонъ 60 куньделик даа бар. Даа йыл да битмеді.

Т а и р (*еринден турып*). Он учь бинъ! Бабай, энди мапъа велосипед алырсынъызмы?

С а м ы р. Ы, шу арада велосипед деп чыкъты. Шимди башкъа кереклеримиз чокъ, келеджекте алырмыз.

Т а и р (*агълан*). Озюнъиз, яхшы окъусанъ алырмыз дединъиз де, энди келеджекте дейсиз.

Ф а з ы л (*сертликнен*). Айды шынъшыкълап отурма, бу йыл алырмыз. Бар сен кет де, ойна!

Т а и р (*къуванып, секирип*). Бу йыл... бу йыл алынаджакъ... (*Моделини алып чыкъа*).

С а м ы р. Акъай, энди нелер аладжакъымызны айтышайыкъ да.

Ф а з ы л. Сен кереклеримиз чокъ дейсинъ, ким биле не къадар шей тюшюнип азырлагъандырсынъ. Сонъ, велосипед аладжакъымызмы?

С а м ы р. Алайыкъ шуны. Бизде де бир эв толу бала ёкъ — олгъаны-оладжакъы эки огълан.

Ф а з ы л. Айды яхшы, велосипед алырмыз. Сонъ даа нелер алынаджакъ.

С а м ы р. Мебель!

Ф а з ы л. О-о!

С а м ы р. Эм мытлакъ анавы орденли Азизинъ мебели киби пружиналы сойларыны алайыкъ.

Ф а з ы л. Аферни, Самыр! Бакъ сен онъа! Сонъ, сонъ?

С а м ы р. Бир дане балабан тегерек стол.

Ф а з ы л. Тегерек стол? Ярашыкълы шей!

С а м ы р. Сонъ бир дане кузью. Дываргъа таяндырылып къоюла да бир кузьюлер, иште шулардан. Мына тап яш олгъанда, мында яздан яз келип бир Диляра ханилер отура тургъанлар да, ана оларнынъ эвине чамашыр джувмагъа барсам, анда шу балабан кузьюни корип шашып, сукъланып къала тургъаным. Мына къаршысына кечсенъ озюнъни башынъдан аягъынъа къадар коресинъ...

Б а с ы р. Таурге велосипед ала-
джакъмызмы?

Ф а з ы л. Сонъ, алсакъ не?

Б а с ы р. Бир шей де. Мен де мо-
тоциклет алыр эдим, дейим.

С а м ы р. Ана, кене мотоциклет
лакъырдысы чыкты.

Ф а з ы л. Басыр, бу бизим айт-
къанларымыз асыл сенинъ къу-
лагъынъа киреми шу? (*Басыр су-
са*). Сенден сорайым? (*Пауза*). Озь
акъылынъджа бутюн параларынъ-
ны берип мотоциклет аладжакъ,
пат-пат-пат-пат этеджек джуре-
джексинъ. Я колхозда не вакъыг
чалышаджакъсынъ? Эриф бинълер-
нен пара берип, башына беля ала-
джакъ. О мотоциклетнинъ дюнья
къадар масрафы олыр: бир кунъ
резинасы патлар, экинджи куню бир
ери сынар, даа бир кунъ ремонткъа
къоймакъ керек олыр. Онъа пат
эткен сайын пара керек. Я бензи-
ни? О аз бензин ичерми? Сонъ бир
де хавфы бар. Ким биле анги джар-
дан атып олерсинъ.

Б а с ы р. Кимсе ольмеген шейден,
эльдиректе мен оледжегим?

С а м ы р. (*агъламсырап*). Аман,
шу къадар къазалы шейге авес эт-
кенинъе асыл янып оледжегим.

Б а с ы р. Къаза оладжакъта, мо-
тоциклетсиз де ола о.

С а м ы р. Алла сакъласын...

Б а с ы р. Мына, Сары Усени. Ке-
тип тургъан еринде йыкълды оль-
ди. Сонъ онынъ ольгенине бакъып,
башкъалары джаяв джурьмеге
къоркъмакъ кереклерми?

Ф а з ы л. Олян, сен чокъ тере-
менти масал окъума, анълайсынъ-
мы? Биз санъа яхшылыкъ истеймиз.

С а м ы р. Озь баланъа осаллыкъ
истерсинъми?

Ф а з ы л. О, туткъан Сары Усени-
нинъ апансыздан ольгенини айта.
(*Сертликнен*). Керекмей бизге мо-
тоциклет — весселям!

С а м ы р. Асыл, не бильмейим
мен оны, эвлениджек олып тургъан-
да, бинълернен пара тѣкип мото-
циклет алынымъмы?

Б а с ы р. Алынмаса, алмам... ке-
рекмей... Мотоциклет де керекмей,
эвлениви де керекмей — бирини де
истемейим.

Ф а з ы л. Олян, сенинъ асыл
анагъа, бабагъа тежаран да олса

урьметинъ, сайгъынъ бармы шу?
Сен бир парча эсинъни топлап ла-
къырды эт. Алмайджакъ экен! Мо-
тоциклет алмазсынъ — онынъ ке-
реги ёкъ. Ама нишанлынъны алыр-
сынъ. Чюнки биз санъа нишанып,
сенден разылыкъ алып, о адамлар-
гъа сѣз бердик. (*Ачувнен*). Ама
башсызлыкъ этеджек олсанъ, бакъ,
бугунъден сонъ огълум демем. Бар
озъ бильген аванъа ойна!

С а м ы р (*агъламсырап*). Мен де
къаргъарым, арам эвлядым эте-
рим — ана санъа. Бар энди исте-
сенъ, мотоциклет дегиль, барот
алып якъ.

Б а с ы р (*анасына*). Айды, агъ-
лама шуны. Арам эвлят... Санки
мен ёл баскъаным. Истемейсиз,
иште алмам.

Ф а з ы л. Истемейсиз дей. Сен
бир тюшюппи бакъ: шимди эвле-
неджекте, озюнь эв-баркъ тизип
адам оладжакъта мотоциклетнинъ
не кереги бар? Шай да энди. Кой-
де кимседе олмагъан, кимсенинъ
акъылына кельмеген мотоциклетке
сен ашыкъ олгъансынъ. Джаным-
джаным кызга нишанландынъ...

Б а с ы р. Онынъ джаным-джаным
олгъаныны да бильген адам ёкъ.

С а м ы р. Ана санъа бир шей
даа! Озюнь корьдинъ де буну.
Сонъ, Эким-Сайде эр кельген сай-
ын онынъ насыл ырызлы, тербнели,
ишкир бир кыыз олгъаныны макъ-
тап битирамай...

Азбарда копек авулдай.

Таир чапып кире.

Т а и р. Анай, анай, кене анавы
джады апай келе.

С а м ы р. (*еринден турып*). Вай,
динсизнинъ баласы, адамы масха-
ра этеджек. Тез джоюл козюминъ
огюнден, огъурсыз!

Таир чыкъа. Басыр

экинджи одагъа кире.

Эким-Сайдедир. Не де ярамаз
бала, гъарипке «джады апай» дей.

Кучюк паузадан сонъ сабырнен

Эким-Сайде кире.

Э к и м-С а й д е. Селям алейкум.
С а м ы р. Алейкум селям, хош
кельдинъиз.

Ф а з ы л. Хош кельдинъ, Сайде.

Э к и м-С а й д е. Алла разы ол-
сын.

С а м ы р. Буюр, отурсанъыз. (*Эким-Сайде төрге кече*). Ана шай, кечинъиз төрге.

Э к и м-С а й д е (*отураракъ*). Бу земане балалары, дейим да, мытлакъ фабрик кесильдилер. Озьлер де бир худжур, оюнлары да.

Ёл бою яваш-яваш келип турам. Сизинъ азбаргъа он адыммы дейим, он бешми дейим, къалгъанда, къартал къуш киби бир шей «пр-р-р-р-р» этип башымынъ устюнден учып кечти. Қъоркъкъанымдан отим патлай язды. (*Қъолуны юреги устуне къойып*). Бакъ, юрегим аля сувдан чыкъкъан балыкъ киби чапалана.

С а м ы р. Кене Таир модель учургандыр, иште. Чокъ ашша бала.

Э к и м-С а й д е. Озю де эм, төвбе яраббим, джанлы къуш киби къанатларыны джайып турып, пырылдап уча я!

Ф а з ы л. Аэроплан, коресинъ? Оларгъа оны эсалет мектепте огретелер.

С а м ы р. Мен барып бир ёргъунлыкъ къавеси пиширейим.

Э к и м-С а й д е. Замет этмесе, Самыр, мен шимди къайтаджагъым.

С а м ы р. Ёкъ, ёкъ, олмайджакъ шей. Сизинъ киби мусафирге бир къаве ичирмей, оледжек олсам, джибермед. (*Чыкъа*).

Э к и м-С а й д е. Самыргъа о къадар алыштым, асыл эки кунъ коръмесем, даянамайым. Бугунъ бизим койнинъ тюкяны къапалы экен. Джан сыкъысындан яваш-яваш кельдим де, сизинъ койнинъ кооперативиден бир парча кесек шекер алдым. Азыр бу ерге кельгенде, атлап кечмеге истемейип, кирейим де беш-он дакъкъа корюшейим дедим.

Ф а з ы л. Яхшы эткенсинъ. Энди ябанджы да дегильмиз.

Э к и м-С а й д е. Сонъ ишлеринъиз насыл? Сизинъ колхоз бу йыл пек яхшы дейлер.

Ф а з ы л. Колхозымыз яхшы. Тек бу йыл дегиль, кечкен йыл да яхшы эди. Ишлер йыл-йылдан тюзеле.

Э к и м-С а й д е. Бу йыл бизим койнинъ колхозы да пек тавлы. О къадар чокъ махсул олды ки, асыл топлап, сатып битирамадылар. Э, не япасынъ оны, манъа файдасы ёкъ, джаным Фазыл. Қолхоз багъчасы янындан кечкенде биле къы-

йыш-къыйыш бакъалар. Санки мен оларнынъ махсулыны чайлап кетеджегим. Правлениеге барып: беринъиз манъа да бир енгиль иш де, чалышайым дедим. О колхоз председатели Бекир асыл лакъырды этмек истемей. Манъа козьлерини фильджан киби айландырып: биз сени колхозгъа эки кере даа алып бакъкъан эдик, къарыштырып джурьдинъ, керекмейсинъ бизге, деди. Шай дегеп сонъ онъа не айтырсынъ? Чыкътым кеттим.

Ф а з ы л. Эй, шимди колхозда ишам пек къатты. Онда эр кунъ вакъытында иште олмасанъ иш джёнемей, Сайде. Ама сен эр кунъ ишке къатнамагъандырсынъ.

Таир чапып кире.

Т а и р. Бабай, сизин бригадир чагъыра, чалт кельсин дей.

Ф а з ы л. А-а, шимди барам.

Таир чыкъа.

(*Фазыл, еринден турып*). Бир аджелс иш олса керек, барып бакъайым. Сен отур, Сайде, Самыр шимди келир. (*Чыкъа*).

Самыр кире, къаве кетире.

С а м ы р. Вай, сизин эпимиз ташлап кеткен экенмиз де.

Э к и м-С а й д е. Зарар ёкъ.

С а м ы р (*фильджанларгъа къаве къуйып*). Сонъ, Аджы къуданай, Ниярлар не ишлеп отуралар, яхшылармы?

Э к и м-С а й д е. Пек яхшылар. Барсанъ, селям айтырсынъ, дедилер.

С а м ы р. Алейкум селям.

Тышарыдан Таирнинъ лакъырды дингелеп тургъаны корюне.

Э к и м-С а й д е (*шорпылдатып къаве иче*). Мен бугунъ кельмейджек эдим ама, даянамадым, кирейим де, эманетинъизни теслим эткенимни айтайым, дедим. Акъыз, о алтын юзюкни къутучыкъ ичинде кетирип Ниярнынъ къолуна туттыргъан эдим, къувангъанындан асыл не япадажагъыны билъмеди. Пармагъына да, акъыз, о къадар гүзель олды, санки ольчетип яптыргъансынъ. О Аджы къуданъыз гъарип къувангъанындан тап агъламырады, козьлеринден яшлары тыгъырды да кельди.

С а м ы р. Заваллычыкъ.

Э к и м-С а й д е. Эй, дей, не къа-
дар этсенъ, инсаннетли, намуслы
кишилер коресинъ, дей.

С а м ы р. Гъарип. Айтынъыз да
кельсинлер бир кунъ, отурышыр-
мыз.

Э к и м-С а й д е. Айттым. Айды-
нъыз барайыкъ, Ниярны да алып
кетейик дедим. Вай, акъыз, о Ад-
жы къуданъызнынъ манъа аз къал-
дыджаны агъыра язды. Манъа
ойле земане зомпалыкълары ке-
рекмей, эксик олсын, дей. Озюм ба-
рырым, ама Ниярны оледжек олсам
адып кетмем, киевимнен никясы
къыйылгъан сонъ корюшир дей.
Ниярны пек севе. Онъа гъарипнинъ
дюньясы къурулгъан, артында
отю патлайджакъ.

С а м ы р. Не япсын, гъарип, ол-
гъаны бир торуны бар. Огълу да
о къадар узакъта, аскерликте.

Э к и м-С а й д е. Осы да бар, ама
Нияр пек тербиелли къыз. Онынъ
ичюн де шай муштериси чокъ. Мын-
да язда, не дейлер шу бабасы яша-
гъан ерге, ана анда отургъанда,
энь буюк иш башында олгъан
адамлар оны истетип, пек чокъ ке-
ре къуда джибергенлер. Ама баба-
сы бермеген. Ерли тазыгъа — ерли
тавшан дей экен. Озь еримизнинъ
бир намуслы яшына бакъ да бе-
ринъиз деп, Аджы къуданъызгъа
кягъыт язгъан.

С а м ы р. Пек яхшы эткен. Сан-
ки анда омюрлик отураджакъ.

Э к и м-С а й д е. Къайда омюр-
лик. Чаресини тапса, асыл бир кунъ
отурмайджакъ ама, не япсын?
(*Пенджерге юзюни чевирип*). Вай,
акъшам олгъан экен де, мен исе
отурам. Энди къайтайым.

С а м ы р. Не о къадар ашыкъа-
сыз я? Даа япъы кельдинъыз.

Э к и м-С а й д е. Кеч олды, кете-
йим. (*Еринден тура*). Башкъа ва-
къытта даа келирим. Аджы къу-
данъызны да алып келирим.

Экинджи одадан Басыр кире.

Б а с ы р. (*Эким-Сайдеге*). Хош
кельдинъыз.

Э к и м-С а й д е. Сав бол, балам,
яхшысынъмы?

Б а с ы р. Бир къарар. Спз ях-
шысызмы?

Э к и м-С а й д е. Эй, иште, ба-
лам, къартларнынъ не къадар ях-
шылыгъы оладжакъ. Абын-сюрюн
джуремиз. Сонъ нишанлыгъа бир
шей айттырмайсинъмы? Барсам,
не айтайым?

Б а с ы р (*тарсыкъып*). Не би-
лейим мен оны я? Айтынъыз, не
айтсанъыз, айтынъыз. (*Ашханеге
чыкъа*.)

С а м ы р. Селям айтынъыз. (*Ба-
сыр кирген къаны тарафкъа къолу-
ны силькип*). Бу да Ниярдан бе-
тер, утанчакънынъ бири.

Э к и м-С а й д е. Алла багъыш-
ласын. Яхшы огълан. Айды чокъ
чокъ савлукънен къал. (*Чыкъа*).

С а м ы р (*озгъарып чыкъа*). Сав-
лукънен барынъыз, даа келинъыз.
Аджы къуданайгъа, Нияргъа се-
лям айтынъыз.

*Уфакъ паузадан сонъ
Таир кире.*

Т а и р. (*сейирджилерге*). Нишан!
Алтын юзюк бергенлер!.. Бакъ сен
о къарт джадынънъ якъан ишини!..
Даа никя, бильмем бир шейлер.
Десе, мында бир де сасыкъ молла
сюйреп келеджеклер? Ёкъ... Бу ой-
ле олмаз. Токъта сен, барып ишин
вожатыйге бильдирейим. (*Ашыкъ-
ып кете*).

Экинджи перде

*Донавлы клуб одасы. Автотөгерек чалына. Стол башында Решит,
Алиме, Эсат, Садыкъ отуралар. Оглеринде китаплар ве автомобильге
аит ресимлер.*

Р е ш и т. Биз умүмен моторны,
онынъ эсас къысыларыны ве эр
къысымынынъ вазифесини огрен-
дик. Бугунъ биз тормозларны ог-
ренеджекмиз. Шимди тормозлар-
нынъ назарий тарафлары акъкъын-
да айтышайыкъ да, ярын саат 5-те

гаражгъа, машина башына барып
амелий суретте огренирмиз. Я Ра-
зие къайда къалды?

А л и м е. О тезден келир. Мен
бельки беш-он дакъкъа кечикирим,
беклеп отурманъыз, деди.

Таир. Алиме апте... кельсе мында... санъа бир шей айтаджагъым.

Алиме. Айт, айт, Таир, бармагъа не керек онъа?

Таир. Екъ, гизли шей.

Алиме. Гизли? (Таирнинъ янына келип). Не олды шу?

Таир. Алиме апте, мына бу къомшу койде — Отарда бир Эким-Сайде бар да, билесинъми оны?

Алиме. Билем, билем, сонъ?

Таир. Ана шу джады апай анамны, бабамны алдатып бизим Басырны бир къызгъа нишанлады.

Алиме. Нишанлады! Догърумы бу?

Таир. Догъру. Мына бугунъ озъ къулагъымнен ишиттим.

Алиме. Аферин, Таир. Биз бу ишнен текаран ашнамыз. Мына шимди, не корьдинъ, не ишиттинъ эписини айт да, комсомол тешкплаты билесин. (Решитке). Ишиттинъми? Нишанлагъанлар.

Решит. Масхаралыкъ! Озю де ударник. Къана, Таир, айт бакъайыкъ, насыл олды шу?

Таир (столгъа якъын келип). Мына бу къомшу Отарда бир Эким-Сайде бар да, ана шу джады апай сонъ вакъытта бизге яман сыкъ келип башлады даа. Келе, кете, аман мен онынъ не ичюн кельгеннин билмейим. Бугунъ бакъам кене кельген. Токъта шу обурны бир динълеп бакъайым дейим.

Решит. (кулип). Молодец, Таир!

Таир. Барып пенджере тюбюне сакъландым, отурам. Анам къаве пиширип кетирди. О обур Сайде къавени яман севсе керек, аман шорпулдатып, сызгыртып ичип башлады. Бакъам сонъ: эманетинъизни теслим эттим дей. Алтын юзюкни Нияр пек бегенди дей. Анълашыла анам онынънен шу Нияргъа алтын юзюк джиберген.

Решит. Бакъ сен!

Таир. Сонъ Ниярны макътамагъа башлады. Ойле муляим, ойле тербелли, ойле ишкир къызны шимди дюньяда тапамазсынъ дей. Шу Ниярнынъ бабасы узакъ бир ерде экен. Ама къайда олгъаныны анълап оламадым.

Эсат. Сюрдюнде олмасын?

Таир. Бильмейим. Керчек, ни-

касыны къыйдырмакъ деген бир шейлер де айттылар. Нияканы молла къыя я?

Садыкъ. Я ким къыяджакъ оны? Эбет, молла къыя.

Решит. Энди эписи анълашылды. Шимди Басырны тапып лакъырды этмек керек.

Таир. Барып чагъырайыммы?

Решит. Я чагъырсакъ келирми?

Таир. Автотөгерекке Решид агъа чагъыра десем, асыл аякъкъапла-рыны биле киймеге бакъмаз, аман чапып келир. О мотоциклет алмакны тюшюне. Эси-дерди шунда. Ах, мен онынъ моторыны огренсем де, дей.

Решит. Мотоциклет? Бакъ сен онъа! Бар, чалт бар айт, кельсин, Решит огретеджек де...

Таир. Барам. Мен оны мына шимди алып келирим. (Чыкъа).

Решит. Бутюн къабаат бизде. Яхшы яш, яхшы ударник. Ама биз оны арамызгъа чекмедик. Бизим онъа къулакъ асмаювымыздаи Эким-Сайделер файдаланалар. Бакъ, насыл башыны айландыргъанлар.

Эсат. Нишанны бозмакъ керек. Решит!

Решит. Оны биз бозмамыз. Басыргъа бу нишаннынъ бутюн колхоз ичюн бир леке олгъаныны анълатырмыз да, о озю бозар.

Садыкъ. Я бозмаса?

Решит (ачувиен). Юз кере анълатырмыз, биш кере анълатырмыз, бозар.

Ичери Разие кире.

Разие. (Элиндеки китапларыны ташлап). Даа башламайсызмы?

Алиме. Башладыкъ. Санъа не олды шу акъыз, чырайынъ аткъан.

Садыкъ. Екъса, хастасынъмы?

Разие. Екъ къавгъа этип келем.

Решит. О насыл къавгъа?

Разие. Басыр ичюн. Нишанлангъан дейлер, ялан дейлер, токъта шуны сораштырып бакъайым дедим. Бизим мектепте бир къарт къадынчыкъ чалыша. Онда:— Муксюм татай, бизим койлю чобан Фазылнынъ огълу Отарда кимге нишанлангъаныны билмейсинъизми? — деп сорадым.— Билем, Аджы-Фериштеннинъ торуны Нияргъа, къомшу олып отурамыз,— деди.— Кимсеге айтма, шуны оджа, мен

айтканымны Аджы-Фериште ишитсе, ким биле манъа не япар,— дей. Муксюм къарттан мен башкъа шей сорамадым. «Ёкъ-ёкъ, мен кимсеге айтмам дедим-кеттим. Сонъ колхоз парторгына барып, шу Аджы-Фериштенинъ ким олгъаныны сорадым. О демесин, эвельде Отарнынъ энъ зенгилеринден бирининъ къадыны экен. Огълу, шу Ниярынъ бабасы, колхозны йыкъмакъ макъсадынен бир такъым хыястликлер япкъаны, спекуляциянен огърашкъаны ичюн та 1930 сенеси сургунге кеткен.

Садыкъ. Озюнъ шу Ниярны корьдинъми асыл?

Эсат. Оны мен билем. Былтыр бизим мектепке келип кирди, ама бир айгъа бармай тербиесизлиги ючюн къувдылар.

Решит. Энди Басырны къандырмакъ къолай.

Разие. Токътаса, даа айтаджагъым бар. Мына шимди къайткъанда: токъта кирейим де шу Ниярынъ насыл «джанавар» олгъаныны корейим дедим. Селям берип кирдим.

Садыкъ. Сонъ, сонъ?

Разие. Бакъам, Аджы-Фериште намаз къылып отура. Хастасынъмы ёкъса, не ичюн ятасынъ деп сорадым. Ёкъ, хаста дегилим, шай, джан сыкъысындан ятам, дей. Эвлерининъ ичинде чёплюктен аякъ басмагъа ер ёкъ. Стол устюнде былашыкъ чанакълар, стаканлар, фильджанлар къарма-къарышыкъ яталар. Къапы янында кусли бир примус «гур-гур» яна, онынъ устюнде кене кусли бир джезве къайнай. О эвиннъ къалабалыгъыны, пусюрлигини корип шаштым.

Садыкъ. Джан сыкъысындан яткъандже тур, тенбель, джыйыштыр бу эвин, тежаран демединъми?

Разие. Пек керек манъа онынъ эви. Онсыз да Аджы-Фериште меним устюме атыла язды.

Эсат. Не ичюн?

Разие. Не ичюн оладжакъ? Нияргъа, шай боштан-бош яткъандже кет бир хызмет этсе, дейджек олдым. Аджы-Фериште буны ишитип намазыны битирип:— Сен онъа акъыл огретме, о сизинъ киби орталыкъта спиркилик этип джурьген сойларындан дегиль,— деп козьлерини акъайтты, шаштым, неге

огърагъанымны бильмедим. Турдым:— Сасыкъ кулаклар, паразитлер!— дедим, чыкътым кеттим.

Решит. Асыл санъа анда бар деп ким айтты?

Разие. Ёкъ, барып корьгеним яхшы олды. Мына дерс биткен сонъ, барып Фазыл эмдженен къавгъа этеджегим. Олерим-йыкъылырым, шу сасыкъ тенбелни Басыргъа алдыртмам.

Таир чанып кире.

Таир. (Решитке якъын келип). Келе.

Басыр кире.

Басыр (кулумсиреп). Мераба.

Решит. Мераба, Басыр.

Разие (эеджаннен). Аферни санъа, Басыр...

Решит. (Разиеге). Токъта шуны тежаран. Чокъ бир сабырсыз къызсынъ. Басыр, сен мотоциклет алмакыны тюшюне экенсинъ, догърумы шу?

Басыр. Тюшюнем ама...

Решит. Амасы не?

Басыр. Амасы — биринджиде, бизим къартларнен анълашмакъ зор. Экинджиде исе — мен мотоциклет моторындан ич бир шей анъламайым.

Разие. Учюнджи бир себеби даа ёкъмы?

Решит. (Разиеге). Бельки бардыр, ама атыла-атыла чыкъасынъ, айттырмайсынъ. (Басыргъа). Моторны огретирим. Басыр, джурьсетмеге огретмекни де устюме алам. Беш-он кунъ ичинде истегиннъ киби минип кезерсинъ...

Басыр (къуванып). Беш-он кунъ ичинде?

Решит. Я не? Лякин моторны мына мында къатнап кереги киби огренсинъ. Разысынъмы?

Басыр. Эбет, разым, бир дерс къачырмай къатнарым.

Решит. Демек, аркъадашлар огюнде сёз бересинъ? Бакъ, унутма, сен бизим койде илькин мотоциклет алгъан колхозджы оладжакъсынъ. Сенден корип башкъалары да оладжакълар.

Эсат. Келеджекте мен де алырым.

Решит. Даа чокълары алырлар. (Басыргъа). Эм сен бунъа ялынъыз бир мотоциклет алув деп ба-

къма. Сен, айны заманда, бизим койде ве этраф койлерде колхоз яшлыгъы арасында мотоциклет чокълашмасынынъ инициаторы оладжакъсынъ. Мына меселеге насыл бакъмакъ керек. Инициатор!

Б а с ы р. Анъламайым. Озюме къалса, мына шимди кетип кетирир эдим.

Р е ш и т. Кетириув иши къолай, Басыр. Председатель машина берир, кетер кетирирмиз. Меселе онда дегиль. Меселе сенинъ бабанъда, ананъда. Олар сени эвлendirеджек оларар, анълайсынъмы? Онынъ ичюн де сенинъ мотоциклет алманъа къаршылар.

Р а з и е. Эм не де къызгъа нишанлагъанлар я?

Э с а т. Тербиесиз, ахлякъсыз бир къыз.

С а д ы к ь. Озю де тенбелънынъ тенбели, дей.

Р а з и е. Догъгъанына пешман. Эвлерининъ ичи домуз аранындан бетер, чёплюктен чёкмеге ер ёкъ, ама о тюшкен тёшекке, кулюк тауукъ киби ята.

Б а с ы р (*мугъайып*). Шу нишандан энди эр кезиниъ хабери олгъан. Бинъ кере айттым:— Керекмей манъа, истемейим,— дедим, ама анълашылмай. Сиз бабамнынъ табиятыны билесиз — о серт адам. Анам да бир тюрлю. «Арам эвлядым этерим, къысметиниъни тепме» дей. Нишанладылар, иште. Аджи-Ислямнынъ торуны яхшы тавабадан деп, хырлы олмайлар. (*Пауза*). Эм бу нишан ичюн масхара оладжакънынъ джаным дуя эди.

Р е ш и т. Эким-Сайденом иш тутсанъ эм масхара олурсынъ. Онынъ эвинъизге кельгени зарар. Иши-кучу — ошек, айнеджилик, ялаи. Бакъ сен, кельген ананъны, бабанъны да алдаткъан.

Р а з и е. О тенбель Ниярны ким биле не къадар макътагъандыр?..

Б а с ы р. Эй, макътамайджакъмы сонъ? Онынъ айткъанына коре, Ниярдан тербиели, Ниярдан ишкир къыз ёкъ.

Р е ш и т. Энди анълашылды. Басыр оны озю де истемей. (*Басыргъа*). Нишанны бозмакъ керек, Басыр. Бу нишан — бутюн колхоз ичюн бир леке.

Э с а т. Я комсомоллар ичюн?

Райкомгъа барсакъ, бизге не айтырлар?

Р е ш и т. Айып, пек айып.

Б а с ы р. Энъ зияде манъа айып. Ама эвге барып, алмайым мен Ниярны десем, бабам ким биле не дер. Анам исе эринмей отурып-отурып агълар. Шимди мында кельмезден эвель кене нишан, той лакъырдысыны башлады.

Р а з и е. Ким?

Б а с ы р. Анам. Яз дей, зор эте. Шеэрден нелер кетиреджегими яздыра. Мебель, кузьгю, стол, кровать, костюм, пальто, аякъкъап даа бильмер нелер. Сонъ келинге ве къудаларгъа алынаджакъ шейлерини яздырып башлады. (*Джебинден кягъыт чыкъара*). Мына нелер: эки йипек антерлик, бир костюм, эки чифт аякъкъап, йипек чораплар, 20 метр чамашырлыкъ, ёргъан устюне сенкиз метр атлас, 20 метр басма, 4 дане пенджере пердеси, сонъ Аджи къуданайгъа бир сыджакъ антерлик, Эким-Сайдеге бир бель шалы — къыскъасы даа бир такъым бойле шейлер. Яза-яза бездим, сонъ:— Не чокъ шей бу, мотоциклетке пара къалмайджакъ,— деп турып мында кельдим, о кене козьлерини сюртип агълап къалды.

Р е ш и т. (*Басыргъа*). Сен шеэрге не вакъыт кетеджек оласынъ?

Б а с ы р. Авансларны алдыкъ, кетерим.

Р е ш и т. Ойле олса, мына бойле япайыкъ. Шеэрге берабер кетермиз. Мебелъни, костюмни, пальтони — эпсинини алырмыз.

Т а н р. Я манъа велосипед?

Б а с ы р. Велосипед де алырмыз.

Р е ш и т. Бутюн бу шейлерни алгъан сонъ, барын мотоциклет сайлармыз. Анда шимди бир дюльбер мотоциклетлер кельген — бакъ отур. Асыл янындан айрыладжакънынъ кельмей. Бакъармыз, ангисини бегенсенъ, оны алырмыз, машинагъа къояр кетирирмиз. (*Комсомолларгъа*). Биз шеэрден келсджекте сиз эпинъиз топлашып бизни Басырнынъ эви япында беклерсиз. Биз, кельгенимиз киби, машинанен берабер догъру Басырларнынъ азбарына кирерсиз, сонъ эпимиз ичери кирер, Фазыл акъайгъа, Самыр снгеге мотоциклет хайырлармыз, мах-радж къавеси, чайы давалармыз, мотоциклет алувынынъ пек муим бир

шей олгъаныны анълатырмыз — кыскъасы кетмей бир къач саат отуырмыз. Олар бизни къумазлар. Эм бизим огюмизде Басыргъа да ич бир шей айтмазлар.

Садыкъ. Я биз кеткен сонъ?

Решит. Айттым да, кетмей бир къач саат отураджакъмыз. Биз анда кокюш киби бурунымызны асып отурсакъ, эбег биз кеткен сонъ Басырнынъ иши харап. Шу бир къач саат ичинде биз анълатув иши алып бараджакъмыз.

Разие. Ниярнынъ насыл бир тенбель олгъаныны, Эким-Сайдининъ яландыжылыгыны, къурназлыгыны, Аджи-Фериштенинъ насыл бир паразит олгъаныны — эпсинни, айтып анълатырмыз.

Решит. Догъру. Биз анда ойле агитация, ойле анълатув алып бармагъа борджлымыз ки, биринджи-де, Басырнынъ бабасы, анасы шу Ниярдан бус-бутюн сувунсынлар, ишанны къайтармагъа къарар берсинлер, экинджи-де — биз кеткен сонъ Басырны сѣгмек, оны арам эвляды этмек дегилъ, де, бабасы: — Молодец, Басыр! — деп омузыны таптасын, анасы исе къучакълап: — Айлянайым озюмнинъ мотоциклетчи огълумдан! — деп севсин. Мына насыл! Сонъ, не дейсин?

Комсомоллар. Яхшы план. Пек яхшы план.

Решит. Сонъ, Басыр, сен не дейсинъ?

Басыр. Мен разым.

Таир. Мен де разым.

Комсомоллар кулюселер.

Разие. (такъылувнен). Алпме, сен де разысынъмы, шу?

Алпме. (яры джиддий, яры шакъанен). Ёкъ.

Решит. А-а, бакъ сен! (Басыргъа ве Алимеге бакъып.) Мен сининъ достлыгъынъмызны унутып отурам. Ойле исе къартларгъа янъы келин де хайырлармыз.

Алпме. Хайырларсынъ сен. Олар аджи кызы кыдыралар.

Решит. Зарар ёкъ, яхшы этип анъласалар, чобан кызы даа мутебер олыр. Сонъ, меним теклиф эткен планымнен эпсиниз разысынъмыз?

Комсомоллар. Разымыз. Разымыз.

Решит. Ойле исе, Басыр тезден мотоциклет алыр, тенбель Нияргъа берген ишаныны къайтарыр. Энди отурынъыз ерлеринъизге де, дерсин девам эттирейик.

Комсомоллар, Басыр ве Таир отуралар.

Учюнджи перде

Аджи-Фериштенинъ эви. Сагъда стол, онынъ устюнде чанакълар, къашикълар, къазан ве примус дагъыныкъ бир алда булуналар. Солда — дагъыныкъ бир кровать. Ортада, дивар туюбюнде — алчакъча сет. Онынъ устюнде саялары чыбалыкъ Нияр карталарнен фал бакъа.

Нияр (карталарны бирер-бирер миндер устюне ташлап). Ах, кене бу чобан чыкъты. Ташлагъан сайын айлана-айлана чыкъа. (Карталаргъа юмрыгъыны саллап). Токъта сен, эвлениик де, мен санъа косътеририм. Мен санъа бир акъыл къояйым — тап озюнъ бегенирсинъ! Манъа алтын юзюк джиберген! Аякъкъапынъ, урбанъ бармы, ёкъмы, оны туюшонмей. (Кровать туюбюнден аякъкъапларыны чыкъдырып). Бакъ, буларгъа! (Агъламсырап). Буларны киеджек де, пармагынгъла алтын юзюкнен чыкъаджакъсынъ! (Ачувнен аякъкъапларыны ерге ташлап, чюйден анте-

рини ала). Мына, антерим де шу мараз — сумрюк киби олып къалды. (Агълай). Буну кийип, мен халкънынъ козюне насыл корюнейим? (Антерни кроватькъа ура, кычырыкълый). Парлайым да баре, бу да олмасын... Мына санъа, мына санъа! (Аякъкъапларыны тепмелей). Буларны да... буларны да, эпсинни парларым... (Кровать устюне озюни ата, агълай.)

Аджи-Фериште кире.

Аджи-Феритте. Ана, ана, кене дерди тутты. (Кычыра). Акъыз! (Даа зияде кычыра). Акъыз, санъа айтам!

Агълай бер, ойле олса, бар-ёкъ бир токътаманъ олыр сенинъ, эбест. *(Карталарны корип)*. Кене фалында бир шайтанлыкъ корюнгендир. *(Ачувнен)*. Акъыз бу карталарны мындан джой, ёкъса карталарынънен берабер озюнъни де джоярым. Алла бойнунъны урсын, балабан эшек къадар къыз, кеткен сайын къуйпалаша.

Нияр *(бирден башыны котерип ве агълап)*. Эшек къадар къыз олып урбанъ, аякъкъапынъ олмаса, сен де къуйпалашырсынъ...

Аджы-Феристе *(пек ачувнен)*. Сен деме, сенек кирсин, агъызынъа... «сен» экен. Тилинъ тутулсын, онъмайджакъ... Аякъкъапы, урбасы ёкъ экен. Меним базирган тюкяным бармы ёкъса? Чалышкъаидынъ — кийинир эдинъ.

Нияр. Чалышкъаидынъ!.. Кетип ыргъатлыкъ этеймми?

Аджы-Феристе. Ыргъатлыкъ этмесенъ, ырызынъ эдебинънен отурып окъугъаидынъ — адам олыр эдинъ. Санъа ким кяхпелик этип джуръ деди? Мен, гъарип, торуным кельсе, чалышыр, къазаныр, къартлыгъымда мени де раат этер деп къуванып джурем. Кельди. Къазангъанындан, раат эткенинден кечтик энди, аскъысы, къылынувы олмаса экен. Озю де тенбелынъ тенбелн. Бакъ бу эвнинъ алына. Мына бу булашыкъ чанакъларны озюм джувмасам, мында учъ кунъ ятар. Келип корьгенлерден айыптыр, джувайым, джыйыштырайым демез. Я-а-а-та, фал бакъа — ана санъа иш. *(Чанакъларны джыйыштырып башлай)*. Я акъыз къайнананъ сюрп кельсе утанмайджакъсынъмы?

Нияр *(бирден кроваттан туруп)*. Чекилинъиз андан, мен озюм джувып ташларым шимди... Къайнана!.. Чокъ балабан адам!.. Истесе, чобан Фазыл озю де кельсин. *(Савутларны къарыштырып башлай)*.

Аджы-Феристе. Сени о чобан огълу алса да, оп-оп секир. Асыл сен кимге бараджакъ оласынъ я? Кимге бараджакъ оласынъ, гъарипнинъ баласы? Колхозда — сен чалышмакъ истемейсинъ, учрежденнеде чалышмагъа бильгинъ ёкъ, мектепте де ырызынъ-эдебинъ-

пен окъумадынъ. Сен асыл кимге тансыкъ къалгъансынъ?.. Чобан огълы дей де яна оле къала, наму сына сыгъдырмай. Бир къучакъ пара къазангъан, эвлеринде олгъан боллукъны Эким-Сайде айтып битирамай. Даа не — башынъа таш истейсинъми. Эким-Сайде анда бинъ тюрюк ялан айтып, макътап, нишанлагъандже белягъа къалды, бу псе даа назлана, чобан огълы дей.

Нияр *(ачувнен)*. Мен назланмайым. Чобан олгъан сонъ — чобан дейим иште.

Ачув арасында Нияр бир тарелка тюшюрп парлай.

Аджы-Феристе. А, шимди тамам яхшы олды. Акъыз ачувынъны чанакътан чыкъаргъанынъ не? *(Къычыра)*. Ташла!.. Ташла, мен озюм джуварым! *(Ниярны итеп, пек къычыра)*. Ташла дейим санъа, чолпа, огъурсыз!

Нияр *(чекилип)*. Бар джува бер!.. Санки мен оны махсус парлагъаным. *(Агълай)*.

Аджы-Феристе. Уф-ф! Янды джаным, артыкъ! *(Агълай)*. Кимге маразгъа ошагъан. Асыл союмызда бойле арсыз, бойле къолайсыз инсан корьмедим.

Эким-Сайде кирип, Аджы-Феристенинъ ве Ниярнынъ агълагъанына шашып къала. Нияр козьлерини сюртип, аман чыкъа.

Эким-Сайде. Хайыр ола! Экинъиз де агълайсынъызмы не? Акъыз, сизге не олды шу?

Аджы-Феристе *(явап сеснен)*. Олгъан шей ёкъ. Отурса. *(Эким-Сайде, Аджы-Феристе сет устуне отуралар)*. Бугунъ сабадан берли юрегим ташып отура эди. Шимди Нияргъа: — Акъыз, сен де кетеджексинъ, мен кене япа-ялынъыз къаладжагъым, — деп дертлешип отургъанда, о къадар тесирлендим, козьлеримден яш тыгъырды кельди. Бакъам, Нияр да агъламырай. Онынъ да юреги ташкъандыр даа белли, тюшюрди мынавы элъ яхшы тарелканы парлады. Аджым о тарелкаларны та эрте вакъытта Одестен 12 дане кетирген эди. Раметлининъ шу туси де къазанен парламасы манъа даа зияде тесир

эткендир даа, керчектен агълап юрегимни бошаттым.

Э к и м-С а й д е. Айды шу, джанынъ сагъ олсын. Ойле уфакъ-тюфек шейлерге эринмей агълайсынъ.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Айтам да, агъламагъа бир шей ёкъ, ама бир юрегим кюзгъалды иште. Манъа бакъып Нияр да агълай. (*Кулюмси-рен*). Сени корьгени киби утанып къачты. (*Къычыра*). Нияр! Пиширсе, къызым, бир къаве ичейик. Бу къызы да аджыйым, джаным Сайде. Пек джаны сыкъыла, тарсыкъа. Эбет, яш о, чыкъаджагъы, кезеджени, шенъленеджени келедир.

Э к и м-С а й д е. Айтмагъа келеми. Мына, озюм къарт олып, эвде эки саат отурамайым. Юрегим сыкълетлене, афакъанланам, сонъ даянамай, алам башымны кетем.

Нияр кирип примус ала.

Н и я р (*кулюмсирен*). Хош кельдиъгиз!

Э к и м-С а й д е. Чокъ яша. Я санъа не олды акъыз? Инанмайым, къуванып агълайдырсынъ тилькинчик. (*Нияр утангъан киби олып, примусны алып чыкъа*). Керчек, мен тюневни кене киев тарафкъа бардым.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Сен анда пек сыкъ барасынъ, келири болмы шунынъ?

Э к и м-С а й д е. Я, шиштинъ келирге. Бу нишан ичюн, джаным Аджы-Фериште, эки кой арасында джуре-джуре аякъларымдан айырылдым. Ама Самыр даа олгъаны 20 кумюш берди. Мен сизниъ хатиринъизни хошларым дей. бильмейим не вакъыт хошлайджакъ.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Эй, ашыкъма энди. Бермейджек олса, эбет шай демез энди. Бу 20 кумюш санъа ялынъыз пейдир.

Э к и м-С а й д е. Бельки шайдыр. Ама олар бу йыл колхозда о къадар чокъ пара къазангъанлар, асыл эсабы-къасабы ёкъ. 15 бинъ кумюш дейлер, акъыз. Ойле олгъан сонъ, дейим да, манъа ич олмагъанда 50-60 кумюш берген олса не олайды? Эм мени колхозгъа алмагъанларыны да айтып анълаттым.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Джанынъ агъырмасын, Сайде, асыл бир худжурсынъ. Сен шимдилик бар-бар,

сыйланса. О санъа парадан къыркъ къат хайырлы.

Э к и м-С а й д е. Барам. Акъкъы керекмей, Самыр ашкъа къызгъаңчылыкъ этмей. Эр баргъан сайын илле лезетли аш ашатып джибере. Мына, о бир сефер баргъанда, базар куни эдими шу, сарманен сыйлады. Акъыз, о бир аджайип сарма эди. Мына юзюм япрагъынынъ энъ тазе, энъ индже сойларыны сайлап топлагъан да, семиз къой къыймасынен эр бир данесини (*пармагъыны косътерип*), мына баш пармакъ приликте ясагъан. Озюм де шу куню о къадар ачыкъып бардым, ачлыгъымдан мытлакъ нефесим сасыгъандыр. Ашханагъа кирип, о сарманынъ къокъусыны дуйгъан сонъ, акъыз, тап юрегим бир тюрлю ола язды. О сарманынъ озю де, къокъусы да асыл бам-башкъа эди. Биз оны эм ойле этип ясамагъа да бильмейимиз. Устюне де тазе къатыкъ къойып ашадыкъ. Къатыкъ къойгъан сонъ о сарма, акъыз, даа бир аджайип шей олды.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Мубарек.

Э к и м-С а й д е. Э, бир де насыл этип ашагъанымызны айтайым да. Мына эр кеске айры тарелка бере. Сонъ тарелкадан къашыкънен дегиль де, анавы санчкъычнен, не дейлер шунъа?

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Вилка.

Э к и м-С а й д е. Ана, ана велканен ала, «лоп-лоп» къапа-къапа джибересинъ. Сарма артындан къаве пиширди. Къавеси де темиз олгъанда темиз. Асыл бир буртюк нокут биле къошмай. О къавенинъ устюне, мына бир пармакъ къалынлыгъында къаймакъ къойды — асыл, дюнья малы дюньяда къалсын.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Бакъ сен.

Э к и м-С а й д е. Пек бол яшайлар. Бильмейим, джаным Аджы-Фериште, раметли аджынъ сагъ олып тюкянджылыкъ эткен вакъытта о къадар бол яшагъандырсынъ, я да ёкъ. Бир балабан къой сойып тузлагъанлар. Бир анабаш къойны да азбарда арпанен беслейлер. О къой айваны «ма-ма» деп къычыра да тура.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Эй, иште о колхоз бир такъым чобанларгъа, яланаякъларгъа ярады.

Э к и м-С а й д е. Ярагъанда да не ярады я, эписи бирер бай кесилди-лер. Эм, акъыз, агъызларыныгъ лезетини пек билип яшайлар. Мына, къудагъыйыгъ Самыр. Чавдар отмеги ашап, джан чекишип кельген бир чобан апайы. Ама шимди секиз тюрю татлы къайнаткъан, акъыз. Бир рафы бус-бутюн татлы банки-сынен толы. Вишне татлысы истейсинъми, шештали татлысы истейсинъми, сакъыз къабакъ татлысы истейсинъми —эписи бар.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Ах! Мына сен анда олгъан о боллукъны айткъанда, джаным Сайде, бу Нияргъа отурып-отурып ачувланам. Назлана, акъыз. Мени чобан огълуна бересиз дей.

Э к и м-С а й д е. Вай! Айтып анълат, акъыз, акылсыз олмасын.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Анълаттым.

Э к и м-С а й д е. Шимди чобанлар, чобан балалары итибардалар. Иште, бабасы зенгин эди, сонъ не файда? Не колхозгъа алалар да, не койге. Бильмем къайдаларда яшай.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Я-я.

Э к и м-С а й д е. Къартлар: «Заман замангъа уймаса, сен замангъа уй», дегенлер. Бабасы бир вакъытта чобан экен...

Нияр кире.

Н и я р. Аджанам, сизни чагъырлар.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Вай, ким экен о, балам?

Н и я р. Келинъиз, кель, корерсиз. *(Чыкъа).*

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Ким экен бу аджеп?

(Чыкъа).

Э к и м-С а й д е *(къапыгъа бакъып)*. Бакъ, сен о онъмайджакъкъа. *(Мыскъылнен)*. Чобан огълуна бересиз экен. Чуллы баш кяхпе!

Нияр кире, къаве кетире.

Э к и м-С а й д е. Акъыз, Нияр, сен азырланасынъмы шу? Басыр чокъ беклейджекке ошамай. Анасы да пек ашыкъа, тезден никясыны къыйдырып алырмыз дей... Керчек, сен анда Басырны чобан огълу деп назлана экенсинъ. Акъыз, акылсыз олма.

Н и я р. Ичсенъиз, къавенъизни, сукур.

Э к и м-С а й д е. Ичсрим, ичер. Сен меним айткъанымны динъле.

Сен асыл чобангъа бараджакъым деген фикирни акъылыгъа кетирме.

Н и я р *(утаныр киби башыны тѳбен алып)*. Мен зенгинге барам демейим де.

Э к и м-С а й д е. Зенгинге барам демей экен. Сен бай Асанны билесинъми?

Н и я р. Эбет, билем.

Э к и м-С а й д е. Бакъ, не къадар зенгин адам эди. Ама шимди шеэрде къаравуллыкъ япа экен. Корьдинъми? Ана санъа зенгин!

Адъы-Фериште кире.

Нияр чыкъа.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Эй, иште, эр кес озъ дердинде.

Э к и м-С а й д е *(къаве ичип)*. Ким я о?

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Идрис эфенди. Нишан хайырлай. *(Къаве ичип)*. Никясыны манъа къыйдырынъыз да, беш-он кумюшлер себепленейим дей.

Э к и м-С а й д е. Заваллычыкъ, не япсын.

Нияр кире примусны столынъ устуне къоя.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Нияр, джыйыштырса, балам, анавы кроватьны тежаран, мытлакъ чиркин олып тура.

Нияр кроватьны низамгъа чеке.

Э к и м-С а й д е. Мен къайтайым энди.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Вай, отурса шуны, не ашыкъасынъ я?

Э к и м-С а й д е *(еринден турып)*. Ёкъ, къайтайым. Мен мусафир дегилм, эр кунъ келем.

А д ж ы-Ф е р и ш т е *(еринден турып)*. Келесинъ, ама дертлешип тойгъандже ич отурмайсынъ. Кельдинъ, аман къайтам деп турасынъ.

Э к и м-С а й д е. Бараджакъ ерим бар. Бош олгъанда даа келирим. Сонъ киев тарафкъа не вакъыт барайыкъ? Мен Адъы къуданайнен келиримиз деп сѳз бердим.

А д ж ы-Ф е р и ш т е. Не билейим мен оны — джума кунн бараджакъ-тырмыз даа.

Э к и м-С а й д е. Джума кунн. Ойле нсе мен джума кунн барып, келджегимизни айтырым да, азыр бу маначыкънен бир даа сыйланырым.

Аджы-Фериште (кулип). Сен сылакъ ерде ятмазсынъ, къарт савускъан.

Эким-Сайде. Не ичюн ятаджакъ экеним? Эм сылакъ ерде сени де яттырмам. Мына джума кунн корерсинъ. Аджы къуданай келеджек деп, Самыр ким биле нелер азырлар. Софрасында тек бир къуш сюти булузмаз.

Аджы-Фериште (къуванып). Айды бакъайыкъ.

Эким-Сайде. Бакъылгъан о. (Къолларыны джайып). Мына, итибарлы къарт къудалар олып терге кечип ясланырмыз, сонъ къурсагъымыз шишкендже лезетли ашлар ашар, артындан темиз къавелер, татлы чайлар ичер де, бир кейф чатармыз, э-э-й.

Озю йырлап ойнай,
Аджы-Фериште, Нияр кулелер.

Отурынъ, отурынъ, къудалар,
Аякъларынгъыз талмасын.
Бизде хатир къалса-къалсын,
Сизде хатир къалмасын.

Ойна деп, Аджы-Фериштенинъ
къолларыны котере.
Экиси де ойнайлар.

Домбал-дал, домбал-дал,
домбал-дал, домбал-дал.
Домбал-дал, домбал-дал,
домбал-дал, домбал-дал.

Эким-Сайде ве Аджы-Фериште
ойнап тургъан арада Самыр кирип,
шашып къала.

Самыр. Машалла, машалла,
къартларгъа.

Аджы-Фериште. Вай, не
япайым энди. (Эким-Сайдеге) Ин-
санны баштан чыкъарасынъ. Хош
кельдинъ, Самыр.

Самыр. Алла разы олсын. (Аджы-Фериштенинъ къучакълаша, Нияр дуйдырмадан чыкъа). Сонъ не
япып отурасыз, яхшысызмы?

Аджы-Фериште. Шукюр, сен-
ден сорамалы. Фазыл, Басыр, ана-
вы кичкененинъ ады не шу — эпи-
си яхшылармы?

Самыр. Эписи яхшылар. (Эким-Сайдеге). Сиз яхшысызмы, Сайде
татам.

Эким-Сайде. Шукюр, шукюр.
Самыр.

Аджы-Фериште. Яхшы олма-

гъан адам ойнармы? Экарада мени
де масхара этти. Ойна дей. 62 яшы-
на кельгенде тюштик ортагъа дом-
бал, домбал ойнаймыз. Айып этме,
шуны, Самыр, къартайгъан сайын
инсаннынъ акъылы да къайта экен.

Самыр. Айып этмеге не бар
анда? Сагъ ол да, ойнангъыз. Шенъ-
ликтен зарар кельмез... Я Нияр
къайда кетти?

Аджы-Фериште. Ана ойле
утанчакъ о, чыкъты къачты. (Къа-
пыгъа якъын келип къычыра). Ни-
яр! Нияр! Кель мында шуны, акъ-
ыз! Чокъ бир кийик бала. Вай, Са-
мыр, отурса. Шашкъанымдан отур
демеге биле унуткъаным.

Самыр. Екъ, мен отурмагъа
кельмедим, пек ашыкъам. Аякъ ус-
тюнден бир къач сёз айтып, аман
къайтаджакъым.

Аджы-Фериште. Вай, джа-
ным, Самыр, бу не худжур келиш
я? Отурса шуны текаран.

Самыр. Айтам да, пек ашыкъ-
ам.

Аджы-Фериште. Хайыр ола.

Самыр. Хайырдыр нишалла.
Бакъсангъыз, бу бизим нишан тап
анавы комсомолларгъа барып ет-
кен. Олар шимди нишанны боз-
макъ пешинден джуре экенлер. Ба-
сыргъа: «Сен бизим кой яшлыгъы-
ны лекелейджексинъ», дей экенлер.
Мен шимди махсус сизни чагъыр-
магъа кельдим. Тоневин Басыр
колхоз автомобиленинъ шеэрге кет-
ти. Озюне ве Нияргъа керек шей-
лерни кетиреджек. О ярын мытла-
къа къайтаджакъ. Пек ялварам,
ярын акъшам устю Ниярны да алып
келиннгъиз де, озъ арамыз никя дуа-
сы окъумагъа бильген бир адам
чагъырып, никяларыны къыйдырай-
ыкъ — битсин. Екъса, о комсомол-
лар Басырны сувундыра билерлер.

Эким-Сайде. Мараз! Асыл бу
нишанны оларгъа ким барып етиш-
тирген экен?..

Самыр. Ериннъ де къулагъы
бар дегенлер. Ойле шейлер тез
джайрай. Чалт-чалт никяларыны
къыйып эвлendirмесек, бир бахыт-
сызлыкъ олыр деп, догърусы, пек
къоркъам. Сонъ, къуданай, не дей-
сингъиз? Беш-он кунъ кечкен сонъ
къолайлы бир тойчыкъ ялар алыр-
мыз.

Аджы-Фериште. Чокъ бир
хыянет яшлар. Асыл бу халкънынъ

нишанындан оларнынъ не алып берджели бар экен?

Эким-Сайде. Алла-алла, Аджы-Фериште. Мында шашмагъа не бар энди? Басыргъа кой пчинде чапып чапкъалап джурьген кызылардан бирини береджек оладырлар.

Аджы-Фериште. Ойле олса, не билейим мен оны, джаным Самыр, бараджакътырмыз даа, не япайыкъ?

Самыр. Мытлакъ кельмек керексиз. Бир ишни башладыкъ, баре сонъуна чыкъайыкъ. Айды, ярын акъшам устю хош сефагъа келинъиз. Шимдилек сагълыкънен къалып турунъыз.

Аджы-Фериште. Сагълыкънен бар, эйилекте корюшейик.

Эким-Сайде. Огъурлар олсын.

Самыр, онынъ артындан

Аджы-Фериште ве Эким-Сайде чыкълалар. Кучюк паузадан сонъ Нияр кире.

Нияр (тааджипнен). Ярын никям кыйыладжакъ! (Гъурурнен) Ленин адына колхознынъ ударинги Басыр Фазыловнынъ апайы Нияр! Сонъ, фамилиям Фазылова оладжакътыр даа? Вай, бир худжур келе... (Бирден чырайы денъише, аякъларына ве антерине бакъа). Я мен анда бу эски антернен, бу джарты туфляларнен пасыл барырым? (Ачув ве агълавлен). Ах, бу Аджы анам асыл тюшюнип иш этмей. Бу антернен мен оларнынъ козюне пасыл корюнирим? Антерни алып). Бакъ, бу келлилик антер. (Антерни атып). Ёкъ!.. Ёкъ!.. бармам!.. Мен утанам! (Бетини къапата, кровать устюне отурып агълай).

Дёртинджи перде

Санадаки корюниш биринджи пердеде олгъаны киби.

Самыр (эвни низамгъа чеке ве яваш бир сеснен йырлай).

Азбарында акъ тана да,
вай, вай, вай.

Кызым бар деп макътана да,
вай, вай, вай.

Макътанса да, дегери бар да,
вай, вай, вай.

Янагъында бенъи бар да,
вай, вай, вай.

Ниярнынъ янагъында бенъи ёкъ, ама дегери чокъ. (Скемле устюне отурып). Эм ишкир, эм тербнели, утанчакъ кызы. Ойле кызыны шимди кунъдюз фенер якъып кыдыр-санъ тапамазсынъ. О земане кызылары, алла сакъласын, эрлерден бетерлер! Анавы бизим Разне, сонъ вожатый Алеме энди тап автонабиль джурьсетеджек ола экенлер. Не де керекли шейлер, мараз! «Шеэрде кызылар айрыпланнен учалар да, автонабиль не о», дейлер. Бакъ юреклерине! Даа айрыплангъа да козьлери бар. Алла сакъласын! Вай, я мен не отурам? (Тура). Даа дюнья къадар ишим бар.

(Текрар эвни низамгъа чекип башлай, йырлай).

Макътанса да, дегери бар да,
вай, вай, вай.

(Къапыда Фазыл пейда ола).

Янагъында бенъи де бар да,
вай, вай, вай.

Фазыл (мыскъылнен). «Вай, вай, вай», экен. Сертликнен). «Не олды о къадар шенъленесинъ?

Самыр. Ана санъа бир шей даа! Шенъленсем не ола? Вай, ёкъса Басырларгъа бир къаза олдымы?

Фазыл. Олгъан шей ёкъ, сачмалама. (Тютюн къутусыны берип). Бар сен мынавы къутуны толдыр да кетир.

Самыр. (къутуны алып). Уф, тап къоркътым. (Экинджи одагъа чыкъа).

Фазыл. (Самыр кирген къапыгъа бакъып). Бу сачманынъ бир шейден хабери ёкъ, «вай, вай, вай», деп йырлай. Ама Эким-Сайде бизни бир тамам еккен. Обыр! О Ниярны учурды, къондырды. Дерсинъ дюньяда ондан ишкир, ондан тербнели, ондан даа муляйим кызы ёкъ. Ама Отарлыларнынъ айткъанына коре, Ниярдан да арсыз, Ниярдан даа джариз кызы ёкъ экен. Басырнынъ бойнуны урарсынъ, языкътыр эрифке алмасын о тенбелъ Ниярны, дейлер. Бакъ сен, о джарис Сайденнинъ ишине. Йымыр-

та косътерип, бор туттыраятыр. Энди не япмалы? (*Азгъана тюшюне*). Ах, бутюн къабаат озюмпзде. Шу Эким-Сайденинъ яланджы олгъаныны биле тура, онынъ сёзюне инандыкъ. Къарт кяхпе! (*Пауза*). Я бугунъ онынъ къудасына да, келинине де — эписине, бир узьдир чалсам не олыр экен? «Тур, авуштырынъыз мындан аякъларынъызны, керекмей бизге тапкъан келиннъиз!» десем? Ёкъ, бу бираз чиркин чыкъар. Энь яхшысы, мен барып парторгнен акъыл танышайым. (*Къычыра*). Самыр, къайда къалдынъ шу?

Самыр экинджи одадан:
«барам», «барам» деп къычыра,
кире.

С а м ы р. Чокъ бир сабырсыз инсансынъ. (*Къутуны узатып*). Ал шуны.

Фазыл сигар сара,
Таир чапып кире.

Т а и р (*солыкълап*). Анай, анай, келе экенлер.

С а м ы р. Вай, не гузель, кимден эшиттинъ?

Т а и р. Шимди шеэрден Ариф агъа кельди. Ондан: шеэрде Басыр агъамларны корьмединъизми, не вакъыт къайтаджакълар, деп сорадым. Бизим артымызда чыкътылар, чалттан келирлер деди. Кооператив огюнде комсомоллар да Басыр агъамы беклейлер. Разне аптем де бар.

Ф а з ы л. Гузель даа, бар сен де бекле, къаршылап алырсынъ.

С а м ы р. (*Фазылгъа*). Я о комсомоллар топланып туруп, Басырны неге беклей экенлер?

Ф а з ы л (*ачувнен*). Мен къайдан билейим оны? Олар Басырны дегиль де, сенинъ тенбель келиннъинъ корьмеге беклейдирлер. (*Чыкъа*).

С а м ы р. Ана санъа комсомолнынъ сакъаллы сойы! Тенбель келиннъ, дей. Корьдинъми? Энди бу тюрленди.

Т а и р. Анай, энди келин кельмейджекми?

С а м ы р. Айды, сен де меним къанымны бозма!

Т а и р. Я, анай, тенбель экен де о.

С а м ы р. Сен асыл пармакъ къадар боюннен эр ишке бурнынъны сокъмаса. Тенбель экен!

Т а и р. Анай, оны эп бир колхозгъа алмазлар.

С а м ы р. Алмаса-алмасынлар, эв иши етер. Сен кетсе. Бар да, ёлда бекле.

Т а и р. (*кетеджек олып къапыгъа догърула, сонъ айланып*). Басыр агъам чокъ шейлер алгъан, манъа велосипед де алгъан. Уля, кельсе бир минип кезейим ама.

С а м ы р. Эй иште, сенинъ эсинъдердинъ велосипед. Айды, бар кет шуны энди, кельсе, минерсинъ, эбет.

Таир къолларыны руль туткъан киби узатып ве велосипед гудогы киби «то», «то» деп, къычыраракъ чапып чыкъа.

Чокъ бир худжур инсан. Даа тюневин бар чагъыр кельсинлер, инкяларыны къыйдырайыкъ да — битсин, деп отура эди. Энди эр иш битип, инкя къыйыладжакъта «тенбель келиннъ» дей. Баре къудаларыма ойле бир тик лаф айтып, менн масхара этмегейди.

Тышарыда Эким-Сайденинъ сесси ишитиле: «Эвдесизми?»

С а м ы р (*къапыгъа якъын келип*). Эвдесиз, эвде, джуринъыз!

Эким-Сайде, онынъ артындан Аджы-Фериште ве Нияр кирелер.

Э к и м - С а й д е. Селям-алейкум. А д ж ы - Ф е р и ш т е. Селям алейкум.

С а м ы р. Алейкум селям, хош кельдинъиз. (*Аджы-Фериштенен, сонъ Эким-Сайденинъ къучакълаша*). А д ж ы - Ф е р и ш т е. (*Ниярны тирсегиннен тюртип*). Опысе, акъыз, къолуны.

Нияр утаныр киби ерге бакъып, Самырнынъ къолуны опе.

С а м ы р. Буюр, отурсанъыз. Кечинъыз, тёрге.

Мусафирлер сет устюне отуралар.

Э к и м - С а й д е. Самыр, о сенинъ кичкенеъ бугунъ мытлакъ аджыгъан, акъыз. «Сиз мында темиз къа-веге пек яман татандынъыз ама, хайырлысы, олсун», дей.

С а м ы р. Ва-а-ай! Не япайым энди?.. Масхара эткен экен де менн. Токъта барып хынзырнынъ къулагъыны къопарайым. (*Къапыгъа догърула*).

Аджы-Феристе. Самыр, Самыр, кьайт артынга. Сакъын бизге ола барып урма, джаным агъырыр. Бала о, айтты джиберди иште.

Самыр (*кьайтып*). Алла бойнуны урсун, не де пачавра бала. Даа шимди сѣгип, тазирлеп джибердим.

Аджы-Феристе. Айды, озюнгини сыкъма. Сонъ не япып, не ишлеп отурасынъыз? Фазыл яхшымы?

Самыр. Шукюр, яхшы. Озю де эвде эди, даа янгъ чыкъты.

Эким-Сайде. Басыр кьайттымы?

Самыр. Кьайтмады, ама тезден келир. Ёлда экенлер. Вай, мен лакъырдынга алданып кьалдым. Барып бир кьаве пиширейим де. (*Чыкка*).

Аджы-Феристе (*Нияргъа*). Чокъ бир инат кьызысынъ. Кельгенинъ киби кьайнананънынъ кьолуны олъ, деп айта-айта тилим, тамагъым кьуруды. Кирдик — верст кьазыгъы киби кьаттынъ кьалдынъ.

Нияр. (*тарсыктын*). Аман, олътик буны энди! Чокъ айтасыз бир шейни.

Аджы-Феристе. Опыкен экен!..

Эким-Сайде. Вазгечиниъиз шу идданы. Санки кьол опюв шимди мот шей. (*Юзюни де кьапыгъа, де Аджы-Феристеге чевирип*). Акъыз, кечкенде мынавы ашхананынъ ичине бир козь ташладынынъмы?

Аджы-Феристе. Сен кене татлы банкилерини айтаджакътырсынъ иште.

Эким-Сайде. Я, акъыз, айтылмайджакъ шейми о? Эм эслединъми, эписининъ башына кягъыттан бирер шапке кийсеткен, аскер киби тизген кьойгъан. Анавы ринго-лод татлысылынъ эр данеси, банки ичинден инсангъа джанлы бир козь киби бакъып тура.

Аджы-Феристе. О кьадар татлыны асыл не япаджакъ бильмем?

Эким-Сайде. Эр шейлерни ойле. О кошеде кьанъкъайып тургъан чапчакъларны корьдинъми? Бирин авузынадже эт толы. Экиси туршы. Вай, о бибер туршусы, акъыз хасталар хатирине тюшмесни. Лимон, мытлакъ лимон!

Аджы-Феристе. Я о пендже-

ре янындаки тенеке банкилерде не бар?

Эким-Сайде. Бирин лембирле-ме бал толы. Колхоздан бергенлер. О бирин — сары ягъ.

Аджы-Феристе. Озьлерни де омюрлик ашайджакъларыны топлагъан экенлер!

Эким-Сайде. Я не беллейсинъ? (*Еринден турып*). Акъыз, плита устюне бир сыра кьазан тизген, нелер пишире экен? Барып бакъайым да, бир гузель кьокъуй. (*Чыкка*).

Нияр. (*Эким-Сайденинъ артындан*). Ачкозь, даянмады.

Аджы-Феристе. Айды, чокъ юзь бермезсинъ — кельмез. О, озь акълынджа, эр вакъыт келип патлагъандже кьурсагъыны чыктап кетеджек оладыр.

Нияр. Асыл истемейим шу нишаретлини. (*Турып комод устюндеки шейлерни бакъмакъ истей*). Нелер бар шуида? (*Бирден, чырайыны сытып*). Уф! Мынавы сол туфель аягъымы яман эди.

Аджы-Феристе. Эй, зар Пакизе оларны сенинъ аягъынга уйдырып тиктирген. Берип тургъанына кене шукюр эт. Я бермеген олса, о джарты аякъкъапларынънен насыл келеджек эдинъ?

Нияр. Оледжек олсам, кельмез эдим.

Аджы-Феристе. Айды бир аз даа сабыр эт. Басыр шимди ким биле насыл дульбер сойларыны кетирир. Э, керчек, бу туфеллерни сорасалар: аягъымы сыкъа эди, коюмизининъ бир кьызына бердим дерсинъ. Афы алгъанынъны айтма. Сонъундан алапаякъ-яланбаш кельдинъ, деп юзюнге бинъ кере урарлар.

Нияр. Я бу антер ичюн не айттайым?

Аджы-Феристе. Антерини Пакизеге беш-он куньден кьайтарысынъ. Опынъ антери чокъ, разы олыр о. Афы алгъанынъны айтма, ашладынынъмы? Бегенмейим, онынъ ичюн киймейим дерсинъ, кечер кетер.

Нияр (*агъламсырап*). Эр шейим афы, дуйсалар масхара оладжакъым.

Аджы-Феристе (*ачувен*). Айды, пыншыкълап отурма манъа! Халкъкъа юзь сюрип, афы тапып бергениме даа шукюр эт. (*Ашхана*

тарафкѳа бакъып). Аман, булар да бизни ялынъыз ташлады кеттилер. (Кѳычыра). Сайде!

(Эким-Сайде ашханадан).

«Барам», «барам», деп кѳычыра ве аман кѳуванып кире.

Эким-Сайде (кѳолуны янагъына кѳойып). Акъыз, беш тюрлю аш пишире. (Пармакъларынен сая). Мылтыкълы пирнич шорбасы, бакълалы эт, экишли томалакъ, палевзели пилав, соъ — хошаф.

Нияр. Онъгъан экенсиз де.

Эким-Сайде. (Нияргѳа). Бакъ сен онъа. Я сен ашамайджакъ ола-сынъмы, ёкъса?

Элинде кѳаве табагъынен
Самыр кире.

Самыр. Бир кѳызым олмагъанына догърусы пек окюнем. Эр шейнинъ пешинден озиме чапмакъ керек ола. Асыл Басырны шай эрте эвлendirгеним де чокъусы шунинъ ичюн.

Таир чапып кире.

Таир (солыкълан). Анай, кельдилер... кельдилер... (Чыкѳа).

Самыр (кѳапыгѳа догърулып). Вай, не гузель. Тамам вакъытында келип етишти. (Самыр босагѳа устюнде комсомолларнен расткелише. Ичери элинде чемоданнен Решит, кягъыткѳа сарувлы шейлернен Басыр, Разие, Алиме, Эсат, Садыкъ кирелер).

Решит. Хайырлы олсын, Самыр енге!

Комсомоллар. Хайырлы олсын, Самыр енге!

Самыр (кѳуванып). В-а-ай! Айланайым озюмнинъ комсомолларымдан... Дарисн башынъызгѳа олсын. Келинъиз, бир кѳучакълайым сизни, ярамазлар. (Решитни, Эсатны кѳучакълай. Бу арада Фазыл кирип, кѳапы янынъда шашып кѳала).

Самыр (кѳудаларгѳа айланып). Басыргѳа Ниярны алдырмайджакъ олгъан мына бу ярамазчыкълар эдилер. Бакъ, энди озъ фикирлеринден кѳайткъанлар. (Комсомолларгѳа). Ана, шай, аферни, балалар, сав олынъыз. Пек кѳувандым. Кѳана нелер кетирдинъиз, косътеринъиз. (Фазылны корип). Сен де мында экенсинъ де. Я не сакъланып турасынъ?

Фазыл (Самыргѳа). Мен сенинъ яшларнен кѳучакълашкъаны-пъны сейир этем. (Мусафирлерге хошнутсызлыкънен). Хош кельдинъиз!

Аджы-Феристе. Алла разы олсын!

Эким-Сайде. Яхшысынъмы, Фазыл?

Фазыл. Шукюр, шукюр. (Комсомолларгѳа). Айды косътерсенъиз, бакълыйкъ, нелер кетирдинъиз?

Решит (чемоданны стол устюне кѳойып). Мына башта буларны бакъынъыз.

Самыр (севинип). Бакъ, эм махсус чемодангѳа кѳойгъанлар. (Чемоданны ача). Бу не?! Бу насыл шей?! (Бир машина анахтары чыкълары) Басыр, бу насыл оюн?

Решит. Самыр енге, мында оюн ёкъ. Биз сизге мотоциклет хайырлап кельдик. Булар исе мотоциклет ичюн энъ керек шейлер.

Самыр. В-а-ай, не япайым энди. (Басыргѳа). Улан, мотоциклет алма дедик де санъа.

Разие. Эм о кѳадар дюльбер мотоциклет, коръсенъиз озюнъиз де бегенирсинъиз. Айдынъыз, чыкълып бакълыйкъ да.

Самыр (ачувнен). Керскмей ма-нъа мотоциклетинъиз! Басыр, кѳана келинге не алдынъ, чабик косътер!

Басыр. Бир шей алмадым.

Решит. Самыр енге, мында догърусыны айтмакъ керек олса, Басырнынъ кѳабааты ёкъ. Нияргѳа шей аладжакъ олып бир чокъ тюкялларгѳа бардыкъ, ама сатмайлар. Биз билемиз о тенбель Ниярны, ёкътыр онъа мал дейлер.

Аджы-Феристе (ачувнен). Сен озюнъ тенбельсинъ, огъурсыз. О не о айткъанынъ?

Эким-Сайде. Асыл сенинъ мында не ишинъ бар я? Джойыл кет мындан шимди!

Таир. Сен озюнъ джойылып кет, яланджы.

Самыр (Таирге). Улан, тилинъ тутулсын, хызыр.

Таир. Я о Решит агъамы не кѳува?

Самыр (Фазылгѳа). Адам, айтса буларгѳа бир шей.

Фазыл (сертликкен). Не айтайым? (Комсомолларгѳа). Отурынъыз, яшлар!

Та ир (*Решитникъ ве Разие*нинъ кѡлларындан чекип). Отурынъыз, отурсанъыз шуны!

Решит ве Разие отуралар.

Нияр (*бирден еринден туруп, кѡудаларгъа*). Турынъыз кетейик!.. Турынъыз!.. Олар топланып туруп мында бизни кульмеге кельгенлер. Турынъыз, мен отурмайым артыкъ...

Аджы-Фериште ве Эким-Сайде туралар. Нияр ашыкъып чыкъа.

Эсат (*Нияр янындан кечкенде*). Аферин, Нияр, яхшы япасынъ. Эп бир бизим колхоз сени къабул этмез.

Фазыл (*Эким-Сайдеге ве Аджы-Фериштеге*). Огъурлар олсын, бегенсенъыз, даа келинъыз.

Самыр (*агълап*). Менн масхара эттинъыз. Энди мен халкънынъ козюне насыл корюнейим? (*Экинджи одагъа чыкъа*).

Аджы-Фериште. Мында къарты-яшы — эписи комсомол. (*Эким-Сайдеге*). Джуръ, джуръ, акъыз кетейик.

Эким-Сайде (*Фазылгъа*). Башта акъылынъыз къайда эди?

Фазыл. Я о къадар ялан явдыргъанда, сенинъ акъылынъ къайда эди?

Эким-Сайде. Қайда эди?.. Сизге озюнъыз киби чобан керек.

Таир (*Аджы-Фериштеге якъын келип*). Керчек, алтын юзюк къайда?

Комсомоллар кулюшелер.

Аджы-Фериште (*къычырып*). Джойыл башымдан, зыпкъын! Менде алтын юзюк ёкъ.

Басыр (*джиддийликнен*). Таир, чекиль четке! (*Аджы-Фериштеге*) Етер айды, къайтынъыз энди.

Аджы-Фериште (*Эким-Сайдеге*). Джуръ, акъыз кетейик!.. (*Чыкып кеткенде мырылдысы иштиле.*)

Эким-Сайде (*бир кѡлунен къапыны тутуп ачагъа азырлана-ракъ*) Дёнмелер, корьмеиш чингелелер, чобанлар, чобанлар, чобанлар...

Решит (*Эким-Сайдеге шакъанен*). Бу насыл хулиганлыкъ? Токъта, мен барып милицияны чагъырайым шимди.

Эким-Сайде къача.
Ичеридекилер кулюшелер.

Разие. Фазыл эмдже, энди буларнынъ насыл адамлар олгъаныны анъладынъызмы?

Фазыл. Анъладыкъ. Айды, сиз кеч тѡрге де, отурынъыз.

Садыкъ (*отураракъ*). Қъавелерини биле ичип етиштирамадылар.

Фазыл. Эким-Сайде эписи ичюн ичти, етер.

Басыр (*экинджи одагъа бакъып къычыра*). Анай, кель шуны мында.

Самыр сес бермей.

Разие. Токътанъыз мен оны шимди алып келейим. (*Экинджи одагъа чыкъа*).

Эсат. Олар шимди ким биле насыл къаргъанадырлар.

Фазыл. Оларнынъ алгъышынен догъмадыкъ, къаргъышынен де ольмеинз. Барсын къаргъана берсинлер.

Самыр ве Разие кирелер.

Разие (*Самыргъа*). Окюнмеге ама да шей таптынъ. Сен олардан къуртулгъанынъа къуван, гъарип.

Самыр козьлерини сюрте.

Фазыл (*Самыргъа*). Вазгеч шуны энди! Бар сен кѡудаларгъа азырлагъан зияфетинъни кетир де, бир мотоциклет махраджы япайыкъ. О, агълавдан яхшыдыр.

Самыр кетеджек олып къапыгъа догърула.

Решит. Самыр енге, ялынъыз мотоциклет махраджы дегиль де, эм келин махраджы оыр.

Самыр. Айды шу Решит. Қелининъ къувгъандан бетер этип къайтардынъыз да, бир де кулесинъ.

Решит. Мен кульмейим. (*Алимени косьтерип*). Мына келининъыз де мында отура.

Алиме туруп къачаджакъ ола.

Разие (*еринден туруп Алимеге яныша*). Токъта, токъта, къайда къачасынъ? Бир якъкъа джибер-мем, отур еринъс! Мен санъа Эким-Сайде дегиллим.

Алиме отура,
уганып башыны аса.

Басыр (къчаджакъ олып тура). Балалар мотоциклетни къарыштырып бозмасынлар.

Решит (Басырнынъ огюне чыкып). Отур-отур еринге. Мотоциклетни кимсе ашамаз. Бакъ сен оларгъа! Экин де ташлап къачмакъ истейлер.

Басыр утанып огюне бакъа.

Фазыл (Самыргъа). Айтмадым-мы мен сангъа?

Самыр. Не айттынъ экен! Севмей о Ниярны, озъ истегенини алыс дединъ. Алимеге баш устюнде ерим бар. (Басыргъа). Айды котер энди башынъны, анълашылды.

Басыр башыны котерип, кулюмсирей.

Самыр. Онынъ эм ойле оладжакъны джаным дуя эди. (Комсомолларгъа). Баре башта айткъан олсанъыз, бир такъым къалабалыкъ чыкъармаз эдик.

Фазыл. Башта айткан олсалар, къалабалыкъ чыкъармайджакъ экен! Комсомолларнен танышып иштуткъан адам киби лакъырды этесинъ. Сен бар, ашыныны бакъса. Сонъ лакъырды этермиз.

Самыр. Барам, барам энди. (Таурге). Джуръ олан тарелкалары, къашыкълары кетир.

Таир, Самыр чыкълалар.

Решит. Сонъ, Фазыл агъа, мотоциклетни бегендиъизми?

Фазыл. Дюльбер шей.

Решит. Мына о дюльбер шейни биз колонна башы япаджакъмыз.

Фазыл. Я о насыл колонна?

Решит. Мото-вело-колонна. Шимди бизим койде велосипеди олгъан 80 адам бар.

Элинде тарелкаларнен
Таир кире.

Таир. Бир де мен.

Решит. Бир де Таир — 81. Бу бутюн бир колонна. Мына Октябрь байрамы кунн мотоциклетни колоннанынъ огюне къояр, онъа алтын языларнен «Ленин колхозы» деп-язылы байракъны пекитирмиз, сонъ догъру шеэрге сюер барырмыз. Эр кез бизге бакъып: Молодец, «Ленин колхозы» дер. Оркестр де бар кучюнен чалар. (Эписи Ватан йырыны йырлайлар).

Кеништир тувгъан Ватаным
меним.

Чокъ анда озен, чель эм орман!
Мен бойле башкъа Ватан

бильмейим,
Урь, сербест инсан нефес алгъан.

ПЕРДЕ ЭНЕ.

Театр ве кинематографияда Ленин образы

«Эр бир инсан онынъ юрегинде яшагъан дигер бир адамнынъ аятыны озюне нумюне этип ала. Совет адамлары ичюн бойле нумюне В. И. Лениндир».

Ю. Гагарин.

Белли совет яздыжысы А. Толстой озь чыккышларынынъ биринде: «Ленин киби инсанларнынъ терджимей аллары тек оларнынъ догъувы ве олюви сенелери арасынен сынъырланмай. Экисинден тек бири, яни догъувы эсапка апына, чюнки ойле инсанлар инсаниетнинъ эбедий ёлдашы олып къалалар»— деген эди. Гъает догъру сёзлер! Лениннинъ бизим арамызда олмагъанына алтмыш йылдан зияде олды. Лякин бунъа бакъмадан, о, даима бизим иле, бизнен берабер, бизим юреклеримизде эбедийен яшап кельмекте. Вахыт кечкен сайын о бизге даа якъын олмакъта. Бу къануний ал. Эм даима ойле оладжакъ.

Ленин образы хусусан яш несильни тербиелев ичюн энъ алий нумюне оларакъ файдаланылмакъта. Меселя, Н. Подвойскийнинъ «Ленин иле автомобильде», Ю. Нагибининъ «Ленин авджылыкъта» В. Д. Бонч-Бруевичининъ «Мектеп ёлкасында» серлевалы эсерлери мектеплерде эдебият дерсперинде Лениннинъ образыни джанландыралар.

Бу джезттен В. И. Лениннинъ грамматикагаъа язылып алынган «Совет акимieti не демек», «Эмек низамы акъкында», «Къызыл Ордугъа мураджаат», «Учюнджи коммунистик интернационал» киби ве дигер нуткълары гъает къыйметлидир. Ама бу макъалде бизим макъсадымыз Ленин образыни хусусан театрде ве кинематографияда айдынлатылувынынъ тербиевий эмиетини косьтермектен ибареттир.

Бу макъаленинъ муэллифине къыргыз санасында Ленин образыни ильки оларакъ джанландырган Къыргызстан ССР халкъ артистлери — А. Б. Баталиев ве В. Ф. Казаковнен лакъырды этмек ве оларнынъ студентлер иле якъбан факультатив мешгулиетлеринде иштрак этмек сырасы кельди. Олар совет театри ве кинематографиясында Ленин образынынъ яратылув тарихыны ве бу образнынъ къыргыз санасында джанландырылувы боюнджа якъбан ишлери акъкында талелерге эеджанлы суретте икяе этилер.

Баягы вакъыткадже Ленин образыни санада ве экранда джанландырмакъ мумкюн дегиль деп сайыла эди.

Ама 1927 сенеси халкъ маариф комиссары А. В. Луначарский санада ве кино-

экранда Ленин образыны яратув акъкында биринджи олып сёз юрте башлады.

Айны шу сенеси кинорежиссёр С. Эйзенштейн озюнинъ «Октябрь» фильминде 1917 сенеси Лениннинъ Петроградга келюви ве Советлернинъ II съездиндеки чыккышы киби бир къач эпизодны бедий васталар иле косьтермеге тырышты. Бу фильм сценариясынынъ эсасыны америкалы журналист ве яздыжы Джон Риднинъ «Алемни тепреткен он кунъ» адлы китабы тешкиль этти. Ве Лениннинъ ролюни актёр дегиль де, Урал заводгаринынъ биринде чалышкан ве бет-сымадан Ленинге пек бенъзеген ишчи В. Н. Никандров иджра эткен эди.

Бу ерде меракълысы шу ки, даа фильм чыккырылып башланылмаздан эвель Сергей Эйзенштейн В. Н. Никандровны Надежда Константиновна ве Мария Ильинична иле таныш эткенде, олар да бу адамнынъ Ленинге гъает бенъзегенине шашып къалган эдилер. Бойледже, адий ишчи В. Никандров алансыздан джан пролетариатынынъ дайиси Ленин ролюнинъ ильки иджраджысы олды. Бу девирде кино сессиз олгъанындан себеп, ролюни ойнаган кишининъ вазieti бир дерадже енгиллеше эди, яни о пакъытта актёрга озь сесини дайининъ сесине келиштирмек керек олмай эди. 1917 сенеси октябрь 25-те Къышлыкъ Сарайга япылган уджюмге ёлбашчылыкъ эткен Н. И. Подвойский фильмининъ консультанты олды. Совет акимietининъ 10 йыллыгы къайд этильген вакъытта «Октябрь» фильми Ленин образыни ихтиятле ве къатий документаль шекильде акс эттирген екяне фильм эди. Бу фильм мемлекетимизнинъ кинотеатрлеринде буюк тантана ве меракъ иле нумайыш этильди: Ленин экранда пейда олгъанынен залда гурьдели эльчырпмалар яньгырамагъа башлай эди.

В. Н. Никандров профессиональ актёр олмагъанындан себеп, артист М. М. Штраух онъа озь кенъешлеринен чокъ ярдым этти. Сонъундан СССР халкъ артисти олган М. М. Штраух В. Н. Никандров иле чалышкан вакъытта, онъа эр бир левханынъ манасыны анылатаракъ, ондаки эр бир ишмар ве арететнинъ догъру акс олунувыны талап этерек, кеткете инкъиляб дайиси образынынъ терен-

лигини ве улулугыны озю де сече башлады. Шу девирде М. М. Штраух Ленинни аятыны, эсерлерини, мектюплерини джиддийликке огрене башлай. Граммофон языларында даий сесиниң теляффузыны сече, кинохроника кадрларыны дефаларджа гыйрыдан бакып чыкыа. О, Ленинниң замандашларыны кыйдырып тапып, олар иле саатлернен субетлеше, даийниң фотосуретлерини топпап, эр бир суретни бутюн тантиминен огрене.

Улу Октябрь инкылябынын 20 йыллыгы кыйд этилдежекке якын партиянын Меркезий Комитети бедий тешкилятлар огюне Октябрь инкылябында Ленинни муимден-муим ролю аккында драматургия ве кинематография эсерлерини яратуа вазифесини кыоя. Корюмпи кинорежиссер, СССР халк артисти М. И. Ромм озюни хатырлаварында шойле яза: «...«Ленин Октябрде» адлы фильми чыкваруа вазифеси маньа бекленильмеден авале олунды. Маньа майысын соңунда берильген сценарий ноябрь 7-де энди экранларда косьтерильмеси шарт эди. Партия ве укюметнин махсус кьарарлары шойле эди. Биринджи, Ленинни ролюни ким ойнаджакыны бельгилемек керек эди. Ама бу суаль не менде, не де сценарий муззлифинде кыййынлык догьурмады. Чюнки бу ролни ойнайджак актёр азыр эди. биз «Егор Булычов» эсериниң репетицияларындан биринде М. Горькийниң Щукинге «Сиз Ленини де ойнай билесиз» дегенини козьде тута эдик».

Эр бир артист ичюн санада ве кинода Ленин образыны иджа этов пек джиддий имтиан олды. Чюнки мында лакьырды Октябрь инкылябынын, джумле инсанетнин даийси, тарихнын улу инсаны образыны яратуа хусусында кете эди. Бу месулиетли иш Советлер Бирлигиниң эки корюмпи артисти Б. В. Щукинге [1894—1939 с.] ве М. М. Штраухка [1900—1974 с.] авале этильген эди.

Ленин образыны бутюн толулугынен джанландыруа ичюн, онын насыл адам олганыны, минберде озюни насыл тутканыны, аркыадшлары иле насыл муамеледе булунганыны, оларны насыл диньлегенини, насыл кульгенини, тюшонджеге далганыны, корьгенини — эр бир тарафларыны акыкьатта олганы киби огренмек зарурлыгы артистлер огюнде сонь дередже месуль вазифе олып кьалды. Шунинь ичюн олар энъ-эвеля Н. К. Крупскаянын СССР Илимлер академиясы мий институтынын суаллерине берген джевапларыны терен огрендилер. Буны Борис Васильевич Щукин ве Максим Максимович Штраухнын хатырлавлары тасдыкьалайлар.

Олар озьлериниң иджадий ишлеринде Н. К. Крупскаянын фикирлерине базана эдилер. Лекинин эсерлерине гьает дикььатле бакькьан Н. К. Крупская, даий образыны яраткьанда, тарихий догьрулыкынын олганы киби сакьланылмасыны талап эте ве фактларны акс эттирювде сербестликке ве шунинь киби де тарихнын вульгар тарзда косьтерильюине кьаршы эди. Н. К. Крупская бир киноочерк аккында язган чыкьышында бойле фикирлер бильдире: «Тарихны

догьру акс этмеген пьесаларгьа ве фильмлерге кьатиен кьаршылык бильдирем. Бутюн мана да тарихий вакьыяларны там догьру акс эттирювде». [Ленин аккында бедий эсерлерге Н. К. Крупскаянын мулязалары. «Тарихий архив». 1958, № 4].

1937 сенеси ноябрь 7- де Улу Октябрь инкылябынын 20 йыллыгы кыйд этильгенде А. Корнейчукны «Акыкьат» пьесасы санада нумайыш этильди. Пьесада В. И. Ленинни ролюни М. Штраух иджа этти.

Спектаклениң бирине Надежда Константиновнанын озю де кельди. Буны бильген актёр пек эеджанланды, чюнки онын иджрасына эсас кыйметни кеседжек инсан Надежда Константиновна эди.

Санада дедиль адымларынен Ленин — Штраух пейда олганынен, Надежда Константиновна бир тюролю олды, о озь козьлерине инанмады, аркьасынен скемлеге ясланды ве бирден сагь элинен козьлерини кьапатты. Залда гурьдели эльчирпмалар кьопты. Штраухнын бу ролни ойле кямиль ойнагьаны Н. К. Крупскаяда буюк теэссулат кьалдырды. Спектакль биткен сонь о, даа чокь вакьыткьадже театрде булунып, артистлернен, Штраухнен субет этти, оларнын иджадий ишлеринен мекракьланды. Соньра о, Ленин образыны санада джанландыра билюа имкьанына шимдигедже инанмагьаныны айтты. Якин о, актёрлык иджрасыны залдаки темашаджылар насыл бир буюк эеджаннен кьаршылагьанларыны озь козьлеринен коререк, Ленин образыны санада яратмакь мулкюнлигине кьани олды.

Н. К. Крупскаягьа акыкьатен де Ленин ролюни иджа эте биледжек актёрны козьлери огюне кетирмек пек кыйын эди. Тск о дегиль, Ленинни якын досты ве меслекдеш Н. М. Крижановский де Ленинни образыны театрде ве кинода джанландыруа пек кыйын вазифе деп сая эди.

Керчек, юкьарыда кыйд этильгени киби, Ленин ролюни Б. В. Щукин иджа эте биле деп М. Горький та 1932 сенеси айткьан эди.

Борис Васильевич Щукин акыкьатен бизим заманымьзын энъ талантлы артистлеринден бири эди.

1925 сенеси Вахтангов адына театрде Л. Н. Сейфуллинанын «Вириния» спектаклинде Б. В. Щукин озюни ильки мусбет ролюни ойнады — большевик Павел Суловнын образыны яратты. О вакьытта А. В. Луначарский: «Мусбет образлары яратуада хусусан Вахтангов адына театрини бахты юрьди. Оларда шимдики заманнын мусбет кьараманы ролюни ойнамагьа келишкен, акьылданелик ве инсанетлик киби аелыхусус хасиетлер саиб ки актёр да пейда олды. Бу — Б. В. Щукин», — деп язган эди. Егор Булычовнын ролюни иджа этмек пек кыйын олгьанына бакьмадан, Щукин оны санада гьает кямиль ве юксек мекретле ярата бильди.

«Ленин Октябрде», «Ленин 1918-нджи сенед» кинофильмлерини яраткьан белли совет кинорежиссеры, СССР халк артисти М. И. Ромм Ленинни ролюни иджа этеджек актёрнын огюне насыл талаплар

джевап берди:

— Илк-эвеля рухий теренлик. Бу ролни иджра этеджек актёр башта бунъа лыйыкъ олмакъ керек. Щукин анджакъ бойле къабилетке малик эди. Экинджи-ден, онда фикир теренлиги, акъыл зий-рекиги, гонъюль сафлыгы олмакъ керек. Яни Ленин образыны яратджакъ адам эвеля ойле акъыллы ве таланты олмакъ керек ки, биз козьлеримиз огюнде энъ буюк сима джанлангъанына къанкий олмалымыз. Учюнджиси ве бельки энъ муими онда актёрлыкъ джазибелиги, сейирджи-лерни озюне джелп эте билюв къаби-лиети олмасы шарт. Бу къабилет Щу-кинде бар эди. Дёртюнджиси адийлик ве инсаниетликтир...

Лениннинъ ролюни ойнайджакъ актёр-да юмор дуйгъусы да олмакъ лязим ки, бу дуйгъу онынъ бутюн иджрасына те-сир этмек керек». [М. Ромм. Сайлама эсерлер. М. 1980 с. т. 1].

Бойлеликле, Вахтангов адына театрде Н. Ф. Погодиннинъ «Тюфекли киши» спектаклинде ве «Ленин Октябрьде» кинофильминде Лениннинъ ролу Щукинге ишанылган эди. Бундан сонъ кергин эмек башланды. Актёр чокъ керелер Ленин музейинде булунды, Ленинни корьген ве билъген адамларнен, Н. К. Крупскаянен субетлешти.

В. И. Ленинге багъышланган «Ленин Октябрьде» серлевалы биринджи толы метражлы бедий фильм Ватнамызнынъ шерепли куньлерининъ джанлы докумен-ти оларакъ къалды. Картина экрангъа чыкъкъанда, сейирджилер, оларнынъ козьлери огюнде тири Ленин олгъанына инанган эдилер. Театрде де тыпкы ойле эди. Сейирджилер санада актёр олгъаны-ны унутуп, ерлеринден туруп Ленинни девамлы эльчирпмалар иле къаршылай эдилер. Бу Ленинге эльчирпув олмакъле бирликте, улу актёрнынъ таланты ве ме-сретининъ де танылувы эди. Борис Ва-сильевич исе эп озюнинъ ишини девам эте берди. «Ленин 1918 сенесинде» фильминде о даа буюк мувафакькет къа-занды. Шу куньлерде «Известия» газета-сы шойле язган эди: «Ленин 1918 сене-синде» фильминде Щукиннинъ актёрлыкъ яратыджылыгынынъ буюк гъаевий терен-лиги, мисли корюльмеген назик дуйгъулы-гы, акъикъатлылыгы, адийлиги, ал-чакъгонъюллилиги — бутюн булар буюк-тен-буюк ильхам иле онынъ актёрлыкъ ишини мисильсиз юксек нумюнеге че-вирди».

Надежда Константиновна «Тюфекли ки-ши» спектаклинде Лениннинъ ролюни ойнаган Щукиннинъ иджрасы иле дикъ-къатнен таныш ола. Вахтангов адына театрининъ актрисасы Ц. Л. Мансурова спектакльге Надежда Константиновна ке-леджегини билъген Щукин гъает эеджан-лангъаныны пек яхшы хатырлай. Мында да Надежда Константиновна сейирджилер актёрнынъ санада пейда олуваны буюк тантананен къаршылаганларыны озъ козьлеринен коре. Бойле къаршылав онынъ санада ве кинода Ленин образыны яратмакъ мукюм оладикагына шубесини бутюнлей дарма-дагъын этти.

Лениннинъ образыны санада ве кино-

да яраткъан ве шурет къазангъан СССР халкъ артистлери Б. В. Щукин ве М. М. Штраух халкъ арасында сонъ де-редже кениш танылган эдилер. Олар-нынъ экисине де санада Лениннинъ обра-зыны бир девирде ойнамакъ къысмет олды. М. М. Штраух 1937 сенеси ноябрь 7-де Революция театринде саналаштырыл-ган «Акъикъат» спектаклинде, Б. В. Щу-кин исе ноябрь 13-те Вахтангов адына театрде «Тюфекли киши» спектаклинде Ленин ролюни ойнаган эдилер.

1937 сенеси ноябрь 6-да совет адамла-ры А. И. Каплернинъ сценарийси эсасын-да режиссёр М. И. Ромм тарафындан къойылган «Ленин Октябрьде» фильми ве бир къач вакыт кечкен сонъ Н. З. По-годиннинъ сценарийси эсасында режис-сёр С. И. Юткевич тарафындан къойыл-ган «Тюфекли киши» фильмини буюк эеджан иле бакъкан эдилер. Бу фильм-лернинъ экисинде де Лениннинъ ролюни Б. В. Щукин иджра эткен эди.

Фильмлерининъ яратылувы саесинде со-вет актёрларынынъ ве режиссёрларынынъ санъаты келеджекте даа зияде илерле-меси ичюн буюк муим янъылыклар япылды.

СССР халкъ артистлери В. В. Щукин ве М. М. Штраух Меркезий Комитетнинъ ме-сулиетли авалесини намус иле эда этти-лер. Ленин образыны тарихий джектен гъает догъру ве терен реалистик тарзда ярата билъгенлери, эм де санъатта яткъан буюк хызметлери ичюн оларгъа Ленин ордени берильди, сонъра исе олар Ленин мукъабатынынъ лауреатлары олдылар.

Теэссуф ки, Борис Васильевич Щукин эрте вефат этти. Ондан сонъ санада ве кинода Ленин образыны намлы артистлер М. М. Штраух, А. А. Грибов, В. И. Чесно-ков, Б. А. Смирнов, М. П. Кузнецов, би-зим купьлерде исе К. Ю. Лавров, Ю. И. Каюров, Р. Нахаметов ве дигерлери ойнадылар. Бу ерде Ташкенттеки Хамза адына театрде Н. Погодиннинъ «Кремль курантлары» ве В. Вишневскийнинъ «Уну-тылмаз 1919-нджи йыл» спектаклдеринде улу Ленин образыны СССР халкъ артисти Щукур Бурханов яраткъаныны къайд этмек истеймиз. Фрунзеде Н. К. Крупская ады-на рус драмтеатрининъ санасында Ленин ролюни Кыргызыстан ССР халкъ артисти Б. Ф. Казаков яратты. В. Ф. Казаков да-ма фабрика ве заводларда ишчилер ара-сында, алий ве орта окъув юртларынынъ аудиторияларында, яш пионерлер арасында сыкъ-сыкъ булуна. О, Ленин образы устюнде чалышкъаны акъкында осьмюр-лерге буюк эеджан иле икяе эте.

Кыргызы тилинде исе гъает месуль ве мутебер бу иш Ашыралы Баталиевге ава-ле этильген эди. Эльбетте, о пек эеджан-лы эди, чюнки о бу роль хусусында чокъ-тан хаяллаана эди. Баталиев бу вазифени мувафакьиятле эда этти ве кыргызы са-насында эр кес ичюн азиз сима олган даийнинъ образыны яратмакъ онъа къыс-мет эткени ичюн озюни гъает бахытлы инсан деп сайды.

В. И. Ленин образыны яратувда Аши-ралы Баталиевичке ве Вячеслав Фёдоро-вичке Л. А. Фотиева гъает буюк ярдым косьтерди. Л. А. Фотиева исе Ленин акъ-кында бир сыра китапларнынъ музлли-

Фидир. 1904—1905 с. даа эмиграцияда олгъанда биле о Ульяновлар аилесинен озь багъыны ич де узьмеген эди. 1918 сениеси Л. А. Фотиева Совнаркомнынъ секретары олмакъле Лениннинъ де шахсий секретары эди. Чокъ сенелер девамында о бу артистлер ичюн энъ итибарлы консультант олып кельди. Эльбетте, бу эки актёр Б. В. Шукиннинъ ве М. М. Штраухнынъ теджрибелеринден кереги киби файдаландылар. Ленин ролю Штраух ве Шукин тарафындан иджра этильген кинофильмлерининъ аман-аман бутюннини Ашыралы Баталиевич кыргыз тилине дубляж япты.

Бу ерде буюк ифтихарнен шуны да кыайд этмек керекмиз ки, улу дайимиз В. И. Лениннинъ образыны мемлекетимизнинъ миллий театрлери арасында озь санасында та дженктен зевле ильки олып намлы театр артистимиз Ибраим Халилев джанландырды. Дайининъ образыны о кырымтатар санасында белли театр режиссёры, шимди Озбекстан ССРде нам кыазангъан санъат эрбабы Гумар Исмагилов реберлигинде буюк усталыкъ ве мувафакъиет иле яраткъан эди.

Г. Исмагилов озюнинъ «Иджадий пиш-кинлик» макъалесинде [«Иылдыз» журналы, 1980 с., № 2] бу вакъианы шойле хатырлай: «Спектакль буюк мувафакъиетнен кечти. Гурьдели эльчырпмалар арасында, хусусан санада Ильич пейда олгъан вакъытта, биз темашаджыларымызнынъ ялыныыз яхшы спектакльге сиджакъ дуйгуларыны дегиль, айны заманда, бизим совет адамларымызнынъ юреклеринде Ильичке сакълы севгисини дуйдыкъ».

Санъатта Ленин мевзусы гъает муреккеп ве чешит олгъанындан себеп, ич бир рессам, ич бир артист озь ишинде бу образны джанландырув вазифесини сонъ унадже битирильди деп сайып оламаз.

Бу акъта Ленин образыны иджра эте эте буюк меаретке иришкен Шукин биле, бу образны гъайрыдан ве бир даа кереги киби иджра этмеге авес олгъаны хусусында язгъан эди.

Шимдикки кунълерде кыргыз сана-

сында Ленин образыны Кыргызстан халкъ артистлери С. Далбаев, С. Джумадылов, Т. Бадинов ойнамакъталар.

«Инсаниетнинъ бугуни ве келеджегини Ленинсиз ич де тасавур этмек мумкюн дегиль»,— деп язгъан эди «Правда» газетасы Ульяновск шеэриндеки Ленин мемориалынынъ ачылувы арфесинде. Бу айтылгъан сёзлер сейяреининъ бутюн прогрессив адамларынынъ фикир ве дуйгуларыны акс эте. Бу сёзлер мемлекетимизнинъ бутюн джемаатчылыгы тарафындан айрыджа месулиетлик иле кыаршыланып алынды.

Ленин образыны огренювининъ эмиети онынъ буюк тербиевий къуветиндедир. Шунуны ичюн Ленин акъкында юксек меарет ве джошкъунлыкъ иле имке этмек—бу пек буюк ве месуль иш. Бунуны ичюн исе бизлер озюмиз педагогик медениетнинъ энъ юксек гъаевий ве рухий дереджесине етишмек керекмиз.

Гъевий инам—инсаннынъ къанаты, деген ибаре бар. Кишилерни марксча-лениндже бильги иле сияляндыраракъ, Лениннинъ аяты ве фаалиети мисалинде тербиелеерек, биз оларны коммунизм идеаллары огърунда курешке азырламыз.

Джемиетимизнинъ якъын ве перспектив келеджеги, эльбетте, бугунъки генчликнинъ идеаллары, ынтылышлары насыл олгъанына, оларнынъ насыл бир маневий зенгинликлерге мейиль бергенине, аятнынъ манасыны неде корьгенине багълыдыр. КПССнинъ XXVII съездине Сиясий докладда М. С. Горбачёв: «80-нджи сенелернинъ генчлигини дюньягъа кениш бакъув, терен бильги, гъайрет айырды эте. Олар арекет этмеге ынтылып, озьлерини ичтимаий аятнынъ бутюн сааларында сынамакъ ичюн имкян кыдыралар»,— деген эди.

Оларгъа бу имкянны догъурмакъ ичюн ильк-зевле генчлики Лениннинъ аяты ве фаалиети мисалинде тербиелевнинъ эмиети гъает буюктур. Бу джезттен театр ве кинематография буюк имкянларгъа малик. Бу имкянлардан исе даа кениш файдаланмакъ зарурдыр.

ТАМ МАНАДА ИНСАН

Әдебиятымызның отузынды йыллардаки векиллери хусусында ла-кыйрды эткенде, хусусан Улу Ватан дженки йылларында кялемини сюн-гюге чевирип, Ватанымызның мус-такыйллиги огьрунда душманнен ку-реште эляк олгъан шаирлеримизни айрыджа итирамнен анъамыз. Совет әдебияты тарихына «дженкчи эдиплер» адынен кирген бу несиль мемлекети-миз ичюн энъ агъыр сынавлардан на-муснен кечти. Дженк бизим гурдели инкишаф этеяткъан әдебиятымыз ичюн хусусан кедерли олды. Совет кьуру-мының устюнликлерини озь эсерлери-нинъ негиз мевзусына чевирген онлар-нен истидатлы яш әдибимиз джебәге кетти ве оларның эксериси душман-нен амансыз куруеште кьараманджа эляк олды.

Шаир ве терджиман Амди Алим де олардан бири эди. О чокь узакь омюр корьмеген олса да, бизге ватан-перверлик рухында язылгъан бир чокь шиирлерини ве бедий терджимелери-ни асабалыкь кьалдырды.

Куйбышев районының Адим-Чокьракь койинде фукьаре кьоранта-да дюньягъа кельген Амди Алим (Гъа-ниев) Симферопольде орта мектепни битирген сонъ Къызыл Ордугъа хыз-

метке чагъырылды. Бедий әдебияткъа авеслиги та мектеп ралесинден башлангъан эди. Шиирлери де матбуатта о вакъытта пейда олдылар. Арбий хызметтен кьайт-къан сонъ, ана тилимизде нешир этильген газета ве журналларның редакцияларын-да әдебий хадим олып чалышты. Шаирнинъ бу девирде язгъан ватанперверлик ру-хындаки шиирлери окъуйджыларның дикъкъатыны тез джелъп этти. Оның эксери эсерлери граждaн дженки, о вакъытлардаки партизан арекети романтикасынен, ке-леджекте Ватанны кьорчаламакъ керек олгъан такъдирде совет кишилерининъ кось-тереджек кьараманлыгынен багълы эдилер. «Шайлы кьызгъа» [1927], «Рур шахтё-рының йыры» [1931], «Сигнал йыры», «Тревога» [1932], «Мавзолей огюнде», «Мек-тюп», «Бешик йыры» [1937] киби шиирлери шаирнинъ иджадында бу мевзуларның насыл муим ер туткъаныны ачыкъ косьтерелер.

Амди Алим озюнинъ ачыкъ-айдын, саде ве шырныкълы тили вастасынен хал-кымызны рус эм де джиан әдебиятларының энъ яхшы нумюслеринен таныш эте билъди. Шекспирнинъ «Отелло» трагедиясы, Лопе де Вегаының «Испаниол папазы» комедиясы оның терджимесинде кьрымтатар драма театринде ойналды. Окъуй-джылар ана тилинде Николай Островскийнинъ «Челик насыл пишкинлешти» романы-нен, Шота Руставелининъ «Къаплан териси кийген пельван» поэмасынен Амди Алим-нинъ терджимесинде таныш олдылар. Шаир айны заманда рус, украин, озьбек, азер-байджан, кьазах языджыларының да бир чокь эсерлерини терджиме эткен эди.

СССР Языджылары бирлигининъ азасы Амди Алимнинъ дженктен эвель шаир Азам Аметнен бирликте «Рапорт» адлы биринджи шиирлер джыйынтыгы чыкты.

Джыйынтыктаки шиирлерини чокъусыны арбий мевзугъа багъышлангъан эсерлер тешиль этилер.

Амди Алим тек бир шаир оларакъ дегиль, бу сёзнинь там манасында инсан оларакъ пек чокъларына нумюне эди. О, буллор киби темиз эдепли, юксек ахляк-лы, аркъадашларынынь яныгына янып-күйген, къуванчына къуванмагъа бильген, керек олса эр кеснинь гоньлюни алмагъа азыр тургъан, аркъадашларындан даима къальп темизлиги, эдебий фаалиетте джиддийлик, догърулыкъ, Ватангъа, партиягъа соньунадже садыкълыкъ талап эткен адам эди. Шаирнинь бу алидженап инсаний хасиетлери язгъан эсерлеринде де сезилип туралар.

Шаирнинь омюр аркъадашы Шефикъа Гъаниеванынъ хатырлавына коре, 1941 сенеси июнь 22-де, яни дженк башлангъан куню Амди бутюн кунь кедерли юрген. Акъшам устю язы столы башына кечип, шиир язмагъа тутунгъан. Эртеси куню саба къалемини дефтер устуне ташлап, учь яшында Джульетта деген къызчы-гынынъ янакъларындан опип, арбий комиссарлыккъа ашыкъкъан. Шуниньнен догъру джебэге кеткен.

Шаир джебэден къайтып кельмеди, Ватан огърунда яш джаныны феда этти. Башлагъан шиيري де шойле битмей къалды.

Онынъ енишке, душманнынъ тар-мар этиледжегине ишанчы сынъырсыз къавий эди ве бу эминлики озь шиирлерининъ сатырларында тувгъан халкъына еткизди.

Къызчыгъы Джульетта догъгъанда арбий хызметте булунгъан Амди озь къу-панчыны «Мектюп» серлевалы шииринде шойле акс эткен эди:

Къайтармыз биз ениш йырыны йырлап,
Къайтармыз биз соньки уджюмден.
Мени корип севинген урь, шень къызым
Чекип ойнар шинелимининъ уджундан.

Лякин Амдининь озю къайтмады, осип буюген сонь оджапче олгъан къызы Джульеттаны да коралмады. Шаир озь мукъаддес антына, Ватан огюнде боюн-бор-джына садыкъ къалды. Онынъ азиз хатрасы исе халкъ юрегинден силинмез олды.

Дженктен сонь Амди Алимнинъ базы эсерлери «Он экилерининъ хатиреси» адлы джыйынтыкта басылдылар. Шаирнинъ эсерлери илериде айры китап олып чыкъаджагъы ве о ватанперверлик мевзусындаки китаплар сырасында мунасиб ер аладжагъы шубесиздир.

Амди Алим

Сигнал йыры

Танънынъ шайлы шеффаф
пердесини
Сигнал йыры йырта яваштан.
Мен де, мен де тездже
кийинем де,
Садыкъ винтовкама япышам.
Сигнал йырлай, сигнал окюре,
Сигнал йыры бизни терлете.
Сигнал йырын, сигнал сесини
Еллер къакъып алып кетелер.
Тезден кене сигнал окюрир,
Эрте турар, чыкъып кетермиз.
Тезден кене атлар пускюрир,
Корюшмесек, афу этерсинъ.
Тревога чалса эгер

Корюшювге вакъыт тапылмаз,
Чюнки бизчюн курешсиз
олюв —

Олюв сайылмаз.
Кечкен къанлы курешлерде
Бизим сыныф енылюв
бильмеген.

Кечкен поход-сеферлерде
Еныльмеген, башын эгмеген.
Биз де ярын сыныфымыздай
Енылювни
Ич де бильмемиз,
Чюнки бизим юреклерге
Октябрьнинъ ели ишлеген.

1932 с.

Мектюп

Постта турам. Янъгъызлыкъта
Эр шытырды алына эсапкъа.
Ойлар исе дагъылып кете,
Дагъылгъандай приказ
штабдан.

Сигнал чалса, атлар кишнер,
Танклар гурьлер, ава
къарарыр.
Меним асав, джюйрюк атым
Бизни, козюм, мытлакъ
айырыр.

Мен унутмай Джульеттамны,
Баба юртнынъ гулюн
солдыртмам!
Къызым оськен Ватан
топрагъына
Ят итлернинъ къушын
къондыртмам!

Сигнал чалса, сизни ташлап
Джюйрюгиме сычрар-атларым.
Юрегимде къайнакъ Ватан
эшкъын
Къайда олсам даим
сакъларым.

Мукъаддес бордж
къорчаламакъ
Къоджаман бу Совет
Ватаным.
Феда олсун Ватан огърунда
Керек олса джаным ве
къаным!

Мектюп чезер толкъунлангъан
Юреклернинъ сонъки кедерин.
Фронт агъыр олур,
корюшилъмез,
Тек ёлларнен селям беклерим.

Къайтармыз биз енъиш йырын йырлап,
Къайтармыз биз сонъки уджюмден.
Мени корип сеvingен урь, шенъ къызым
Чекип ойнар шинелимнинъ уджындан.

1937 с.

Шайлы къызгъа

Эскининъ йыр язгъан меслексиз шаири
Шииринде агълар да, омюрден къачарды.
Коклерде учарды сонъсыз бир хаялнен,
Къадынлар огюнде козьяшлар сачарды.
Мен де эп бойледже акълардым севгини,
Эшкъынъле янардым, агълардым, азардым.
Ачар да дефтерим, тек кольгенъ ичюн,
Бильгимдже чокъ индже шиирлер язардым.
Хаялнен учардым, узакъ улькеге,
Озен этегиндеки къою кольгеге.
Йылдыз тёпеден кульгенде ерге,
Ясланыр къалырдым хаста къальбинъе.
Лякин мен корьдим ки, бугунъки заманда
Йырджылар йырларын къуванчнен
сырлайлар.

Ташлай да эмельсиз-темельсиз бу ёлны,
Машина асрынынъ йырыны йырлайлар.
Артыкъ йырыма къошулмай иджранлар,
Узакъым мен ойле къаранлыкъ ызларгъа.
Шиирим язам мен куреште къайнагъан
Сендайын комсомол азасы къызларгъа.

1927 с.

Исмаил Сейфуллаев

Партизанларнынъ къанатлы ярдымджылары

Бу макъаленинъ муэллифи партия, дженк ве эмек ветераны Исмаил Сейфуллаевич Сейфуллаев Улу Ватан дженки вакътында месуль девлет эрбапларындан бири оларакъ, 1942—44 сенелери Кърым область партия комитети ве партизан аракети штабы авалесинен Кърым партизанларыны маддий-техниккий джеэттен теминлев меселесинен огърашкъан эди. Шу вакъиаларнынъ иштиракчиси И. С. Сейфуллаев озъ макъалесинде партизанларгъа авадан насыл ярдым тешкиль этильгеннини, арбий учуджылар озълерини телюке алтына къалдырып, буюк къыйынлыкъларны енъип, Кърым орманларына насыл учып баргъанларыны ве халкъ интикъамджыларына къыймети ёкъ ярдымда булунгъанларыны тафсилатлы суретте косътере.

Совет халкъы, социалистик мемлекетлерининъ халкълары ве бутюн прогрессив инсаннет 1985 сенеси фашист Германиясы устюнден Гъалебе къазанылгъанынынъ 40 йыллыгъыны тааналы суретте къайд эткен эди. Фашизмни ёкъ этип, Авропа мемлекетлерини къулыкътан къуртаргъан, цивилизацияны сакълап къалгъан совет халкъынынъ къараманлыгъы асырлар кечсе де, унутылмаз. Қызыл Орду аскерлерининъ, партизанлар ве гизли аракет иштиракчилерининъ къараманане куреши халкъ хатырында эбеднен къалып.

Улу Ватан дженки йылларында Кърым партизанлары ве подпольеджилер эки бучукъ йыл девамында фашист джанаварларынен агъыр ве джесюр куреш алып бардылар. Олар Кърым ичюн куреште Орду ве флотымызгъа буюк ярдым косътердилер: шоссе ёлларында, демирёлда диверсиялар яптылар, копюрлерни, амбарларны, душманнынъ сия ве аскерлер иле толу эшелонларыны патлаттылар, гитлерджилерининъ гарнизонларыны ёкъ эттилер ве бунынъле Ватанымызнынъ азатлыгъы ичюн къараманане куреш тарихына чокъ парлакъ санфелер къоштылар.

Партизан аракетининъ кучю ве сиыльмезлиги онынъ халкънен сыкъы багъы олгъанында эди. Шеэрлерининъ ве хусусан дагъ боюндаки койлерининъ эалиси, озъ Ватанына садыкъ ватанперверлери, партизанларгъа ве подпольеджилерге керек ярдымны косътере эдилер. Олар душман хусусында чешит малюматлар топлай, яралангъанларны озъ эвлеринде гизлей ве оларны тедавийлеп, халкъ интикъамджыларыны ашайтнен теминлей эдилер.

Улу Ватан дженки йылларында Белоруссияде олсын, Украинада олсын, Кърымда олсын, бутюн партизан аракетининъ тешеббюсчиси ве гъайретчиси Коммунист партиясы олды.

Кърым область партия тешкиляты, партия Меркезий Комитетининъ косътеришлерини эда этерек, джебэ аркъасында партизан аракетини тешкиль этиювде чокъ иш япты. Партизан аракети ве гизли иш ичюн ёлбашчы ве сиясий кадрлар сечильди, партизанлар ичюн ашайт ве сия базалары тешкиль этильди, арбий ишни менимсев боюнджа окъув ишлери отъкерильди ве иляхри.

1941 сенеси октябрьде Кърым ичюн амансыз урушлар олды. Совет аскерлерининъ къараманане курешине бакъмадан, аскерлери ве

сила джеэтинден устюн олгъанларындан себеп, фашист аскерлери октябрь 25-те Ишунь позицияларыны запт этип кечтилер. Хусусий Денгизияны Ордусынынъ базы кысымлары агъыр урушлардан сонъ Севастополь бетке чекильмеге меджбур олдылар. Айры 51-иджи Ордунынъ аскерлери исе Керчь ярым адасына ве ондан да Тамань ярым адасына чекильдилер.

1941 сенеси ноябрь айында Кърым душманларынынъ элине кечти. Эр тарафтан къорчалагъан Севастополь фашист аскерлерининъ амансыз урушына къаршы курешмекте эди. Севастопольнынъ эфсаневий мудафаасы секиз айдан зияде девам этти ве о Улу Ватан дженкиннинъ энъ парлакъ сапфелеринден бири олды.

Сонъра бизим аскерлерининъ Севастопольден чекильгенине бакъмадан, Кърымда немес-фашист оккупантлары иле курешюв бир кунъ биле токътамады. Ярым аданынъ ильки оккупация кунълеринден башлап, Кърым партизанлары душмангъа къаршы амансыз куреш ачтылар.

Кърымда партизанларнынъ куреши гъает агъыр шарапта кечти. Партизанлар отрядлары ерлешкен чешит ёлларнен кесильген кучюк дагъ районлары халкъ интикъамджыларына гизленмек ичюн зайыф ер эди. Кереги киби сербест арекет эталмагъанларындан, оларнынъ вазияти муреккеп эди. Олар тез маневр япув тактикасыны кениш суретте къуullanув имкянындан марум эдилер. Душман исе айры районларны къамачавгъа алып, эр ерни козетюв имкянына малик олып, бунынъле партизанларнынъ эалинен багъына кедер эте эди. Фашист командаылыгы Кърымнынъ дагъ кысымыны кучюлю къамачавгъа алып, эали яшагъан эр бир нокътада кучюлю гарнизон тутта эди. Ёлларда ве кечитлерде патруллер юрп, эр бир эв незаретке алынган эди. Бутюн булар партизанларнынъ койлернен багъыны зияде кыйынлаштырып, оларны ашайтнен темнеленюв менбаларындан марум эте эди. Вазият шунынънен де даа зияде кергинлешти ки, ашайт базаларыны ве сила амбарларыны тешкиль эткенде, джиддий экспикликлерге ве хаталаргъа ёл берильген. Шу базаларны гизли тешкиль этиювде конспирация принципи бутюнлей бозулган экен. Ашайт малларыны базаларгъа ташув ве базаларны тешкиль этиюв ишлери ят козьлерден четте къалмады. Ойле шахслар да олды ки, олар сонъундан душмангъа хызмет этип, шу базаларнынъ ерлешкен ерлерини косьтергенлер. Нетиджеде ашайт базаларынынъ чокъусы тар-мар этильдилер. Бутюн булар сонъундан Кърым партизанларынынъ курешини муреккеплештирген эди.

1942 сенеси партизанлар ичюн гъает мушкюль девир олды. Учюнджи партизанлар районынынъ ёлбашчысы Г. Л. Северский ве комиссар В. И. Никаноров Севастопольде булунган Кърым область партия комитетининъ секретары Ф. Д. Меньшиковгъа мектюп язып, орманда олган агъыр вазиятни анылатаракъ, партизанларгъа тез вакъытта ярдым этмек ичюн аджеле чарелер корьмекни риджа эттилер. Къараденгиз флотынынъ команданы Ф. С. Октябрьский ве Денгизияны Орду команданы И. Е. Петров партизанларнынъ риджасына деръал сеслендилер ве къамачавгъа алынган шеэрини агъыр вазиятине бакъмадан, партизанларгъа ашайт маллары еткизмек ичюн самолётлар айырдылар.

Самолётлар 1942 сенесининъ март-апрель айларында ильки учувлар яптылар. Учуджылар Морозов ве Герасимов илк оларакъ Кърым партизанларына ава трассасы ачтылар. 1942 сенеси апрель 10-да орман аэродромяна ильки У-2 самолёты къонды. Учуджы Герасимов къамачавгъа алынган Севастопольден М. А. Македонскийнинъ отрядына кочьме радиостанциянен берабер теджрибелли радист Дмитриевни де алып кельди.

Душманнынъ зенитка топлары атешинден партизанларгъа учып кельмек гъает кыйын эди. Бундан да гъайры, самолётларны кичкене дагъ мейданчыгында къондырмакъ даа зор эди. Учуджы Герасимов

ерге к'онгъанда, самолётынынъ япалагы сына ве о Севастопольге к'айытып оламай. Отряд ёлбашчылары бир группа партизаны Байдар коюне ёллайлар. Олар самолётнынъ сынганъ япалагыны чык'арып алып анда тамирлейлер ве апрель 16-да Герасимов Севастопольге учмак' истей. Лякин кичкене мейданчык'тан котерильмекнинъ чареси олмай. Ерден котерильгенде самолёт яры бозулганъ эвининъ диварына урулып, парлана. Учуджы сагъ к'ала. Сонъундан Советлер Бирлигининъ Къраманы олганъ Г. Н. Герасимов акъык'ый партизан учуджысы ола. О, энъ мушкюль ава шариатларында биле партизанларгъа учып бара эди.

Бу кыйын девирде Севастополь мудафаасы команданлыгы Кърым партизанларына ярдым косьтермек ичюн 80-иджи авиаэскадрильянынъ махсус бир группа самолётларыны айыра. Учуджылар Агегъян, Ковалёв, Мещеряков ве Павлов, капитан И. И. Самощенко ёлбашчылыгында энъ агъыр шариатта ормангъа учалар ве партизанларгъа ашайт, медикаментлер, раця ичюн батареялар, газеталар, мектюплер алып бара эдилер. Учуджы, капитан Шаэн Агегъян биринджи олып партизанларгъа 1942 с. апрель 17-де парашютларнен ашайт малларыны ташлады.

1942 сенесининъ бааринде область партия комитети партизанларнынъ аретини кучьлендирюв ичюн керек тедебирлерни корьди. Бу тедебирлер нетиджесинде баарьде, язда Шималь Кавказ аэродромларындан самолётлар партизанларгъа барып келе эдилер. Буюк топрак'тан ормангъа сик'и, ашайт, медикаментлер, урбалар ёлланыла эди. Отрядлардан исе Буюк топрак'к'а яраланганларны ве хасталанган партизанларны алып келе эдилер. Бизим аскерлер Керчь ве Севастопольден чекильген сонъ, вазнет гъает агъыр таша, фашистлер халк' интик'амджыларына к'аршы уджюмлерни эп даа зияде кучьлендирелер.

Кърым область партия комитети ормандаки агъыр вазитини назар-итибаргъа алып, Кърымгъа даа чокъ самолётлар учмасыны, я да партизанларгъа хызмет этмек ичюн махсус авиация к'ысымы айырымасыны талап этти. 1942 с. майыс айында Юк'ары Баш Команданлык'нынъ Ферманы боюнджа Краснодар районына 325-иджи агъыр бомбардуманлар полкы ёлланыла. Полк командирни — Г. С. Счётчиков, комиссары — Х. С. Петросянц эди. (Сонъундан Г. С. Счётчиков ава ордусы команданы олды, дженктеп сонъ исе — СССР Граждан авиациясы министрининъ 1-иджи муавини вазифесинде булунды). Полк экипажларынынъ айры к'ысымы эр гедже партизанларгъа уча, дигер к'ысылары исе Кърымда душман аэродромларыны, Джанкой, Симферополь, Владиславовка демирёл ёлак'ларыны, душман аскерлери ве техникасыны, Азав ве Къара денгизде онынъ гемилерини бомбалай эди. Бунынъте учуджылар душманнынъ Тамань-ярым адасына десант тюшюрювине кедер эте эдилер.

Х. С. ПЕТРОСЯНЦ

Закавказье, Шималий Кавказ джебэлерииниң, Къара денгиз флотынынъ команданлыклары Кърым партизанларынынъ арекетлерини даима козетип, оларгъа разведка ве оператив урушлар боюнджа махсус костыеришлер берип, буюк ярдым костыере эдилер. Кърым партизанлары арекетине лек буюк амелий ярдым костыерген ве оларнынъ къайдыны чеккен генерал И. Е. Петровнынъ адыны айрыджа аңмакъ истеймиз. О, шу Закавказье джебэсиниң Къара денгиз аскерлери группасына, сонъундан исе Шималий Кавказ джебэси ве Денгизияны Ордусына да команданлыкъ япты. Иван Ефремовичнен биз къач керелер корюшкен эдик. 1942 сенесиниң кузюнде Туапсе ве Новороссийск районларында олгъан гъает агъыр вазиятке бакъмадан, область партия комитетиниң биринджи секретары В. С. Булатовны ве мени къабул эткен эди. О, бизлерни буюк дикъкъатнен динълеп, партизанларнынъ арекетлеринен меракъланды ве оларгъа амелий, маддий ве маневий ярдым костыермекни теклиф этти ве шу агъыр вазиятте биле, о, партизанлар ичюн ашайт, сила, урба, медицинентлер айырмагъа чаре тапты. Бундан да гъайры Закавказье джебэсиниң Къара денгиз аскерлер группасы Арбий Советиниң эмириине бинаэн Кърым партизанларынынъ буюк къысымы ве подпольсджилер, джеми 275 адам Советлер Бирлигиниң орденлери ве медаллеринен мукафатландылар. Бу ал халкъ интикъамджыларынынъ маневий ве дженкявер рухуны котерди, оларнынъ душманларгъа къаршы дженкявер арекетлерини къуветлендирди.

Кърым орманларына учып баргъан учуджылар озьлерини буюк телюке алтында къалдыра, агъыр ава шарантларында исе мувафакъиятке иришип оламагъан вакъытлары да чокъ ола эди. Эки самолёт экипажы денгизде эляк ола, Ли-2 самолёты экипажы исе дагъларда эляк ола. 1942—1943 сенелериниң кузь-къыш девиринде учув ичюн вазият гъает агъыр олды. Ноябрь айында къалын туман олып, учмакънынъ чареси ёкъ эди. Ноябрь орталарында исе эки афта девамында самолётлар авагъа котерилип оламадылар. Партизанларнынъ вазияти даа агъырлашты. Бундан хабардар олгъан бир самолётнынъ экипажы бизим риджамызгъа бинаэн ашайт толу чувалларнен юкленип, Кърым тарафкъа ёл алды. Шу экипажнен мен де учтым. Қыйын шарантта бир шей коръмейип, Ялтагъа еттик ве дагъ бетке чевирильдик, лякин дагъларда ойле кучью туман ве фуртуналы ель котерилди ки, самолёт бир тарафтан дигер тарафкъа атыла. Партизанлар аэродромынынъ атешлери козюмиз огюнде де пейда ола, де гъайып олалар. Чаресини тапып, чувалларны ташладыкъ, лякин оларнынъ бир къысымыны ель четке алып кетти.

Самолёт вазифени эда этип, Адлер бетке ёл алды. Немсе батареялары самолёткъа токътамадан атеш ачтылар. Бу агъыр шарантта япылгъан рейс полкнынъ дигер учуджыларыны да къанатландырды ве дигер экипажлар да эртеси куню, озьлерини аджымайып, партизанларгъа учтылар, чюнки олар партизанларнынъ бу куньлердеки алыны яхшы тасавур эте эдилер. Ойле аллар ола эди ки, Адлерден 4—5 самолёт котериле, лякин ормангъа тек бири етип бара, къалгъанлары ава шарантындан керн къайтмагъа меджбур ола эдилер.

Капитан Прохоровнынъ агъыр бомбалайдыжы ТБ самолётына — партизанларгъа чувалларнен ун, шекер, концентратлар алып бармакъ вазифеси бериле. Яйля устюнден кечкенде, самолёт ава чукъурына тюше ве авариягъа огърай. Авария вакъытында учуджы-штурман Андрианов эляк ола. Орманда экипажны партизанлар къаршылап алалар. Бир къач вакъыттан сонъ экипаж азалары Буюк топракъкъа У-2 самолётынен къайтып кельдилер.

Адлер базасынынъ хадимлери самолётлардан юкни тюшюрюв меселесини даима яхшылаштыра эдилер. Башта ашайт малларыны, шу джумледен унны да, кендир чувалларына толдырып, мухкем багълай я да тике эдилер. Ерге ташлангъан вакъытта, чуваллар патлай, ун ве дигер ашайт маллары текюле, гъайып ола эди. Бойле алгъа ёл бер-

мемек ичюн, сонъра бизлер чувалларны ярысынадже толдырып, багълай ве оларны экинджи чувалгъа къоя эдик. Бойлеликнен, ерге тюшкенде ичеки чувал патлай, лякин ун ве дигер ашайт маллары экинджи чувалда къала эди.

Душманларнынъ джебеси артында партизанлар арекетлерининъ бутюн этапларында джесюр учуджылар Кърым орманларына аджайип учувар япа эдилер. Олар немсе арбий генилерни юрьген денъиз устюнден, душман запт эткен территориялардан, токътамагъан топлар атешинден кече эдилер.

Кърымгъа учувар чешит кулюнчли ве драматик алларгъа толу эди.

Учуджы Иван Яковлевич Нижник ерли шарапты яхшы биле ве озюнинъ самолётыны эр анги агъыр вазнетте биле партизанлар аэродрома буюк усталыкънен къондыра эди. Бир кунъ, о орманда озь самолётына 6 яралы партизанны алып, артына къайта. Кучлю рузгяр котерилип, самолётны Новороссийск бетке айдай. Анда о немсе топларынынъ атешине огърай. Самолёт къурушунларнен сепет киби тешиле, лякин атештен усталыкънен къуртулып, дагълы районда къона. Учуджылар ве яралангъан партизанлар джебэ ёлагъыны кечип, сагъ-селямет госпитальге етип келелер. Бу вакъытта исе бизлер — аэродромда, партизан командирлерни — орманда, самолёт экипажы ве яралы партизанларнынъ такъдирни ичюн къасевет чекип, олар эляк олды деп эсап эткен эдик.

1942 сенеси август-декабрь айларында ормандан 600-ден зияде яралы ве хаста партизан ве подпольеджи самолётларнен, 78 адам исе Къара денъиз флоты катерлеринен Буюк топракъкъа чыкъарылды.

Сентябрь 28-де Адлер аэродромындан капитан Георгий Васильевич Помазков ве штурман Н. С. Фетисовнынъ ТБ-3 самолёты авагъа котерильди. Оларгъа яралы партизанларны Буюк топракъкъа алып чыкъмакъ вазифеси берильди. Бутюн буларны ве Помазковнынъ аякълары агъыргъаныны (о, 1941 сенеси душман тарафындан урып тюшюриле ве эки аягъыны сындыра) эсапкъа алып, полк командирининъ муавини Х. С. Петросянц самолёткъа лейтенант Н. П. Маляров ве уйкен сержант В. П. Мурзинден ибарет экинджи экипажны отурта. Ялта районында топлар атешинден кечип, самолёт Зуя орманы тарафындаки партизан майданына ёла.

Тезден олар ашагъыгъа «Мен озюмизнинъким» деген сигнал ишарети бердилер. Партизанлар, эвельден анылашкъанлары киби, атешлер якъып, шартлы сигнал берелер. Самолёт фараларыны якъып, ашагъы догърула ве усталыкънен ерге къона. Лякин майдан устю ташлар иле толу экен. Эки метр диаметрли бир копчек ташкъа къакъылып онынъ камерасы патлай ве самолёт бир копчекнен къона. Теджрибелли учуджылар Помазков ве Маляров бу вазнетте самолётны аман-эсен къондырмагъа наилъ олалар. Бу бекленильмеген вазнетке къасеветленген штурман Фетисов Помазков-

Н. П. МАЛЯРОВ

дан: «Не япаджакъмыз, запас копчек Адлерде биле ёкъ да?»— деп сорагъанда, Помазков самолёткъа яралы партизанларны отуртмагъа эмир бере ве экипажгъа бир копчекнеп (экинджииси демир копчек) авагъа насыл котериледжеклерини аягълата. Партизан ёлбашчылары полковник М. Т. Лобов ве комиссар Н. Д. Луговой партизанларнынъ кетмелерине разы дегиль эдилер, лякин Помазков ве Фетисов оларны эр шей яхшы оладжагъына къандыралар. Самолёт къарарлаштырылгъан 10 дакъыкъа ерине 30 дакъыкъа кеч къала ве шундан сонъ бир копчекнен авагъа котериле. Бизлер, Адлерде булунгъанлар, алякъанынъ ёкълыгындан гъает эеджанланып, къасеветлене эдик. Базы адамлар Петросянцкъа келип: «Олар къазагъа огърадылар, гъалиба», я да «Немселер партизан аэродромяна уджюм этип, самолётны запт эттилерми, ёкъса?»— дей эдилер. Хачатур Сергеевич тышкъы къыяфетининъ тынчлыгъына бакъмадан, озю ичтен къасеветли эди. 40 дакъыкъа кечкен сонъ, бизлер ТБ-3 самолётынынъ чагъырув сигналыны ишиттик: «Авагъа котерильдик, партизанларнен учып келеятамыз». Буны ишиткен эр кес къуванды ве аэродромда эльчырмалар янъгъырады. Бир къач дакъыкъадан янъы радиограмма кельди. Помазков: «Бир копчекнен авагъа котерильдик, экинджиисининъ камерасы патлады. Қъонув ичюн ярыкъларны азырлангъыз», деп хабер эте эди. Бу хабер эр кесни къасеветке далдырды. Петросянц бир прожектор даа кетирилмесине ве ёлакыны ярыкъландырмакъ ичюн механиклернинъ эр ерде ракетницаларнен азыр турмаларына эмир берди. Бир къач дакъыкъадан кене янъы радиограмма: «Денгиз устюнде бир моторымыз бозулды, учь моторнен учмакътамыз. Помазков». Вазнет гъает телашлы эди, чюнки агъыр юкленген самолётта дигер двигателлернинъ де сёнмеси ихтимал эди. Петросянц бу акъта кимсеге бир шей айтмады. О, Помазковнен радионен багълана. Командир «етип келирмиз» деп ишандыра. Акъыкъаттан, етип келелер. Маляров Помазковнынъ косътеришлери (командирнинъ аякълары агъырмагъа башлагъанындан себеп) ве ярдымы нетиджесинде самолётны мувафакъметнен ерге къондыра. Партизанларны къаршылагъан учуджылар ве техникий хадимлер яралыларгъа самолёттан тюшмеге ве автобусларгъа ерлешмеге ярдым этелер. Буюн партизанлар госпитальге еткизилелер. Тек ачлыкътан зайыфлагъан бир партизан самолёткъа чыкъмаздан эвель пексимет ашап, Адлерде къонув вакъытында ичек хасталыгындан оле. Область партия комитети ве партизан арекети штабынынъ реберлери самолёт экипажына самимиий тешеккур билдирдилер. Команданлыкънынъ вазифесини пумюнели эда эткенлери, ормангъа къонып, яралы партизанларны чыкъаргъанлары ичюн махсус къарар муджиби ТБ-3 самолётынынъ буюн экипажы, полк командир Овчинников ве онынъ муавини Петросянц да девлет мукафатларына ляйыкъ танылдылар. Умумен партизанларнынъ къанатлы ярдымджыларындан 65 учуджы дженкявер орденлер ве медаллернен мукафатландылар. Бундан да гъайры, 82 учуджы «Ватан джепкининъ партизанына» медалинен мукафатланды.

Қрым партизанларыны маддий-техникий джеэттен темнилешовде ве оларнен алякъа тутувда буюк яралыкълар косътерген 325-нджи агъыр бомбалайдыжы авиаполкнынъ ишини махсус къайд этмек керек.

Партизанларнынъ берген разведка малюматларына эсасланып, полк учуджылары Қрымда душманнынъ арбий объектлерине ве коммуникацияларына сезилер дереджеде зарар кетирдилер. Қысымнынъ учуджылары тек 1942 сенеси майыстан декабрьгедже Қрымгъа 221 дженкявер учув янып, партизанларгъа 240 тонна колеминде спля, урба, ашайт алып бардылар ве Буюк топракъкъа 307 яралы партизанны ве подпольеджини алып чыкътылар. Қрым территориясына самолётлардан 4 миллион нусагъа якъын листовка ве дигер агитация эдебияты быракътылар. 1943 сенеси исе бу косътергичлер даа юксек олды.

Юкъарыда ашгъылгъан муреккеп меселелернинъ чезильмесинде

гъает буюк оперативлик косьтерген полк командирининъ муавини, уйкен батальон комиссары Хачатур Сергеевич Петросянцнынъ шахсий фаалиетини айрыджа къайд этмемек мумкюн дегиль. О, Кърым область партия комитети ве Кърым партизанлары арекетининъ штабы реберлеринен даима багълы олып, Кърым дагъларына учуварны идаре эте эди. О тек озь къысымынынъ аятынен дегиль де, партизанларнынъ да дженкявер аятынен яшамакъта эди. Теджрибелли сиясий хадим оларакъ о, полкта буюк тербивий ишлер алып барды ве озь пумюнесинен учуджы-техникий эркъаны дженкявер арекетлерге рухландырып, буюк урьмет ве итибар къазанды.

Хачатур Сергеевич Карс шеэринде демирёл ишчи анлесинде догъды. О, 14 яшында комсомолгъа, 1930 сенеси исе 18 яшында партия сафына кире. Авиация окъув юртуны битирген сонъ, Бакуда хызмет эте. Коммунистлер оны учь кере Азербайджан Компартиясы съездлерине делегат сайлайлар. Азербайджан коммунистлерин Петросянцны ВКП(б) XVIII съездине делегат сайлап, онъа юксек ишанч бильдирдилер. Петросянц дженкнинъ ильки кунюнден сонъунадже чешит джебелерде булунды. О, еди дженкявер орден ве 21 медальнен мукафатланды. Шимди исе партия ве дженк ветераны, истифадаки полковник Х. С. Петросянц Ереванда яшай, чалыша. Граждан авиациясынынъ окъув мешгулиет отрядынынъ учуджы-техникий хадимлерини окъута ве тербивелей. Джемаат ишлеринде фааль иштирак эте. СССР Журналистлер бирлигининъ азасы. Дженк акъкъында хатырлавлар яза. 1986—1987 сенелери онынъ «Кърым ве Кавказ коклеринде», «Енъмек ичюн учтыкъ», «Дженкявер омюрининъ сапфелери» (Советлер Бирлигининъ Къараманы генерал-лейтенант Нанейшвили акъкъында) адлы китаплары дюнья юзю кореджеклер.

Кърым партизанларына хусусан дженкявер учуджылар Кошуба, Герасимов, Нижник, Помазков, Островский, Хоров, Маляров, Ганюшкин, Бобрышев, Прохоров, Игнатев, Зуб, Жмуров, штурманлар Фетисов, Волков ве дигерлерининъ адлары гъает якъын ве къыйметли олып къалдылар. Сонъундан оларнынъ чокъусына Советлер Бирлигининъ Къараманы унваны берильди.

Кърым партизанларынынъ агъыр куреши 29 ай девам этти. Халкъ иштикъамджылары къыйын шарантта немсе оккупантларынен амансыз куреш алып бардылар. Толу олмагъан малюматларгъа коре, Кърым партизанлары тарафындан бинълернен фашист аскери ёкъ этилип, 3772 аскери исе эсир алынды, душманнынъ 79 эшелоны ёкъ этильди. Советлер Бирлигининъ Маршалы А. М. Василевский шу вакъытны хатырлап шойле яза: «1944 сенеси Кърым операциясы девамында совет партизанларынынъ ролюни назаргъа алып, майыс 3-те биз Кърым область партия комитети иле келишип, Девлет Мудафаа Комитетини 4-нджи Украина джебэсининъ Команданлыгъы ве Сиясий идаресининъ фааль ярдымы иле азырлангъан тевсненен партизан арекетининъ иштиракчилерини укумет мукафатларына такъдим эткен эдик».

Кърым партизанлары душман иле агъыр ве муреккеп куреште даимий суретте озьлерининъ садыкъ достлары ве къанатлы ярдымджылары — совет учуджыларынынъ къыймети ёкъ буюк ярдымыны исе эте эдилер.

Оларнынъ Гъалебе ичюн якъан къараманлыкълары анъымызда эбедий сакълы къалыр.

Файзи Шах-Исмаил

Халкъабад

Ел кенары сыра-сыра юзюмлер,
Юзюмлерде токъ салкъымлар тизильген,
Багъча-багънынъ тарифидир бу сёзлер,
Багъларынъда козюм къалды, Халкъабад.

Бир вакъытлар кимсесиз бош ер эдинъ,
«Эбедий шай оладжакъмы?» — дер эдинъ.
Ешиллендинъ, дёрт тарафкъа нам бердинъ,
Гонъюм сенден илхамланды, Халкъабад.

Алмаларынъ ал янакълы, нагъышлы,
Къызларынъ бар, назлы-назлы бакъышлы,
Бир къыз корьдим, козьлери чокъ якъышлы,
О къыз меним акълым алды, Халкъабад.

Ел кенары сыра-сыра юзюмлер,
Юзюмлерде токъ салкъымлар тизильген.
Шах-Исмаил дер ки, санъа бу сёзлер,
Багъларынъда козюм къалды, Халкъабад.

Памукъчы къызлар

Даа кунеш юкъудан уянмамыш,
Дагъ артындан чименлерге бакъмамыш,
Даа кимсе оджакъкъа от якъмамыш,
Елгъа тюшер памукъ джыйгъан шень
къызлар,

Акъ памукъкъа джаныны берген къызлар.

Чокъ юкъламаз, геджесин кунъ идерлер,
Бельде этек, акъкъу киби гидерлер,
Бизим къызлар бир-биринден дюльберлер,
Ишке тюшер памукъ джыйгъан шень
къызлар,
Акъ памукъкъа джаныны берген къызлар.

Тарлада эгильген бель назик-назик,
 Памукъны джыйгъан шу эль назик-назик,
 Ал янакълы къара бенъ назик-назик,
 Къайнар, джошар памукъ джыйгъан шенъ
къызлар,
 Акъ памукъкъа джаныны берген къызлар.
 Къурбан олам шу къызларнынъ бойына,
 Нурлар ягъсын эр бирининъ къойнына.
 Бахшыш ичюн кузьде Ватан тойына
 Тонна-тонна памукъ джыйгъан шенъ
къызлар,
 Акъ памукъкъа джаныны берген къызлар.

Ярашыр

Гузель Озбекстан багъча-багъында
 Не хоштыр — ачылгъан гуллер ярашыр.
 Достлыкъ кунешинден шан къучагъында
 Бир-бирине къардаш эллер ярашыр.
 Эйбети адамнынъ акълын шашыргъан.
 Гонълюни алып, севгисин ашыргъан,
 Кокте учкъан булутларгъа баш ургъан
 Дагъларына къатмер гуллер ярашыр.
 Баарь куню ерге урлукъ эккенде,
 Яз бойы тарлада терлер тѣккенде,
 Кузьде дагълар киби сарпан тиккенде,
 Памукъчыгъа тешекюрлер ярашыр.
 Ады тилимизде дестан улькеге,
 Халкънынъ эмегинден бостан улькеге,
 Шах-Исмаил дер бу шанлы улькеге
 Дюльбер къызлар, мерд йигитлер ярашыр.

«Ана адынъ юрегимде сакъларым»

Аначыгъым, хатринъ бир дюнья манъа,
 Ана адынъ юрегимде сакъларым.
 Къадринъ сенинъ юкселир йылдан йылгъа,
 Ана адынъ юрегимде сакъларым.
 Дюнья дѣнермеди сен олмагъанда,
 Кунеш кулермеди сен олмагъанда,
 Аят ёнермеди сен олмагъанда,
 Ана адынъ юрегимде сакъларым.
 Яврум-яврум дединъ, буюттинъ мени,
 Адынънен таныдым мен бу улькени,
 Насыл унутайым, анайым, сени!
 Ана адынъ юрегимде сакъларым.
 Айлар келир кечер, айланыр йыллар,
 Ана адынъ иле айдындыр ёллар.
 Шах-Исмаил, даа нидже бинъ йыллар
 Ана адынъ юрегимде сакъларым.

Бахшыш

Озьбекстан топрагына
Нимет тѣкип кечти яз.
Саадатнынъ тарлалары
Кене олды бем-безаз.

Саадаттыр юрт кызы,
Памукъчынынъ мерд кызы.
Коксюнде алтын нишан,
Къараманлыкъ йылдызы.

Эмек сенинъ санъатынъ,
Машина — къол-къанатынъ.
Кечти тильден тиллерге
Уста памукъчы адынъ.

Олдынъ тарла севдасы,
Сукъланам сендай кыызгъа.
Дагъ киби хирманларынъ
Бахшыштыр юртымызгъа.

Кираз

Колхоз багъында кираз
Къызарды бираз-бираз.
Чыкътым кираз джыймагъа,
Джыйып ашап тоймагъа.

Къайдандыр бир сес кельди:
— Эн ашагъы сен! — деди.
Бакъсам, кимсе ёкъ киби,
Коксюм санчты окъ киби.

Юрегим дюк-дюк этти,
Теректен тюшип кеттим.
Юзюм де кираз киби,
Бирден къызарды кетти.

Колхоз багъында кираз,
Къызарды бираз-бираз.
Севдалыкъ яман экен,
Ёкътыр бунъа итираз.

Ах, бу синъирлер!

ИКЯЕ

Баарь. Къадимий шеэр бир тамам ешилъ урбагъа бурюнген. Со-
къакътар енгильдже кийинген адамларнен толы, эр кес шенъ-ше-
рамет.

Мына, Нариманов адына сокъакътан, чалт адымларнен бир къыз
кетмекте. Онынъ ады Галина Иванова. Гуя, шимди баарь ялынъыз
оны къувандырмакъта, кунеш озюнинъ джумерт нурларыны тек онъа
сачмакъта. Эр альде, Галинагъа шай дуюла. Серии ельчик къызнынъ
юзюни охшай, сачларынен ойнай, дюльбер антерини ельпирете.

— Галя, токъта!

Къыз, сес ишитилген тарафкъа айланып бакъты. Онынъ янчы-
гъына «Москвич» енгиль машинасы келип токътады. Машинада бир
къач йигит отура. Галина йигитлерден тек бирисини таний. Таныш
йигит, ачыкъ пенджереден башыны чыкъарып:

— Галя, машинагъа мин!— деп риджа этти.

— Ёкъ...

— Мин, берабер сейир этейик!— деди дигери къаба сеснен.

Галина онъа бакъты да:

— Мен сизни бильмейим!— деп ташлады.

Таныш йигит къызны бир кере даа пиязлады, ама бундан ич бир
шей чыкъмады.

— Истемейим, vessелям!— деп Галина ёлуны девам этмек истеди.

Бу арада башкъа бир йигит машинадан чыкъты да, къызнынъ
элинден чекти. Сонъра даа бириси янашты. Къыз къаршылыкъ косъ-
термек истеди, ама йигитлерни енъип оламайджагъыны корип:

— Ярдым этинъиз!..— деп къычырды.

Чевре-четте кимсе ёкъ эди.

— Сус!— деди банаки къаба сесли йигит ве этрафкъа бакъынды.
О пычагъыны чыкъарып, Галинанынъ кокюсине саплады.

Къызнынъ сеси деръал тынды, антери къангъа быланды, маши-
на янына авдарылды.

Йигитлер алель-аджеле «Москвич»ке сокъулдылар. Машина ерин-
ден кочъти.

Кок ачыкъ эди, тек анда-мында пуф киби булутлар ялдамакъга-
лар. Кунеш, баштаки киби кульмекте, къушчыкълар эп сёйленмекте-
лер, озенчикте шырыл-шырыл сув акъмакъта. Галина шимди булар-
нынъ ич бирини коръмей ве ишитмей. О энди аятнен ведалаш-
къан эди.

* * *

Галина Иванованы ким ольдюрди?..

Милиция хадимлери бу меселе узеринде башларыны чокъ ёрулт-
тылар, тюрлю чарелер коръдилер, ама бириси де нетидже бермеді.
Баарь де кечип кетти. Яз кельди. Сокъакътаки къан энди чокътан
силинди. Ама адамлар апрельде олып кечкен о вакънаны аля даа
унутмай эдилер. Бу акъта чешит фикирлер сёйлейлер. Атъта ойле
сойлары да тапыла эди ки, о фаджна акъкъында тыпкъы шаатлар
киби икяе эте эдилер. Бойле адамлардан бириси Марго — Марина Ни-
колаевна эди. О, йипек чийратув фабрикасында ишлей.

— Сизлер фабрика огюнде не олгъаныны билесинъизми?— деп
сорай эди о, таныш-билишлеринден. Сонъ икяе этип башлай.— Купе-
кунъдюзи сойдылар! Къызнынъ дюльберлигини коръсе эдинъиз. Пы-

чакънен насыл урдылар, заваллы кычырып да етиштиралмады. Аз къалды, эсимн джояяздым...

Марина Николаевна бу акъта сокъакъта да, фабрикада да, балалар багъчасында да — эр ерде сёйлеп юре эди.

Куньлернинъ биринде джинает кыдырув идаресине яш бир къадын кельди.

— Мен тертипни сакълайыджым, — деп озюнн такъдым этти о. — Тюневин балалар багъчасына огълумны алмагъа кирдим. Мен анда меракълы лакъырды ишиттим. Бир къадын фабрика янында олгъан джинает акъкында икяе этмекте эди. О, Иванова деген насылдыр къадынны пычакълагъанларыны корьген.

Джинает кыдырув идаресининъ хадимлери шу куню балалар багъчасына кеттилер. Багъча мудиреси хадимлерни топлады.

— Бизлер, мында джинает акъкында лакъырды олгъаныны ишиттик, — деди кельгенлерден бириси. — Бу акъта не билесинъиз, риджа этемиз, сёйлешиз.

Балалар багъчасынынъ хадимлери джинает кыдырув идаресининъ хадимлери огюнде озьлерини мукъайтылыкъле алып бардылар. Айткъанлары бири-бирине япышмады. Сонъ сукюнет асыл олды. Лафны биринджи олып, кельгенлер ачтылар.

— Аньанеге коре мусафир утанатургъан. Мында исе аксине олмакъта. Биз сизлерден ярдым истеп кельдик.

Багъча хадимлери джанландылар. Яш тербиеджи киргиндже олса керек:

— Бизде бойле лаф олгъан эди, — деди о. — Мында Марго кельгенде, о эр шейни сёйлеп берди.

— Сиз Маргодан не ишиттишъиз?

— Гуя кызыны йипек чийратув фабрикасында чалышкъан хулиганлар ольдюргенлер. Марго буны озь козюнен корьген...

Марина Николаевна лафазан къадын экен. Озю де лафкъа тутунса, аладжа къаргъа киби коче. Кендинн гъает сербест тута.

— Сиз мени чагъырмагъа не акъкынъыз бар?! — деди Марина Николаевна одагъа киргенинен. — Эх, сизлер, начальниклер, мени не ичюн раатсызлайсынъыз?! Айдамакъларны тутынъыз иште. Мен исе, имaesиз бир къадынмы. Атъта чиркийге биле токъунмайым...

Марина даа чокъ мыдырданаджакъ эди, ама милиция хадими онынъ сёзюни больди.

— Вазгеч, лафны алып къачманъыз, сизге иш бар.

— Насыл иш? Бельки сизинъ ишинъизнен меним алып береджегим ёкътырдыр.

— Сиз балалар багъчасында, не акъта лаф эттинъиз?

— Бу да сизге неге керек. Тилим бар, сёйлейим. Ёкъса, лаф этмекни ясакъ эткен къауун бармы? Эбет, ёкъ. Буны бильмек керексинъиз...

— Мен сизден джиддий сорайым, — деди милиция хадими. — Сиз Галина Иванованы ольдюргенлерини корьдинъизми?

— Ёкъ.

— Я бу хусуста эр кеске сёйлеп чыкътынъыз да?

— Буны озь башыма сёйледим.

— Сиз, атъта джинаетчилернинъ адларыны биле анъдынъыз. Олар кимлер?

— Шимди сёйлейим... Йипек чийратув фабрикасында чалышалар.

— Джинает садыр олгъанда о ерде эдинъизми?

— Начальник, ама да шей сёйлейсинъиз! Мен анда олсам, бунъа ёл берир эдимми?

— Я шай исе, не ичюн олар ольдюрди дейсинъиз?

— Я о хулиганлардан гъайры ким ола билир?

— Сиз йигитлернинъ адларыны билесинъизми?

— Алик, Миша. Қалгъанларынынъ адлары хатырамда ёкъ.

— Я оларның фамилияларыны билесингизми?

— Буны билмейм.

Марина Николаевнадан бундан гъайры ич бир шей бильмекнинъ чареси олмады. Онъа, тилини тийип юрюв шартынен, кетмеге мусааде этилди. Милиция хадимлерининъ Марина Николаевна джинаетни ачмагъа, яхут ич олмадым джинаетчилерининъ пешине тюшмеге ярдым этер деген умютлери бошкъа чыкъты. Галина Иванованы ким ольдюрди, деген суаль ачыкъ къалды.

* * *

Йипек чийратув фабрикасына якъын ерде, уфачыкъ кафе ерлешкен. Бир къач йигит, шу кафеде сыкъ-сыкъ булуналар. Ашайлар, кейфленелер, субетлешелер. Олар эксернетт озьлерининъ гедже сергузештлери акъкъында лаф этелер. Мына бугунъ акъшам да шай олды. Кафенинъ даимий муштерилери, кошедект стол башына кечип ерлештилер. Бираз къапындылар. Сонъра, стол узерине эгиллип, башларыны бири-бирине якъынлаштырдылар. Оларгъа кимсе къулакъ асмагъанына эмин олгъан сонъ, фысылдашып башладылар.

— Битти, башкъа капитал ёкъ,— деди бириси.

— Бугунъден кечи ёкъ, тапмакъ керек,— теклиф этти дигери.

— Анълашылды. Миша, сен «самолётынгъны» азырла, ярын Агъалыкъкъа кетеджекмиз!— эмир этти Алик...

Агъалыкъ койи шеэрден йигирми километр узакъта. Андаки манзара пек дюльбер. Чевре-чети дагълыкъ. Йигитлер мензильге тез эттилер. Олар койге киреджекте «Москвич»ни токътатылар да, машинадан тюшип, мушавере этип башладылар.

— Мотор иштен чыкъты,— деди машинаны айдап кельген йигит ве козюни къымды.

— Догъру,— деп къолтутты онъа Алик.— Ёлджы ёлджыгъа ярдым этмек борджлы. Ичинде экиден зияде адам олмагъан машинаны токътатайыкъ...

Тамам шу куню шеэр тюкянларындан бирининъ мудир Шарафов деген адам шахсий «Москвич»инде сатыджысы Машхуранен сыйир этип кельмек истеди.

— Агъалыкъкъа барайыкъмы?— сорады о, къыздан.

— Кеттик,— деп разылыкъ билдирди Машхура.— Анда пек дюльбер дейлер.

... Шеэр артта къалды. Мудир котеринки рухта, машинаны тар ёлдан усталыкънен айдап кетмекте. О огюне бакъмакъ ерше, чокъусы яшында отургъан Машхураны козетмекте.

— Мукъайт олунъыз!— деп бир кереден кычырды къыз.

Шарафов огге бакъты. Ёлда озюнинъки киби бир «Москвич» тура. Эки адам капотны ачып, анда недир къарыштырмакъталар. Учъ йигит исе, ёл кенарында отлар устюнде лаф этип отуралар. Кечип кетмекнинъ чареси олмагъанындан, Шарафов машинасыны токътатмагъа меджбур олды. Онынъ янына, машинаны тамир этеаткъан эки йигит кельди. Шарафовны оларнынъ былашмагъан эллери тааджиплендирди.

— Эмдже, ярдым этсенгиз!— деп риджа этти йигитлерден бириси.— Моторгъа бир шейлер олды гъалиба, машинамызны кочюрин оламаймыз.

Шарафов машинасындан тюшип, «Москвич» таба юрьди. О озюнинъ аджайип сеяатыны бозгъан йигитлерге ачувланып:

— Сиз, сумуклибурунъларгъа джаяв юрмек керек!— деди.

— Сен ие дединъ?— деди демин ярдым сорагъан йигит ве Шарафовнынъ якъасына япышты.— Къана кене текрарлачы!

Шарафов сёгюнч тёшеди де, артына чевирильди. Учъ йигит онынъ ёлуны кестилер.

— Онъа бир керечик сапла да ал!— эмир этти Алик.

Алчакъ бойлысы итаатлыкъ иле пычагыны чыкърды. Шарафов пычакъны корьгенинен, табана къувет къачты. Йигитлер онынъ пешинден баягъы чаптылар. Шарафов исе артына бакъмадан къачып кетти.

— Етер!— деди Алик.— Бизге «Москвич»ни эдие эткенн ичюн онъа тешеккюр.

Артларына къайткъан сонъ машиналарнынъ экисини де кочюрип, ёлдан кенаргъа къойдылар.

— Дюльбер ханым, машинадан тюш, сейир этип келейик,— деди йигитлерден бириси ве къоркъудан чырайы ап-акъ кесильген Машхуранынъ элинден чекти...

Галина Иванованынъ къатиллери, дерсинъ думан киби авада синъип кеттилер. Оларны къыдырдылар, ама ич бир ерден тапып оламадылар. Атыта излерине биле тюшалмадылар. Лякин къатиллерден вазгечмек мумкюн дегиль. О, джинает къыдырув идареси башлыкъларынъ, прокуратуранынъ, министрликнинъ незарети алтында. Махсус, джинаетни къыдырув делосы ачылды.

Шеэр иджра комитети ички ишлер идаресининъ башы, милиция генерал-майоры Тилля Абдуллаев бир саат девамында делоны къарыштырды. Тюневин телефон вастасынен министрнен лаф эткенде баягъы дубарагъа огърады. «Министр акълы,— деп тюшюнди о.— Бойле чалышмакъ олмай. Бу меселеге джиддий янашмалы. Джинает къыдырув идаресининъ башы озъ ишининъ устасы. Онынъ инспекторлары да къартал кибилер. Шай экеч, джинаетнинъ устюни ачмалы. Бунъа ялынъыз буюк истек керек». Генерал секретарь къызын чагъырды ве онъа:

— Джинает къыдырув боюнджа башлыкъны ве уйкен инспектор Усмановны давет этинъиз,— деди.

Арадан чокъ вакъыт кечмедн, генералнынъ узурьна Мирецкий ве Усманов келип кирдилер.

— Министр бизлерден мемнюн дегиль,— деди генерал оларгъа.— Мирецкий аркъадаш, сиз Усмановгъа делоны беринъиз, о да онынъле таныш олып чыкъсын. Сен, Усманов бутюн материалларны огрен, бу меселеге кимнинъ алякъасы бар исе, эпсинен субетлеш. Яхшы этип тюшюн-ташын. Джинаетни ачув планыны тиз. Ярын екпнъиз де магъа озъ фикирлеринъизни сёйлерсинъиз.

Шавкат Усманов бир къач куньден берли йнпек чийратув фабрикасы ерлешкен районда сыкъ-сыкъ пейда олып башлады. Сокъакълар бойы юрди, адамлар чокъ олгъан ерлерге барды, барларгъа кирди. Лакъырдыларгъа динъленди.

Бир дефа о, фабрикагъа якъын кафеге кирди де, пиво алып, бош стол башына кечип отурды. Қюмшу столда шенъ бир компания булунмакъта эди. Олар къызгын субетлешмектелер, бир мевзуны битирмеден дигерине кечелер.

— Наримановкада, бир эркекни тонагъанлар, сен бу акъта ишиттинъми,— деди бириси.

— Сонъ не олгъан?— деди дигери.

— Дейджегим, о атыта бу акъта милициягъа биле мураджаат этмеген, бельки интикъамдан къоркъкъандыр...

Энди джинает къыдырув идаресининъ уйкен инспекторы Усмановнынъ иш ери Нариманов сокъагы олды. Тюкянларгъа кирди, ёл сипириджилернен, яшайыш-турмуш ходжалыгъыннъ ишчилеринен лаф этти. Шимдики ал, оны меракъландыргъан меселе акъкъында ич бир шей билип оламады.

Усманов бугунъ лек ёрулды. Бираз тыныш алмакъ макъсадынен чайханеге кирди. Анда муштери аз эди. Саба муштерилери энди чокътан иштелер, уйлеге исе вакъыт даа бар. Инспектор чайханеджинен

чайник башында бир аз лаф этип алды. Усманов бу пенсионер къартны саф гонъюлли бир ихтияр сыфатында энди чокътан биле.

— Сонъ насыл, малленъизде эр шей ериндеми?— меракъланды Усманов.

— Сизге не десем экен,— деди чайханеджи,— эр шей еринде гъалиба. Ама тюрлю лафлар ишитиле.

— Насыл лафлар?— сорады Усманов.

— Айткъанларына коре, кеченлерде бизим сокъакъта бир адамны тонагъанлар.

— Кимни?

— Адыны бильмейим. Ама онынъ ады керек олса, мен буны биллип, сизге айта билем.

Усманов джеб дефтерчигинден бир табачыкъ йыртып алды, анда озюнинъ эв ве хызмет телефоныны язып чайханеджиге узатты.

— Къартым, мына сизге меним телефонларымнынъ номерлери,— деди о.— Эгер де бир шейлер анълап олсанъыз, риджа этем, деръал чашъ къакъынъыз.

Чайханеджи къарт учъ кунъден сонъ джинает къыдырув идаресине телефон этти ве тоналгъан адамнынъ адыны, онынъ яшагъан ерини айтты.

Тоналгъан адам Имам Хакимов, Усмановнынъ кабинетинде отура.

— Риджа этем, якъында сизнен не олгъаныны тафсилятынен сёйленъиз. Ич бир шейни гизлеменъиз, бу бизге пек керек,— деди онъа инспектор.

— Бу адисе октябрь йигирми алтыда олды,— деп сёзюни башлады Хакимов.— Мен акъшам къаранлыгъында иштен эвге къайта эдим. Учъ адам меним ёлумы кести. Богъазыма пычакъны тиреп парамны, саатымны, быджагъымны алдылар.

— Ёлбасарларнынъ бир де-бир козьге ташланьджы бельгилерини тариф этип олурсынъызмы?— деп сорады Усманов.

— Бунынъ да не кереги бар!— тааджиленди Хакимов.— Мен шай да оларнынъ бирини билем. О, къомшумыз Разыкънынъ огълы. Ады Ашур. Онынъле берабер достлары да бар эди. Ама оларны бильмейим...

Ашур Разыкъовны шу кунинъ озюнде тутуп, милиция капитаны Усмановнынъ кабинетине кетирдилер.

— Не ичюн? Меним насыл къабаатым бар? Мени йиберинъиз!— деп къычырды о, кабинетке киргенде ве милиция хадимининъ элинден сыптырылмагъа арекет этти.

— Оны мында къалдырынъыз!— деп эмир берди инспектор милиция хадимлерине.

Олар къапыны къапаткъанларынен Усманов Разыкъовгъа мураджаат этти.

— Отурынъыз. Адынъыз не?

— Ама да иш этесинъиз!— деди Ашур ачувнен.— Кимни якъалагъанынъызны озюнъиз де бильмейсинъиз!

— Мен суалиме джевап беклейим,— деди капитан.

— Фамилиям Разыкъов, адым Ашур! Анъладынъызмы? Сиз манъа эйиси айтынъыз, мени не себептен якъаладынъыз?

— Достларынъызнен берабер къомшунъыз Имам Хакимовны тонагъанынъыз ичюн.

— Бу ифтира, мен кимсени тонамадым!

Ашур озюни насыл алып баргъаныны, онынъ наразылыгъыны козеткенде, о акъыкъатта къабаатсыз дегиль экен деген фикирге келесинъ. Усманов онынъ кимлигини тешкерди. Фабрикада чалыша, эвли, судлангъан.

— Сиз бельки унуткъандырсынъыз?— сорады Усманов.— Мен сизге хатырлата билем: октябрь йигирми алтыда, акъшам, Нариманов сокъагъында достларынъызнен берабер Хакимовны тонадынъыз.

— Ялап!— деди Ашур шенълесип.— Мен о кую колхозда эдим. Тешкере билесинъиз.

Керчек, Разыкъов октябрь йигирми алтыда ресмий суретте памукъ тымарында олмакъ керек эди. Лякин о шу кую колхозда ёкъ эди. Уйкен инспектор буны энди аныкълады.

— Эр шей анылашылды, сиз озъ-башынъызгъа шеэрге келип, джинает ишлединъиз,— деди о, Ашургъа небеттеки соргъуда.

— Шеэрде олдым, ама кимсени топамадым.

Ашур, милиция хадимлери ич бир шей бильмейлер, олар тек къарар эсабы сёйлейлер беллей эди. Шунунъ ичюн о озюни сербест тутмакъта, суаллерге ишанчнен джевап бермекте. Инспектор онынъ тюшюнджелерини дагъытмакъ истеди ве:

— Догърусыны сёйлемесинъиз озюнъизге ярамай олур,— деди.— Бизге энди эр шей белли. Башта достларынызынен берабер тонадынъыз, сонъра бу адам озъ малленъизден олгъаныны анылап, якъан джинаетинъизни догърултмакъ истединъиз. Параны ве шейлерни Джуракъулнынъ бабасы вастасынен къайтардынъыз. Лафны бургъучлайбергенинъиз етер.

Ашур экиленди. Тюшюнди-ташынды. Башында тюрлю фикирлер доланды.

— Эр шейни уйдурмакътасынъыз,— деди о.— Сёйлегенинъиз, ялап.

— Ёкъса достынъизнынъ бабасы Муталып Хасановны чагъырайыкъмы.

Ашур бираз вакъыт индемей турды. Милиция инспекторы онынъ карталарыны къарыштырып ташлагъан эди. Ашур озюнинъ азырлагъан яланлары чул тутмагъаныны анылады. Башыны насылдыр анылашылмагъан тюшюнджелер сарып алдылар. О бутюн барлыгъынен джевап къадырды. Я о башлыкъ эди де. Я о достларыны ич бир вакъыт къабаатларыны боюлларына алмамагъа огрете эди де. Энди не олды? Эр шейни сёйлесинми, ёкъса... Я итибар меселеси не оладжакъ? Инает, о: «Ёкъ, дейджем», деген фикирге кельди. Лякин инспектор оны озды. О Ашур киби шашмаламады, чюнки соргъу планы эвельден азырлагъан эди.

— Алик, не ичюн тюшюнджеге далдынъыз?— деди милиция хадими шенъ сессе.— Яныма кельчинъиз.

— Ашур озюнинъ кедерли хаялларына къапылгъаны себебинден, инспектор оны Алик деп чагъыргъаныны биле абайламады. Ерниден къалкъып, стол янына кельди.

— Алик, башынъизны котеринъиз,— деди Усманов.— Мына бойле. Манъа бакъынъыз. Мында дешетли ич бир шей ёкъ, уфакъ бир тонав. Бундан да гъайры шейлерни саибине къайтардынъыз. Бойнынъызгъа алынъыз. Сиз бир де-бир къызны ольдюргенинъиз ёкъ да.

Ашур — Алик сескенди.

— Ёкъ, ёкъ, недир сизинъ айткъанынъыз. Мен кимсени ольдюрмедим!

— Яхшы, бар да раатланынъыз, сонъра эр шейни тафсилатынен сёйлесинъиз...

Эртеси кую Усманов Ашурны онынъ риджасынен къабул этти.

— Манъа кыгъытнен къалем беринъиз, эр шейни озюм язаджам,— деди Ашур.

Ашурнынъ истеги ерине кетирильдди. О язып башлады. Милиция хадими оны дикъкъатиен козетмекте. Ингит эр бир сатырдан сонъ озюни енгиль сезмекте. Инспекторнынъ бапында: «Къатиль бу дегильми экен?— деген фикир пейда олды.— Эр альде къатильге бенъземей. Эбет, кене бир дефа тешкермек керек». О, телефонны элине алды, озюне керек ракъамларны айландырды ве кимнинъдир телефонгъа кельмесини риджа этти. «Берген ваденъ хатырынъдамы?— деди.— Риджа этем, оны эда эт». О телефонны ерине къойып, Ашургъа мураджаат этти:

— Битирмединъизми?

— Шимди, шимди.

Телефон чынъылдады.

— Динълейим,— деди инспектор телефонны котерип.— Насыл, насыл? Галина Иванованынъ эки къатилини? Яхшы, сонъ кирерим.

Ашур Галина Иванова деген адны ишиткенинен ялт этип, милиция хадимине бакъты ве бойле тезликнен кене стол узериндеки къыгъыткъа тикильди. Ашур энди язып оламай, онынъ пармакълары титремектелер. Усманов ич бир шейини фаркъына бармагъан киби:

— Къана не яздынъыз бакъайым,— деп Ашурнынъ огюнден къыгъытны алды. Алдаки языларны окъуп чыкъкъан сонъ:— Сиз не яздынъыз шу, бир озюм тонадым эмиш!— деди о, Ашургъа кинае тарзында. Я достларынъыз? Оларнынъ айткъанларына коре, сизлер учъ адам экенсиниъиз де.

— Энди саттылармы? Яхшы! Мен олардан иитикъам алырым! Эписини сейлейджем, язынъыз...

* * *

Милиция хадимлерине Ашурнынъ тонав меселесинен багълы бутюн достлары белли олды. Ама Усмановнынъ огюнде эсас макъсад — къатилликнен багълы джинаетни ачув меселеси тура. Ама бунъа даа узакъ эди. Лякин тесадюфен... арбий къысымдан мектюп алынды. Оны рота командиринъ язгъан. Командир, апапсыздан элине тюшкен мектюпни йибереяткъаныны ве мезкюр мектюп милиция хадимлерини мекракъландырыр деген умуяте экенини билъдире.

... Яш аскер Джура Хусанов кимсенен лаф этмей. Оны недир чекиштире. Аскерлер эллеринден кельгенине коре онынъ рухыны котермеге тырышалар. Ама файда бермей. Джура хызметтен бош дакъкъаларда бир озю четке чекилип, аптеси ве энъиштеси язгъан мектюплерини текрар-текрар окъуй. О олардан ич бир тюрлю мельэм алмай. Башкъалары эвден мектюп кельсе окъуйлар, къуваналар, достларына косътерелер. О исс бойле этмей, мектюплерини окъуй да, оларны деръал джебинне къоя. Дневальный казарманы джыйыштыргъанда, полда мектюп яткъаныны коре. Мектюпни алып окъуй. «Джура, меселе джиддий,— денильген мектюпте.— Ашур ве дигерлери якъаландылар. Энъ къоркъуучлы ери шунда ки, къатиллик меселеси котерильди. Му-къайт ол. Эгер де соргъу этселер, оларнынъ бирисини де танымайым демек керексиниъ. Мен сеиниъ достларынынен анълаштым. Олар сеиниъ адыныны анъмамагъа сёз бердилер. Бельки де сёзлеринде турарлар...»

Мезкюр мектюп шу куню невбетчининиъ, сонъра командириниъ элине тюше. Аскерлерден бири мектюпни рус тилине чевире. Сабасына, мектюп Джура яшагъан шеэрге, милиция идаресине йибериле.

* * *

Алик лагъаплы Ашур, энди бир къач керелер джинает къыдырув идаресининиъ инспекторы кабинетинде булунды. Мына, о шимди де анда отура, озюни къозучыкъ киби алып бармакъта. Ахмакълыкъ, актылсызлыкъ этти, тонады. Ёкъ, о энди бойле япмайджакъ. Лаф эткенде тутула. Онда тонавдан башкъа лекс ёкъ. Онынъ ич бир шейини гизлемеден айткъанларыны эсапкъа алмалылар. Ашурнынъ башында иште бойле фикрлер долапа эдилер.

— Эр шейини сейлединъизми?— деди онъа Усманов.

— Я, кене не бар?

— Миша ве Джура базы бир шейлерни даа къоштылар.

— Олмайджакъ шей. Джура ордуда хызмет эте. Мишанынъ пешинден исс, етмек кучъ.

— Джура энди мында. Санъа —«ирап шахына» селям йиберди. Миша — Мумин Мусабаев поябрь йигирмиде якъаланды. Бойледже, къаршылыкъ косътермек файдасыз...

— Айды, бойныма алам, тонадыкъ.

— Халикъ Набиевниң саатыны, аякъкабыны, етмиш кумюш парасыны алгъанынъыз акъылынъыздамы?

— Акъылымда.

— Я Тимур Сейфутдинов?

— Ойлесипи бильмейим.

— Эки бинъ алты юз кумюш, саат... Атъта весикъалар... Пек тез акъылынъыздан чыкъкъаны тааджибли.

— М-м-да, бойле иш олгъан эди...

— Я «Москвич»?

— Бизлер Мишанынъ машинасында кезиндик.

— Ёкъ, о дегиль. Мен, Агъалыкъта чекип алгъан машинанъыз акъкъында айтам.

— Бунъа Миша джевап берсин. Бухарагъа алып кетти. Сатып оламады. Сонъра дагъытты.

— Я кызыны?

— Тек мен дегиль...

Бойледже, Ашур еди джинает акъкъында сёйледн. Бундан сонъ инспектор онъа раатланмагъа изин берди.

* * *

Алик камерагъа тюшкюн рухта къайтты. Сетке отурды, ама тынчланмады, сыкъылды. Еринден турды. О якъкъа-бу якъкъа юрип башлады...

Кеч ятты. Бир кереден юкълап оламады. Башы агъырып къалкъты. Кене соргъугъа чагъырылды.

— Сиз тюнсвин эр шейни сёйлединъизми?— деп сорады ондан инспектор.

— Сиз менден не истейсинъиз?— деди о.

— Мегер сизнинъ кене бир джинаетинъиз бар экен.

Ашургъа бу сёзлер ярамай тесир эттилер. О, раатлыгъы бозулгъан йыртыджы махлюкъ киби о якъкъа-бу якъкъа элесленип бакъты, гуя тильсиз диварлардан имдат сорамакъта.

— Ёкъ, ёкъ!— деп къычырды Ашур скемледен туруп.— Ёкъ! Ёкъ! Мен кызыны ольдюрмедим!

— Сиз отурынъыз, эеджанланманъыз. Керчек ольдюрмеген олсанъыз къычырмакънынъ не кереги бар.

Ашур шашмалав нетиджесинде озюнинъ картасыны ачып йнбергенини озю де дуймай къалды. Я онъа сен кызыны ольдюрдинъ деп, даа кимсе сёйлемеди де. Ах, бу синъирлер! Олар кергинликке къаршы туралмай теслим олмакъталар.

Усманов элинде къагъыт онъа янашты:

— Демек, кызыны сиз ольдюрдинъиз?

— Ёкъ!— деди Ашур къарыкъ сеснен.

— Шай исе мына бу мектюпни окъунъыз.

Ашур мектюпни элине алмады. Онынъ вуджуды титремакте эди.

— Мен сизден джевап беклейим,— деди Усманов.

— Бу кызы Мишанынъ танышы, ондан соранъыз.

«Галина Иванова меним танышым,— деди Миша-Мумин соргъу вакъытында.— Бизлер эксернетт меним «Москвич»име минип кезине эдик. Бир куню Ашур ве дигерлери манъа Галинаны шеърден тышкъа чыкъармамны талап эттилер. Биз оны сокъакъта расткетирдик. О бизнен кетмекни ред этти. Бундан сонъ Ашур онъа пычакъ саплады». Ашур исе соргъуда башкъа тюрлю айтты:

— Мен кызыны тек къоркъузмакъ истедим, о исе къоркъудан пычакъкъа йыкъылды.

— Сиз буны уйдурасынъыз. Мына достларынъыз не яздылар, окъунъыз.

Ашур, энди къаршылыкъ косьтермек файдасыз экенини анълады.

— Демек саттылар!..— деди о гъадапнен.

Русчадан терджиме эткен ЮСУФ АЛИЕВ.

Чынълар

- Я ш: Тайымны аткъа денъишмем, минеджекмен,
Къайвакыт сенден мерамет кореджекмен?
- Къ ы з: Саба турып кетемен къыбладан сырткъа,
Яшлыгъымдан авесмен сизинъ юрткъа.
- Я ш: Эвиме эвинъ таянган, къапыма къапынъ,
Гедже-куньдюз сёйленсем, битмейджек
лафым.
- Къ ы з: Атлас къафтан тобукътан, къына сач
бельден,
Насибинъе бир тюштим, къачырма
эльден
- Я ш: Къорамызгъа отурттым бадем терек,
Къомшу къызы болган сонъ, джат не
керек?
- Къ ы з: Темир таракъ къолымда, юнь тарайман,
Бугунъ-ярын келир деп ёл арайман.
- Я ш: Эгильтип уй сипиртмем, савдырмам
сыйыр,
Мен бир дая тутайым, сен онъа буюр.
- Къ ы з: Базарда бар бай терек, байырлы болсын,
Яр туткан деп эшиттим, хайырлы
болсын.
- Я ш: Къолымдаки къашыгъым шымшыр
къашыкъ,
Бир корьгенде мен санъа болдым ашыкъ.
- Къ ы з: Фесимдеки панларым алтын бувлы,
Не мугъайтып турасынъ, бизим койли.
- Я ш: Кокте йылдыз эсапсыз, ай тегерек,
Севишкен сонъ дюньяда къавушмакъ
керек.
- Къ ы з: Кетеджексинъ койимден йыл авушмай,
Танъры джаным алмасын, биз
къавушмай.
- Я ш: Я къараман, я къашкъа, табанынъ ташкъа,
Башкъасында козим ёкъ, сенден башкъа.
- Къ ы з: Джавун джавса ер йымшай, олен осе,
Манъа козинъ тюштим, мыйкъсыз косе?

Я ш:

Отмегинъни денъиштинъ къалакъайгъа,
Бабанъ сени береджек тул акъайгъа.

К ъ ы з:

Бабам берсе мен бармам, этермен сабыр,
Экевмизге бир олюм, джанаша кьабир.

Я ш:

Кель анама келин бол, эгиль де бугуль,
Беш кумюшлик бир дукат козимде дугуль.

К ъ ы з:

Ах дегенде юрегим ичине сыймай,
Оледжекмен дердинъден, кимселер
дуймай.

Я ш:

Сувсап келип сув ичсем бал чанакътан,
Эки сийпап бир опысем ал янакътан.

К ъ ы з:

Эрекнинъ аты озгъандже, койимнинъ тайы,
Керекмей манъа Кезлевнинъ макътавлы байы.

Я ш:

Эль сёзине къарамам, ботен айтмам,
Башыма таш джавса да, сёзимден
къайтмам.

К ъ ы з:

Байгъа барып кѣуванып корьмезсинъ
Ондан арув эвимде кѣатыкѣлы умач.

Я ш:

Къаш къарагъа четлевик куйдиресинъ,
Озь тилинъмен озинъни суйдиресинъ.

К ъ ы з:

Ашагъан ашым аш дугуль, ичкен лакъшам,
Сазагъандай саркъ да кель бир кунь
акъшам.

Я ш:

Авелеймен авелей, саркъаман, саркъа,
Джанаша ерде, джат ерде тапмайман
аркъа.

К ъ ы з:

Джанаша ернинъ, джат ернинъ
 бильмеймен къуйын,
 Энди къатип тапайым мусафир сыйын.

Я ш:

Акъшам болса козиме юкъу кирмей,
Джаным раат болмайджакъ сени корьмей.

К ъ ы з:

Корильмейсинъ козиме, джуресинъ
къайда?
Эшиттим, тойынъ боладжакъ туваджакъ
айда.

Я ш:

Язылгъан язы силинмез, такъдирим
къайтмаз,
Эль сѣзине къарасанъ, нелер айтмаз.

К ы з: Ойнасам, кульсем, халкъ мени диване
сана,
Дуймай алам, ичимде отлар яна.

Я ш: Ятсам, юкъум ич кельмей, кирпичим
къаткъан
Сен болгъайдынъ янымда назланып
яткъан.

К ы з: Отурышым-турушым, кызы болышым,
Беш юз кумюш этеджек корюшим.

Я ш: Чынъджи бир кызы экенсинъ, чыкъ
корейим,
Чынъгъа джевап сорасанъ, мен берейим.

К ы з: Эскимен янъы чынъларнынъ арасын
айыр,
Аджемилик эткенсинъ, сонъы хайыр.

Я ш: Костюминъни ким бичти белин оймай?
Кунъде сени корьсем де козим тоймай.

К ы з: Ятсам юкъум ич кельмей, дёнемен дёне,
Акъылыма бинъ тюрю шейлер келе.

Я ш: Табалдырыкъ кийгенсинъ, къолынъда
селе,
Корьген сайын мен сени корьгим келе.

К ы з: Беяз пештмал алдымда, сыйыр савдым.
Мытлакъа сени эндиги озюмки сандым.

Я ш: Юрегиме яраша айткъан сёзинъ.
Ашынъ-сувынъ керекмей, айгиди озинъ.

К ы з: Къарарып кельген къара булут джавмай
кетмез,
Джавчы деген имансыз алмай кетмез.

Я ш: Авурмасын джанынъыз, джаным-козим,
Яманлыкъкъа алманъыз айткъан сёзим.

К ы з: Къорамызгъа сачылгъан къара бакъла.
Меним айткъан сёзлерим ичинъде сакъла.

Я ш: Язда ёллар тоз бола, джавун джавмай.
Джаным раат болмайджакъ сени алмай.

К ы з: Портакъалнынъ леззети, вай къокъусы!
Не де татлы бола экен танъ юкъусы.

Я ш: Дегеним деген, сёзим сёз, озюм эрмен,
Авузымдан джан чыкъкъандже тек сен
дермен.

К ы з:

Алтын такъсам такъарман, пан ич
такъмам,
Сенден башкъа кимсеге айланып бакъмам.

Я ш:

Авалар арув, ай ярыкъ, ёллар таптав,
Джиберирмен бир мектюп, болса къатнав.

К ы з:

Сизге селям язаман яхшылыкъ джорап,
Мен Семенли боламан, джурьменъиз
сорап.

Топлагъан: С. СЕЛЯМЕТОВА.

Венера Ибраимова

Ленин гъаелери

Айлар кечерлер,
Кечерлер йыллар,
Девирнен берабер
Догъар чокъ йырлар.
Даа чокъ узаныр
Халкъ къургъан ёллар,
Муджизелер иле толар
асырлар.
Аят ёлунда
Денъишир байырлар,
Обалар,
Дагълар...
Эминим,
Несилим енъишке
иришир,
Сахралар
Багърында

Чешмелер чагълар.
Ленин гъаесинен
Даа чокъ халкълар
Азатлыкъ, урьликке,
Макъсаткъа етер.
Ешерир аланлар,
Эм де тогъайлар,
Бу гъае халкъларны
Дост-къардаш етер.
Озю ве гъаеси
Денъишильмез ич,
Ленинджи партия
Эбедий къалыр,
Ленин гъаелери —
Шавлели бир кучъ,
Олардан эр несиль
Кучъ-гъайрет алыр.

Севем сени, аят!

Мен догъмуш коюмде
Эрке къыз эдим,
Чёллернен дост олдым,
Кульдим.
Ойнадым.
Элем не бильмездим,
Пек гъамсыз эдим,
Шадлыкътан ибарет
Эди аятым.
Йыллар кечти, энди
Осьтим,
Буюдим.
Аят къайгъыларын
Къальбиме салды.
Кендимде насылдыр
Хош ислер дуйдым,
Козълерим ренклерден

Даа пек нурланды.
Энди омюр арзусындан
Къуванып,
Достларнен бахытлы
Олып яшайым.
Ич тынчлыкъ бермейлер
Ташкъын ойларым,
Олардан сатырлар
Тизип башлайым.
Енъерим эр анги
Гъам ве кедерни,
Ватаным багърында
Кульгенде аят.
Эвляды олам мен
Шу Ана-ернинъ.
Арзума ирмекчюн
О такъа къанат.

«ЙЫРЛА, ИНСАН»

Шаир Зиядин Джавтобели озюнинь Озбекстанда басылган ильки китабынынь адыны «Йырла, инсан!» деп къойды. Онынь китапкаа кирген айны шу серлевалы шири шойле башлана:

Йырла, инсан, барышыкъ йырыны сен,
Омюр — урьлюк сен ичюн, куреш ве
ень!

Ер яшавнен яраша, яшав — дженксиз,
Дюнъя турса тынч-аман, телюкесиз.
Барышыкълыкз баш керек эр бир

ильге,
Барышыкънен бахт кире эр бир эвге.
Йырла йырынь бар кучьнен:—

Барышыкъ!— деп,
«Инсан олсань, сен дженкке къаршы
чыкъ!»— деп.

Бирлик олып бирлешсин бутюн фикир,
Рус, инглиз, инд, арап, къытай, негр...
Ганг боюнда, Тунада, Нилде халкълар,
Тюрлю тюсте эр чешит тильде

халкълар,
Тильге, динге къарамай, джынс

айырмай,
— Барышыкъ!— деп турмалы, кимсе
къалмай.

Шаир бу шииринде инсанларны, ер
юзюнде яшаган бутюн халкъларны бир-
лик олып, дженкке къаршы чыкъмагъа,
барышыкъ ичюн курешмеге чагъыра. Бу
шиир чокъ йыллар эвельси язылган ол-
са да, бугуныкы кунь ичюн де озь эми-
етини джоймады. Америка империализми
ве сионизм Якъын Шаркъта ве дюнъя-
нынь башкъа ерлеринде озьлерининь
милитаристик, талавджылыкз ве къыр-
гъынджылыкз ишлерини алып баралар.
Олар Ливан ве Фелестин арапларыны
къырмакъталар, шеэрлерни, койлерни ге-
дже-куньдюз бомбаларнен, топларнен,
ракеталарнен якъып-йыкып виран этмек-
телер. Рейган, Тетчер киби империализм
сиясетчилери озь ордуларыны тишинден
тырнагъына къадар сияляландырмакъталар.
АКъШ укюмети къанатлы ракеталар, ней-
трон ве бинар бомбалары асап чыкъар-
макъ ве атыта каянатны милитаризмлемек
ичюн миллиард-миллиард доллар пара-
сарф этмекте. Шималий Атлантик блокы-
на (НАТО) аза капиталист девлетлери
йыл-йылдан озьлерининь арбий кучьлери-
ни арттырмакъталар. Олар озьлерининь бу
явуз ниетлерине етишмек ичюн ич бир
тюрлю къанун-къаидеге бойсунмайлар.
Лякин оларнынь бу явузлыклары бутюн
дюнъядаки тынчылыксевер халкълар тара-
фындан къараланмакъта. Улу Совет Со-
циалистик девлетимизнен эйи мунасебет-
те булунган демократик мейильдеки дев-
летлер бутюн имкяниетлерден файдала-

нып, империализмнинь, сионизмнинь бу
джинаий арекетлерине къаршы куреш-
мектелер. Тынчылыкны ве достане омюр
кечирювни тереннум эткен Зиядин Джав-
тобелининь «Йырла, инсан!» адлы шири-
нинь бугуныкы кунь ичюн актуаллиги де
шундадыр.

Зиядин Джавтобелининь яратыджылы-
гъына хас эсерлерден бири «Тензиленинь
дестаны» адлы шииридир. Эвеля шуны
айтмакъ керек ки, бу эсер эм шекиль, эм
мундеридже джеэтинден шаирнинь яра-
тыджылыкзгъында муим ер тута. Шиир дагъ
бою акъып кельген чокъракънынь буллюр
сувуны аньдыра. Чюнки бундаки сатырлар
шаирнинь ичинден къайнап чыкъкъанлар.
Мына бу сатырларны корюнкыз!

Козь огюмде койге душман киргени,
Итлернинь де яттан урькип урьгени.
Юрт ямангъа къалды, деди бабайлар,
Явны къргъап козь яш текти анайлар,
Душман койде вахшийликнен яшады,
Халкъ тапкъанын о обурдай ашады.
Эвден-эвге тинтип, талап юрьдилер,
Койдешлерни Германиягъа сюрьдилер.

Шиирнинь Къараманы Тензиле Улу Ва-
тан дженки вакъытында пек яш кызычыкъ
олса да, фашистлернинь зулумыны озь
козюнен корьген, озь башындан кечирген.
Явуз душман эр адымда озь вахшийлиги-
ни косьтерди. Халкъны талады, асты-кес-
ти, ольдюрди. О джанаварлар адамлар-
гъа ве атыта балаларгъа айвангъа бакъ-
къан киби бакътылар. Яшларны, кызлар-
ны, осьмурлерни Германиягъа эсирликке
алып кеттилер. Лякин халкъ душман
огюнде ич де тиз чекмеден, эп курешти.

Япылмагъан ич бир зулум къалмады,
Хорлангъанлар козь яштан къол

алмады.

Фашистлерден халкъымыз не чекмедил!

Лякин онъа кене боюн эгмедил.

Коп адамлар партизангъа кеттилер,

Дагъда гизли, фашистнен дженк
эттилер.

Партизанлар фашистлерге аман берме-
дилер, бир кунь тынч яшатмадылар, олар-
нынь арбий колонналарыны, якъарлыкз ве
сия аьбарларыны патлаттылар, эшелонла-
рыны авдардылар. Тензиленинь бабасы да
фашистлерге къул олмайып, дагъгъа пар-
тизанлыккъа кетти. Мына шаир шиирин-
де буны насыл тасвирлей:

Ич эсимден чыкъмай фашист зулумы,
Халкъымызгъа кылынгъанда

кылынды.

О эр чешит вахшийликтен къачмады,

Аякъ баскъан ерде чечек ачмады.

Бабамыз да оларгъа къул олмады,

Бир кунь гизли партизангъа ёлланды.
Учъ баланен къалды анам къоджасыз,
Биз яшадикъ, чыплакъ, мектеп-оджасыз.

Тензиленинъ анасы, учъ баланен пек хорлана, фашистлер онъа кылыналар.
Бир кунь фашистлер оларнынъ эвине келип,
Тензиленинъ анасына:— Акъайынъ къайда? Тап эринини!— деп джекириклей-лер. Тензиле бу вакианы шойле хатырлай:

Бир кунь гедже къапымызны
къакътылар,
Биз белледик бабамызны чакътылар.
Кирди эвге учъ-дёрт немсе айдуты,
Бир таз баш, кийик-кийик айкырдды.
— Тап эринини!— деп анама окъталды,
Къоркъуыздан нефесимиз токъталды.
Анамызнынъ этегине сарылдыкъ,
Биз оларгъа:— Джеллятсыз!— деп

багъырдыкъ,
Биз агълашып о якъ, бу якъ

чапыштыкъ,
Анамызны къучакъладыкъ, япыштыкъ.

Фашист бу къадынны урып, тепмелеп башлагъан сонъ, балачыкълар агълашып о якъкъа, бу якъкъа чапышалар, лякин бу балачыкъларнынъ козь яшына, фигъанына фашистлернинъ юрегинде зерредже ме-рамет ве аджынуз дуйгъусы къозгъалмай.
Тензиле сёзюни шай девам эте:

Бизлерни де тюрткючледди, тептилер;
Эр бир тюрлю хынзырлыкъны эттилер.
Окелерим тамагъыма тыкылды,
Ачувымдан тап юрегим сыкылды.
Эсим джойдым, олю киби яткъаным;
Коп вакъыт сонъ джойгъан эсим

тапкъаным.
Козюм ачып бир къарасам эв харап.

Шаир бу аджыныкълы вакианы уста-лыкънен язмагъа бальген. Бу ширни окъугъан вакъытта балачыкъларнынъ ба-шына тошкен мушкюль алгъа аджынгъа-нындан инсаннынъ козьлерине яш келе.
Шаир кичене Тензиле образында аджу-сыз, мераметсиз немсе фашистлерининъ явузлыкъыны ве айдутлыкъларыны айдын-ачыкъ тасвир эте. О, бу аджыныкълы алны тасвирлеркен, озъ бояларыны аямагъан, оларны джумертликлеле сарф эткен. Эсер-нинъ тасвирий васталары онынъ мундери-джесине уйгъунлар, ич бир тюрлю арт-къачлыкъ, эксиклик ёкъ!

Джумарлангъан бир шей эвнинъ
тёрюнде,
Тюшми, эсми? Къоркъунычлы корюне,
Бу анамнынъ зерделенген кевдеси,
Парчалангъан бизлер эмген мемеси.
Хаин фашист кескен онынъ башыны,
Дарма-дагъын этип тель-тель сачыны.
Кичкенемиз, не аныласын сабийчик,
Демей ки о, къалдым энди етимчик.
Къучакълагъан къанлы ана коксюни,
Эммек истей чыкъармадан сесини...
Бизлер яшлай айырылдыкъ бабадан,
Етим олып къалдыкъ шайна анадан.
Анам ичюн тёртим коп козь яшымны,
Опип-опип эр кунь мезар ташыны.

Тензиленинъ эси башына келген сонъ, биринджи корьген шей анасынынъ джан-сыз джеседи ола. Джест эвнинъ тёрюнде созулып ята. Бу кевде зерделенген, эзил-ген. Бунъа да къанмаздан явуз фашист-

лер бу гунасыз ананынъ башыны да кесе-лер. Балаларнынъ энъ кичкенеси даа бир шей фаркъ этмей, къолчыгъынен ана-сынъ къанлы кокюсине япышып, оны чек-келей, эммек истей. Шай этип учъ бала эм анадан, эм бабадан етим къалалар.
Чюнки бабалары да партизан отрядында немсе фашистлери иле къанлы урушлар-да эляк ола. Шаир бу ширинде фашист джанаварларынынъ халкъымыз башына кетирген азап ве эзметлерини къандыры-джы суретте тасвирлей. Шиирнинъ эмо-циональ тесири кучлю. Шиирни окъу-гъанда, этинъ-тенинъ титрей, сачларынъ тим-тик туралар ве башынъдан ашагъы суукъ сув тёркюльген киби ола. Шиир меракънен окъула ве окъугъан кишиде фашистлерге къаршы нефрет ве гъадап къозгъай. Бут-юн булар шаирнинъ къабилиетинден ве усталыгъындан делялет берелер. Шиир-нинъ нетиджелев къысмында шаир кене озюнинъ дженклерге къаршы олгъаныны косьтере. О, бир чокъ шиирлериндеки киби, бу шииринде де тынчылыкълар олмасы ичюн, ер юзюнде яшагъан бутюн халкъ-ларны ве миллетлерни барышыкъ омюр ичюн курешке чагъыра.

Йигирминджи йылларнынъ комсомол шаири Зиядин Джавтобели алгъыш яшы-на кельгенде, кене комсомоллар акъ-къында шиир язды. Бу шиир «Комсомо-лия» деп адландырылгъан. О, бу шиирин-де озюнинъ комсомол сафында тербие-ленгенини яза. Комсомол мени эмекке, эр-ликке джаштырды, мен онынъ косьтерген ёлындан тайпынмай огге юрьдим, дей.
О, комсомол халкъ ичюн не ерде бир иш япса, о иште мен де барым, дей. Комсо-молгъа хытап этип: «Эшкъынынъ энъ агъыр дженклерге кирдим, Кронштадт бу-зында, отлы Ор къапысында курештим», дей о. Къуруджылыкълар ишлеринде, ГЭС-лерни къурувда, къальбнен озюнинъ фал-аль иштирак эткенини яза. Къыртыш ерлерни менимсеуде, ламукъ, захире етиштирювде джанбазлыкълар косьтерген комсомоллар сырасында олгъаныны иф-тихар дуйгъусынен язып анылата. Комсо-молнынъ ялынъыз ер юзюнде дегиль де, къиянатта да икметли ве ибретли ишлер япкъанына ве шунунъ ичюн партия, дев-лет ве укюмет тарафындан Ленин орде-нинен муяфатлангъанына шаир джан-гонъюльден севине. Къыскадан айткъан-да, о комсомолны ве онынъ япкъан эйи хызметлерини къартлыкълар чагъында да те-реннум эте, макътай. Шаир Зиядин Джа-втобели озъ яратыджылыкъларында интерна-циональ достлыкълар айрыджа эмиет бе-ре. «Озбек къызына» адлы шиир бу-нынъ ачыкъ мисалидир. Бу шиир эки дефа Социалистик Эмек Къараманы Тур-суной Ахуновагъа багъышланылгъан. Джавтобелининъ озбек къызына багъыш-лап язгъан бу шииринден шу ашагъыда-ки сатырларны мисаль алып корейик.

Коммунизм кунеши ачты ишнен
козюнни,
Фереджеден арынып кунь тиймеген
козюнни.
Такъдирынъни талагъан терс ырымлар
тукенди,
Талий энди коммунист къуветинъе
сойкенди.

Челик атқа атланып чыктынын чёллер
тёрюне,
Йигитлердай тырмаштын сарп
ёлларнын орюне.

Улу Октябрь инкылябына кьадар дигер Шарк мемлекетлеринде олганы киби, Озбекстанда да кьадын-кызыларга фереджесиз юрьмек шерият муджиби ясак эди. Йигитнин окьугьаны кьады олур, кьызынын окьугьаны джады олур деп, кьадын-кызыларны джаилликте, эзисте тута эдилер. О девирлер отип кеттилер. Улу Октябрь инкылябы кьадынларнын эр шейде эрлернен мусавий укьукта олмасына имкан берди. Асырларнен фередже ичинде сарарып-солгьан кьадын-кызылар эсареттен кьуртулып, айдынлыккьа, сербестликке чыктылар. Олар мектептерде окьудылар, юксек бильгили мутехассыслар олдылар, фабрика ве заводларда месуль ишлерде чалышалар, кой ходжалыгынын махсударлыгыны котерювде иш нумюнелери косьтерелер.

Зиядин Джавтобелинин «Озбек кызына» шииринин кьараманы шу бахытлы азат кьадынларнын биридир. Шаир шиирде озбек кызынын челик аткьа минип, чёллер төрюне чыккьаныны ифтихар дуйгьусынен яза. Онын техниканы юксек дереджеде менимсеген механизатор олып, эрлер киби талмакь бильмей Ватан эшкьына, халкь эшкьына чалышкьаныны яза. Шаир шиирини девам этип, джан-юректен озь кьараманыны алгьышлай.

Озбекстан памугьы эмегиньнен тапты
нам,
«Озь кьараман кьызым»,— деп, севе
сени халкь, анань.

Шаир бу шиирни Турсуной Ахуновагьа багьышлап яза да, бу эсер Озбекстанда етишкен юзлернен, биньлернен турсунойджыларгьа да аиттир. Олар да, Турсуной киби, мавы гемилерни эгерлеп, Озбекстаннын миллион-миллион тонналык памукь арманына озьлерининь мунасип исселерини кьошалар.

Бинь аферин, шан-шереп озбек
кьызына!
Яшлар, кьызылар авеснен тюшти орьнек
ызына.
Мен де бугунь магьрурман сендай
намлы синьлимнен,
Тариф этмек кучь маньа дуйгьуларым
тилимнен.—

деп, шаир озбек кьызынын япкьан ишлерине ифтихар эте.

Зиядин Джавтобелинин яратыджылыгьы хусусында лакьырды юрьсетерек, онын соньки девирде язгьан «Яша, аят, романтикам» адлы ширии устюнде токьталмамакь мумкюн дегиль. Бу шиир озьунинь мундериджесинен онын бутюн башкьа шиирлеринден айрылып тура, Фельсефий фикирлер иле толу бу шиирде сьз аят акькьында кете. Шаир бу шииринде муим аятий меселелер хусусында фикир юрьсете. О, еди кьысымгьа болюнген бу эсерде аятнын манасы нелерден ибарет экенини аньламакь ве аньлатмакь истей.

Эй, аят, эшкьыныннен оттим мен
агьыр ёл,
Ипраттым вуджут, тен, ёрулттым аякь,
кьол.
Табаным тьбюнде чокь йыллар ьзы,
Аркьамда омюрнинь атеши, бузы...
Зорлыкьтан абдырап, юрьмедим баш
асып.
Умутсиз, рух тюшкюн бакьмадым мен
кокке,
Талийим яраттым куреште, эмекте.

Бу сатырлардан корюне ки, шаирнинь омюр ёлы тегиз ве енгиль кечмеген. О, озь талийини эмекте ве куреште талкьан. Даа догьрусы, «Баш язысыны козь корер» киби идеалистик фикирге бойсунмадан, озь талийи ичюн фааль суретте куреше. О, омюрнинь толу манасыны Ватангьа, халкькьа эял хызметте коре.

Шаирнинь кьайгьысы да, кьуванчы да аятнен бирликте. Бу онынь омюр акькьындаки фельсефий фикирлеринден бири. О, аяткьа бир шаир ве инсан оларакь бакьа ве эр заман аят симфониясына озь эсери иле тазе азнь кьоша. Шаир ичюн аят эр шейден дюльбер, эр шейден устюн, бу шаирнинь энь эсас эстетик принципи. Аят—тирилик ве арекеттир. Аят олмагьан ерде эстетик гузеллик ёкь. Буюк рус языджысы ве эдебий тенкьидчи Н. Г. Чернышевский озьунинь «Саньатынын аяткьа эстетик мунасебети» адлы фельсефий эсеринде «Энь гузель шей аятнынь озьюдри»,— деп язгьан эди. Бизим буюк шаиримиз Зиядин Менлиазиз Джавтобели де аяткьа бойле рухнен бакьа.

Джавтобелининь лирик кьараманы пасив ве кьалпазан дегиль, о фааль арекетли, бахытлы олмакь ичюн чапа-чапкьалай, эр шейге баш ура. О, коклерге юкселе, дерьалар кече, сахраларны ешерте, ёлында расткельген бутюн седлерни кечип, аятны яраштырмакь, безетмек истей ве озь де бу гузель, бахытлы аяткьа мефтун олып яшамакь, аятнынь зевкьыны сюрьмек истей. Шаирнинь лирик кьараманы аят деп Кронштадт дженкине кире, аят деп Сиваш тузына комюле, аят деп танкнен Эльба незринедже бара. О, аят эшкьы ичюн тойларда, дюгонлерде «Кьайтарма», «Долу» чалдыра, онынь юреги зевкьланмакь, шеньленмек истей. Шаир озь «Дюньяда тойгьандже яшамакьны», башланмагьан янью йырларны башламакьны арз эте. О, озьони ве аятны бири-бирине ашыкь олгьан Аслынен Керемге ошата. Аслынен Керем ичюн олюм бар айрылыкь ёкь. Чюнки о, аят ичюн, халкь ичюн чокь ишлер япмакь истей. Бу буюк алидженаплыкь. Бойле гузель ниетлер ялыньюз гоньлюнде кир олмагьан саф юрекли адамларда ола биле. Зиядин агьа да юрегинде бир тюрю кири олмагьан саф юрекли шаиримиздир.

Бойлеликле, Зиядин Джавтобели озь эсерлеринде Улу Совет Ватаныны, Коммунист партиясыны, комсомолны теренум эте, мемлекетимизнинь аджайип ишлерини, совет адамларынынь барышкькь ичюн курешини, замандашларымызнынь эмектеки мисильсиз джесюрликлерини ачып косьтере ве бундан сонь да косьтереджектир.

Меракълы адамлар акъкъында икяелер

Аблязиз Велиев

Дев къуветли адам

Халкъымызнынъ аджайип огъул-къызлары — дженк ве эмек Къа-
раманлары, сераскерлери, алимлери сырасында джунъяджа белли
спортчылар, чешит сааларда озьлерини alemге таныткъан бир чокъ
меракълы шахслар да барлар. Бугунъ биз сизлерге бойле эки адам
акъкъында икяе етемиз.

Тёпе-Обанынъ чыплакъ
къырларынен сарылып алын-
гъан къадимий Кефе. Шеэр са-
кинлерининъ бсяз ве мавы тюс-
ли алчачыкъ эвлери Генуэз къа-
лесининъ яры бозукъ этеклери-
не барып тирельген. Шеэр эр
вакыттаки киби къайнакъ
омюрнен яшай. Баарь келюви-
нен о дюльберлеше. Эвлер акъ-
ланып, тазертилелер. Этраф
ешерип башлай.

1896 сенесининъ баари де
ойле олды. Лякин шу сенеси
ерли эали ичюн даа бу вакыт-
къа къадар корюльмеген ал
олып кечти. Шеэрнинъ чешит
ерлеринде илянлар пейда олды.
Илянларда башына цилиндр
кийген, бир элинде къамчы тут-
къан адам, онынъ огюнде ог
аякъларыны юкъарыгъа коте-
рип тим-тик тургъан ат эм де
кокюсини къабартып тургъан
мыйыкълы дев бичим адам тас-
вирленген. Энъ тёпесинде буюк
арифлернен: «Бескоровайнынъ цирки» деген сёзлер язылгъан. Цирк
номерлеринден сонъ «рус-швейцар къушакъ курешин» оладжагъы билъ-
дирильген эди.

Бир къач куньден шеэр базары огюндеки къоджаман мейдангъа
агъач щитлер юклю арабалар келип башладылар.

Баарь куньлери базарда алыш-вериш ишлери зайыфлаша эди.
Сатыджылар бештахталар устуне былтырдан къалма согъанларыны
обалап, яхут эр бири табакъ киби буюк-буюк элек балыкъларыны

РАМАЗАН ПЕЛЬВАН

тизип къяракъ, муштерилер сийрек олгъанындан, базар мейданында башлангъан «къяруджылыкъ» ишлерини меракънен козетелер.

Ишчилер мейданынъ ортасына узун, къалын къазыкъ къакътылар. Онынъ этрафына къалын этип топракъ, сонъра талаш тѣкип чыкътылар. Башкъалары исе бу вакъытта щитлерден дивар яптылар, сейирджилер отурмасы ичюн ерлер азырладылар ве бутюн буларны брезентнен оръттылер. Этрафы пармакълыкънен къяораланды. Бойлеликнен, цирк азыр олды.

Темаша башланмаздан эвель циркиннъ шорбаджысы — устюне фрак кийген, элинде шамберьер-къамчысыны туткъан Бескоровайнынъ файтонгъа отургъан, онынъ артындан оркестр кунеш шавлесинде йылым-йылым йылтырагъан духовой алетлерни чалып кете. Чалгъыджыларнынъ пешинден исе эр бир сырада учер ат ойнакълай-ойнакълай кете, акробатлар домбалакъ аталар, джанбазлар топларнен ойнайлар, къызыл бурунлы шакъаджылар чешит арекетлер япып, халкъны кульдире, энъ артта дев бичимли пельванлар шеэрлилерни айретте къалдырып кетелер.

О кунълери къайда барсанъ адамларнынъ агъызында цирктеки «акъылгъа ятмайджакъ» шейлер акъкъында лакъырды кете эди. Хусусан пельванлар акъкъында айтып-айтып битирамайлар:

— Янковский деген аювбичим адам бир элинен беш пуд юк котере. О, эки элинен бир кереден секиз бучукъ пудлыкъ таш котерди...

— Лурих деген эстониялы пельван сагъ элинен етмиш килолы ташны токътамадан йигирми кере котерди. О да етмегени киби, мына санъа деген атны устюнде отургъан адамы такъымынен котерип, алып кетти...

— Бу кунълерде Иван Поддубный деген йигирми беш яшлы пельван куреше эмиш. Эвельден Севастопольде «Ливас» фирмасында аммалджы олып чалышкъан экен. Шимди онъа тенъ кельген адам ёкъ, дейлер. Ракъиблерини фырыл-фырыл ойната, энди онынънен ич кимсе курешмеге козь кестирамай, къана джемаат, даа ким меншен курешмек истей, деп манежде аюв киби долана-долана да, тенъи тапылмагъан сонъ, чыкъып кете эмиш...

Бойле эмиш-демишлерни ишиткен шеэр сакиилери ве атьта якъын этрафтаки кой, шеэрлерден де Кефеге цирк сейир этмек ичюн кельгенлернинъ арды узульмей эди.

Бу ерде яхшы пара къазанмакъ мумкюнлигини коръген Бескоровайнынъ сонъундан сейяр цирк ерине толадан темелли янъы цирк би-насы къяурдырды. Анда о вакъытта бутюн дюньягъа белли олгъан пельванлар озъ меаретлерини косьтере эдилер.

Сонъундан Севастопольде Трусси, Симферопольде Вяльшин де озъ цирклерини ачтылар. Оларда чешит цирк номерлеринен берабер белли пельванларнынъ чыкъышлары да буюк мувафакъетнен кече эди.

Бутюн булар шай да пельванларгъа зенгин олгъан Кърымда курешке авесликни даа зияде арттырды. Тойларда, дервизаларда курешмек истегенлерининъ сайысы эвелькинден къат-къат чокълашты. Эм насыл да пельванлар чыкътылар?!

Кунълерининъ биринде Симферополь циркиннъ санби Вяльшин дервизалардан биринде узун бойлы, кенъ джаврунлы, къартал бакъышлы яш бир пельваннынъ курешкеннини коръгеннен, онынъ неге икътидары олгъаныны шу дакъкъасы аялады ве дервизаны сонъуна къадар сейир этмеге къарар берди.

— Бойлеликнен дервизанынъ куреш байрагъы Рамазан Абдулгъафаргъа бериле!— деп илян этильди.

Яш пельван бир бучукъ яшындаки семиз ала бугъаны омузына урып, куле-куле эвине къайтты.

— Бу кимнинъ огълу, къайда яшай, не иш япа?— деп сораштырып башлады Вяльшин шу ердеси бир танышындан.

— Базардаки демирджи Абдулгъафарнынъ огълу. Эвельден ба-
басына ярдым эте эди, энди аммалджылыкъ япа...

— Анълашылды,— деди элиндеки таягынен башындаки цилинд-
рини манълайында азачыкъ юкъарыгъа котерип Вяльшин.— Демек
базардаки демирджи тюкянында десе...

— Манъа, мына бу пианиноны дёртюджи къаткъа котерип алып
чыкъ, мына бу бугъаны фелян ергедже омузынъа юклеп кет,— десе-
нъиз япарым. Шукюрлер олсын, о къадарлыкъ кучюм бар. Ама цирк-
ке чыктып мешур пельванларнен курешмек ичюн тек кучъ дегиль де,
усталыкъ да керек. Мен татарджа курешмеге билем, лякин сизинъ
куреш къануиларынъызы бильмейим. Джемаатнынъ огюнде исе
масхара олмакъ истемейим...— деди Рамазан цирк санбининъ текли-
фини джевабен.

— Энъ муими сенде кучъ-къувет бар,— деди Вяльшин.— Къал-
гъаныны санъа огретирмиз. Бу кунълерде шеэримизге Санкт-Петер-
бургдан «атлетика профессоры» Иван Владимирович Лебедев келе-
джек. Мен сени оени таныш этерим. О сенден ойле бир курешчи
япсын, озюнь шашарсынъ...

— О да насыл Лебедев?

— Насыл Лебедев оладжакъ. Бутюн Руснеге намы кеткен, мешур
«Дядя Ваня» даа! Онынъ озъ спорт мектеби бар. Мемлекетимизде
белли олгъан алай пельванлар онынъ мектебинден кечтилер.

— А... «Дядя Ваня» десенъиз! Эбет, оны ким бильмей?! Демесе-
нъиз, онынъ озю келеджек?

— Эбет!

— Куреш меселесини бильмейим ама «Дядя Ваня»ны озъ козьле-
римнен коръмек ичюн мытлакъ келирим.

— Айса анълаштыкъ. Салы куню мында ол, яхшымы?

— Яхшы...

— Манъа дервизаларда булунмакъ сырасы кельген эди. Чокъ ко-
рюмли татар пельванларынен танышым, лякин Рамазан бутюнлей
башкъа,— деди сонъундан Иван Владимирович Лебедев Вяльшиннен
субетлешкенде.— Онда акърансыз кучъ бар. Еринъ бойнузы олса,
оны да чевиреджек гъалиба. Пармакълары эскендже киби. Туткъан
ерини къонарып аладжакъ къарарында. Мен бу йигитни бегендим.
Ярындан башлап онынънен махсус программа боюнджа шахсен озюм
мешгуллетлер откериш башларым. Айнынъ сонъунда исе тамам
мында мешур курешчилер келеджеклер, оларнен тутушмагъа азыр
олур. Сен реклама меселесинен огъраш...

Бойлеликнен, 1921 сенеси яз кунълерининъ биринде, Симферо-
поль циркинде Кърымнынъ ачыкъ куреш ярышы башланды. Огъа
«Дядя Ваня»нынъ озю судьялыкъ япты. Темашаджыларнен рыкъма-
рыкъ толгъан цирк аренасында Рамазан пельван эр кунъ буюк мува-
факънетнен куреше, кунъде бир къач пельваннен ярышлаша ве эр
сефер енгъиш эльде эте эди. Сонъки куню аль этиджи тутушуда
Русие чемпионы Перлыцвайнынъ курегини де килимге мыкълагъан
сонъ, Рамазан пельван Кърым чемпионы деп илян этильди. Арадан
эки йыл кечкен сонъ, майыс кунълеринде кеше де Симферопольде отъ-
керильген ярышларда намлы курешчи Каневскийни енгъип, экинджи
кере чемпионлыкъ унваныны къазанды.

Рамазан пельваннынъ ады энди ярымадан узакъ улькелерде де
иштитилип башланды.

Тек Кърымда дегиль, Петроград, Москва, Одесса ве дигер шеэр-
лерде чыккъан газета ве журналлар да онынъ акъкында «Кърым-
лы пельван», «Келеджеги парлакъ курешчи», «Рамазан пельван»,
«Поддубныйнынъ илериде оладжакъ ракъиблеринден бири», «Кърым-
лы бугъайыкъар» серлевалы макъалелер бастылар. Тютюн къутула-

рыны, откриткаларны онынъ ресмиен яраштырып чыкъара башладылар.

1923 сенеси Севастопольде буюк бир дервиша олды. Байрам тамам кыызгыплашкъан вакъытта куреш мейданына кокреги репкли шеритлернен ортыюльген, медаллернен толук, дев бичимли бир адам чыкъа. О эп о якъкъа-бу якъкъа юре. Насылдыр узакъ бир мемлекеттен Севастополь циркине гастрольге кельген бу пельваннен курешмеге козь кестирген адам тапылмай.

Эгер шай девам этсе, бир къач дакъкъадан куреш байрагыны ярышлашмадан бу адам аладжакъ. Шу ерде четте сейир этип тургъан Рамазан пельван бу алгъа даянып оламай. «Онынънен мен курешеджем!»—деп, билеклерини тирей де, ортада форсайып тургъан пельваннынъ янына келе. Куреш башлана. Рамазан бир кереден онынъ къушагына япыша. Ракъибини чалтаякъкъа алып, йылдырым тезлигинде ерге авдара. Эр тарафтан «Афери йигитке!», «Сагъ ол, пельван!», «Элинъс, белинъс къувет!», «Мына бунъа куреш дерлер!» деген сеслер, алгышлар япъгырай. Чет элли пельван неге огърагъаныны бильмей. Еринден атылып тура да, устюнннъ тозыны къакъып, джемаатнынъ кулькюси алтында, табана къувет мейдандан зува. Бу енъиштен сонъ кърымлы пельван даа зияде мешур ола.

Бутюн дюньягъа намы кеткен «Чемпионларнынъ чемпионы» Иван Поддубный 1927 сенеси Америка бойлап турнеден къайтып кельген сонъ, мемлекетимизиннъ пек чокъ шеэрлеринде чыкъышта булуна. Шу джумледен Симферопольге де келе. Иште о вакъытта Рамазан пельван Иван Максимовичнен ве даа бир мешур курешчи, дюнья чемпионы Иван Шемякиннен таныш ола. Оларнынъ арасындаки достане субет саатлернен девам эте.

— Бабам демирджи. Он учъ яшынадже онъа ярдым эттим. Шундан сонъ аммалджылыкънен огърашып башладым. Сонъра исе, «Дядя Ваня»нынъ ярдымынен куреш сырларыны огрендим...—деп икяе эте Рамазан Иван Максимовичнинъ: «озюнъ акъкъында айтса»—деген риджасына джевабен.

— Экимизиннъ де терджимей алымыз бир экен,—дей Иван Максимович.—Мен де адий ишчи баласым. Ордуда хызмет этип къайткъан сонъ Севастопольде, сонъра Керчьте, Кефеде аммаллыкъ яптым. Кефеге бир кере баргъан эдим. Анда пельванларнынъ курешкенини корип, озюмни тутуп оламадым, курешмеге къарар бердим. Ана ондан берли иште, зенаатым, сен айткъанынъ киби, аммаллыкъ, курешчилик. Мен сени бегендим Рамазан. Биз мына Иван Шемякиннен бир афта къадар мында оладжакъмыз. Циркте берабер чыкъыш япармыз. Сенинъ яшынъ къачта?

— Отуз экиге кетем,—деди Рамазан.

— Мен исе 57-ге кетем. Коресинъми, къартайамыз. Онынъ ичюн манъа эр кунъ курешмек агъырлыкъ эте. Адамлар исе циркке чокъусы ат оюныны, аювджыларны бакъмакъ дегиль де, пельванларнынъ курешкенлерини сейир этмек ичюн келелер. Демек истейим ки, сен эсасен Иванинен (о, Шемякинге ишмар эте) куреширсинъ, эбет, берабер де куреширмиз. Қъаршы дегильсинъми?

— Ёкъ,—дей Рамазан огюнде отургъан сары мыйыкълы, ири мучели, муляйим бакъышлы Иван Поддубныйге джевапланып.

Уйкен несиль векиллери Симферополь циркинде, шеэриннъ раатлыкъ багъчаларында Рамазан пельваннынъ дефаларджа дюнья чемпионы олгъан мешур рус пельваны Иван Поддубныйнен, Иван Шемякиннен ве о вакъытнынъ дигер белли пельванларынен курешкенлерини аля бугунъ хатырлайлар.

Эбет, цирктеки курешлер—бу, башта бир спектакль, акробатик тамлыкънен азырланылгъан куреш усулларыны нумайыш этювдир. Адам не къадар кучлю олса да, о эр кунъ джиддий курешип оламай. Чюнки эр бир акъыкый тутушув инсандан пек чокъ кучъ-гъайрет, кергилик талап эте ве бу онынъ сагълыгына тесир этмей къалмай.

Онынъ ичюн цирк мейданында кечирильген адетий чыктышларгъа пек ойле джиддий эмиет бермек олмаз. Лякин шай олса да, Иван Максимович киминиъдир тюбинде ятмакны ич де севмеген. Атыта Германия бойлап турнеде булунгъанда, онъа «сен фелян дакъкъада фелянининъ астына йыкълырсынъ», «сен фелян тутушувда фелянчиге енъилырсынъ» деп къойылгъан шартларгъа, кестирип: «Мен яландан кимсенинъ астына ятмам, къувети олгъан йыкъса, лафым ёкъ»,— деген ве менеджерлер бу шарткъа разы олмагъан сонъ, андан геминен Америкагъа чыктып кеткен.

Дейджегимиз, Симферополь циркинде сейирджилер бу эки пельван тутушкъанда Рамазаннынъ да, Иван Поддубныйнынъ да йыкъкъан ве йыктылгъан вакытларыны корьген эдилер. Бу енъиловлернинъ не дередже акъикый олгъаныны эбет шимди исбатламакъ къыйын. Лякин бу эки пельваннынъ бирн-биринен беллешкени, къушакъ тутушкъанынынъ озю буюк вакъта.

Рамазан агъанен Поддубныйнынъ танышлыкълары яваш-яваш достлыккъа чевириле. Рус батыры Кърымгъа кельгенде Симферополь, Севастополь цирклеринде, чешит шеэрлернинъ раатлыкъ багъчаларында олар берабер курешкенлер.

Отузынджы селелери Рамазан пельваннынъ ады Василий Ярков, Федор Кожемяка, Франк Гуд, Осман Абдураман, Ян Цыган киби мешур курешчилернинъ адларынен бир сырада анъыла эди. Кърымлы бу пельван акъкъында: «бир озю, кетип тургъан трамвайны чекип токътата экен», «Балабан бугъаны омузына юклеп кете эмиш», «Полуторка юк машинасыны котергенини озь козьлеринен корьгенлер бар», «Къалын зынджырны алкъасы-алкъасынен парча-кесек эткеннини озюм корьдим»— деген лафларны чокъ ишиттик. Эбет, буларнынъ эксериети догъру. Лякин, Рамазан агъа акъкъында чешит эфсанелер айтылувынынъ озю о адамнынъ не дередже мешур ве популяр пельван олгъанындан деялет бере.

Улу Ватан дженки башлангъанда Рамазан Абдулгъафар аман-аман элли яшына якъынлай эди. Бунъа бакъмадан элине силя алып, муаребеге кетти. Теэсёф ки, о душман концлагерини де корьди, Кърымдаки «картофельный городок»таки адамзат даяимасы мумкюн олмагъан агъыр шарантни — ачлыкъны, зорбалыкны башындан кечирди. Ама ираделл бу инсан душмангъа боюн эгмедн. Къаранлыкъ геджелерининъ биринде къоранынъ тикенли теллерини тишлеринен, эллеринен къопарып къача. Онынъ артындан башкъалары да чыктып етиштирелер. Эппейн къыйынлыкъларнен, айланчыкълы ёлларнен кене озь къысымына барып къошула. 647-нджи окъчы полкнынъ эркъанында Севастополынъ азат этюв огърунда алынып барылгъан урушларда иштирак эте. Сапун-гора, Италия мезарлыгъы, Къамышлы бурунда олгъан къатты урушларда нумюне косътерип, «Джесюрлиги ичюн» медалинен такъдирлене.

Рамазан агъа гъалебеден сонъ Бекабадда яшады. Башта эт комбинатында, сонъра исе пенсиягъа чыккъангъа къадар маден заводынынъ прокат цехинде чалышты. Элял эмги ичюн дефаларджа Фахрий ярлыкъларнен, къыйметли бахышларнен мукафатланды. Лякин омюрининъ сонъуна къадар севген иши — пельванлыкъны нумайыш этип кельди, яшларны спорткъа авеслик, джесюрлик, ватанперверлик рухунда тербиелев ишине озь иссесини къошты.

Сырдарья озенининъ сагъ ялысындаки Маден заводы къасабасында Рамазан агъаны билъмеген, оны сайып-севмеген адам ёкъ эди. Алчакъ гошюлли, чокъны корьген, мераметли, иппаиетли бу адам озюнинъ эмеркесверлигинен башкъаларына нумюне ола эди.

Озю яшагъан къасабада, Бекабад этрафларындаки колхоз ве совхозларда той-джыйышлар, байрамлар онынъсыз кечмей эди.

Языджи Юсуф Болат Рамазан агъанен олгъан бир корюшювини шойле хатырлай: «Мыйыкъларына къырав тюшкен етмиш яшындаки бу азнавур беденли адамнен манъа 1964 сенеси Бекабад цементчиле-

рининъ клубында корюшмек насип олды. Комбинат спортчылары комсомол комитетининъ секретарына риджа этип, Рамазан агъаны урьметли мусафир оларакъ, озьлерининъ спорт акъшамларына чагъыргъан эдилер.

Балабан клуб яш-явкъанси рыкъма-рыкъ толды. Санагъа башта комбинат спортчылары чыкътылар. Олар сагъламлыкъта, кучъ-къуветте, чевиликте озьлерининъ усталыкъларыны косътердилер. Рамазан акъай сукъланувнен яшларгъа бакъып, оларнынъ эр бирине «Афериш, балам!», «Машалла, йигитим!», «Геркулес экенсинъ, огълум!» — деген алгъышлавларнен озгъарды.

Сонъ Рамазан акъайнынъ озю санагъа чыкъты. Яшлар эр кунъ шеэр сокъакъларында коръген бу юваш табиятлы шеэрдешлери акъкында эвельден чокъ шейлер иштселер де, шимди онынъ санада япкъан унерлерини сейир этип, айретте къалдылар. Етмиш яшындаки бу пельван отуз эки миллиметр къалыплыгъындаки демирни башы устюне къойды, онынъ эки тарафына дёртер адам салынды — демир, тал чубугъы киби майышты; агъызына 28 миллиметр къалыплыгъында демир алып майыштырды; элине 10 миллиметр къалыплыгъында зынджыр алып, оны парча-кесек этип ташлады; омузлары устюне 15 адам котерди; чалкъа ятып, юкъары котерильген аякълары устюне секиз адам алды ве оларны истегени киби ойнатты... Санагъа 15 пудлыкъ бир къая чыкъардылар. Оны ерге яткъан Рамазан акъайнынъ чыплакъ кокюси устюне къойдылар. Бу да азлыкъ этти. Ташнынъ устюне учъ адам чыкъты. Сонъ айны шу адамлар эллерине он секизер килолыкъ демир токъмакълар алып, Рамазан акъайнынъ кокюсиндеки къоджаман ташны токъмакълап, оны чиль-парча эттилер...

Рамазан акъай куле-куле аякъ устюне турды. Хошнутлыкънен мыйыкъларыны бурды. Тааджиplenюв сукюнетинде къалгъан зал бирден аракетке кельди. Клубнынъ ичи алгъыш садаларынен янъгырады...»

Рамазан агъанынъ омюрине ант бойле мисаллерни даа чокъ кетирмек мумкюн. Аджеба, халкъымызнынъ гъуруры, ифтихары эсаплангъан бойле аджайип пельванлар олмагъан олса, мемлекет чемпио-нлары — агъа-къардаш Къурсат, Рефат, Абдулмеджит Аблаевлар, эки дефа дюнья ве Олимпия чемпионы Рустем Казаков, Дюнья кубогынынъ санби, Европа эм де мемлекет чемпионы Энвер Абдураманов ве бир чокъ дигерлери олур эдилерми?!

Йыллар, юз йыллар кечер. Лякин миннетдар халкъымыз дженк, эмек къарамаплары киби, совет спортынынъ шуретини дюньягъа та-ныткъан озь пельванларыны да ифтихарнен анъар, оларнен гъурур-ланыр, олар акъкында некиллерге эфсанеге чевирилъген акъикъатны икье этер.

Сув арсланы

Яз олсын, кыш олсын, Осман Мустафаевич иштен кельгенинен, башта бир ваннагъа кирип, сувукъ душ тубюнде ювуп, сонъ ашамагъа отура.

— Элинъни, бетинъни ювып отура къой даа Осман,— дей кимерде къарысы чораланып.— Санки дерсинъ бутюн кунъ аммалджылыкъ япып тозлангъан, кирлегенсинъ. Шу сувдан безмегенинъ. Шукюрлер олсын, сабадан акъшамгъадаже бакъа киби сув ичиндесинъ.

Осман агъа апайынынъ лафына къулакъ асмай. Джаны да агъырмай. Не япмалы, шай алышкъан. Мына, бугунъ де, чатлатыджи февраль сувугъындан янакълары ал кираз киби кызыарып кельгенине бакъмадан, дос-догъру душ тубюне кирди. Сыджакъ сувнен кызыпадыр, дерсинъиз. Алла сакъласын, джыллы сувнен ич де достлыгъы ёкъ, сувукъ душтан кейф ала.

Арадан он беш-йигирми дакъкъа кечмедип, джуббе киби узун, тюкли халатыны кийип, ванна одасындан чыкъты ве ашыны ашап, телевизор къаршысына кечти, креслогъа ясланды. Шу арада косътерюв битти. Экранда пейда олгъан диктор къыз:

— Москва вакъытынен саат йигирми. Пайтахт янъылыкъларыны ишиттиремиз,— деди.

Арды-сыра москвалыларнынъ снъишлерини, ресми зияретнен Ватанымызнынъ пайтахтына кельген-кеткенлер, меденнет янъылыкълары хусусында хаберлер ишиттирилген сонъ, диктор невбетини спорт изаатчысына берди. Шу вакъытта Осман агъа еринден туруп, телевизорнынъ сесини бираз арттырды ве диккъатнен динъленди.

Изаатчы пайтахтта ве москвалы спортчыларнынъ иштирагинен дигер ерлерде откериленгъан ярышлар, снъишлер акъкъында айткъан сонъ, телесейирджиленрини диккъатыны шойле бир илангъа джелып этти:

— Сайгъылы спорт мухлисleri! Моссовет иджра комитети янындаки беден тербиеси ве спорт комитети иле ишкитилешюв эм де кышта ялдав федерациясы сизлерни ярын, февраль 21-де Ленин орденли Горький адына Меркезий меденнет ве раатлыкъ багъчасына давет этелер. Анда Совет Ордусы ве Арбий-Денъиз Флоты кунюне багъышланылып, кышта ялдав боюнджа отуз дёртюнджи аныаневий байрам откериледжек.

Эстафета, бузлы сувда кутлевий ялдав, спорт ярышлары кечириледжек. «Дельфин» клубынынъ сув астында ялдайыджи спортчылары озъ усталыкъларыны нумайыш этеджеклер ве инает, мемлекетинизде кышта ялдавнынъ эсасчысы, СССРде нам къазангъан спорт устасы, Бутюниттифакъ категориясындаки судья, кышта ялдав байрамларынынъ даимий тешкилятчысы ве ёлбашчысы Осман Къуму-

Осман Къумукъов тифеклер ве гранаталарнен ялдамагъа азырлана. 1938 сенеси чыкъларылгъан ресим.

къовнынъ этмиш йыллыгы таитаналы суретте нишанланыладжакъ. Бойлеликнен, ярын, базар куню саат 14-те Горький адына багъчада башланаджакъ спорт байрамына давет этемиз!..

Осман агъа телевизорнынъ сесини эксильтип, озюни кене креслогъа быракъты. Буюн мучелерине раатлыкъ бермек ичюн йиберилди. Козълерини юмып, та яшлыкъ йылларына алып барыджы хаял дерьясына далды...

1917 сенесининъ язы. Ялта ялысы. Къара костюм, безъ кольмек кийген шляпалы дженаплар ве чилтерли безъ шляпа, безъ къолчакъ кийген, узун антерли ханымлар эллериндеки ельпазелерини ельпиретип, чифт-чифт олып, денъиз кенарында кезине, кейф чаталар. Далгъалар бири дигерининъ пешинден ялыгъа келип урула ве ап-акъ колюкленген сув яваштан кернге къайтып кете. Пляжда кучюджики шох огъланчыкъ яйгъара котерип, о якътан бу якъкъа чапкъалай. Сагъ элини авада ойнатып, эх-э-э-й, деп багъыра. Эр кеснинъ дикъкъатыны озюне джелъп эткенинден хошлана. Адамлар куле-куле балачыкны козетелер. Шу арада юксек далгъалардан бири ялыгъа келип урулгъанда озюнен берабер деминки огъланчыкны да денъизге алып кете. Бу алны корьгенлер буз бузлайлар. Ханымлар къычырыкълашып, яйгъара къопаралар. Эппейи вакъыттан сонъ балачыкъ сув узеринде пейда ола. «Ана о бала!», «Даа сагъ, гъалиба!», «Оны къуртармакъ керек!» деген сеслер ишитилген арада, денъизден «эх-э-э-й» деген сес келе. Шу арада о кене далгъалар ичинде гъайып олып кете. Адамлар тынчланалар, ама эки козьлерини денъизден алмайлар. Шох бала, далдан далгъа кечип ойнагъан шамек киби, далгъадан далгъагъа атыла, кейфлене. Баягъы вакъыттан сонъ о, невбеттеки далгъанен ялыгъа келип чыкъа. Эки элинен башындаки, бетиндеки сувны силип, «эх-э-э-й» дее чапып кете. Иште, бу огъланчыкъ ялталы Къумукъ Мустафанынъ огълу, 5 яшлы Осман эди.

Кимерде ялыда ханымларнен кезинип юрьген эфендилер, дженаплар, хошланмакъ ичюн: «Балалар, къана, мына бу параны ким тапса онынъки олыр» деп, денъизге капик ата эдилер. Балалар зий-чув олып чапыша ве сувгъа далалар. Лякин капиклерни деерлик буюн вакъыт Осман авучлап чыкъа тургъан.

Йыллар кечти. Къара денъиз ялысында ялдавда, сувгъа далувда Османгъа тенъ келеджек адам олмады. О, сувда озюни балыкъ киби ис эте, омюрини денъизсиз тасавур этип оламай эди. Шу себептен Ялта «Освода»нда (сувда богъулаяткъанларны къуртарув джемиети) къуртарыджы олып чалыша башлады. Бу девирде о энди Кърымнынъ энъ яхшы ялдайдыжысы эсап этиле эди.

Осман буюн вакъыт денъизджи олмакъ арзусынен яшады. Ниает, ниетине пришти. Арбий линкорда кучюк командир оларакъ хызмет этти. Отузынджы сенелери Балтыкъ флотынынъ, дженк йылларында Къара денъиз флотынынъ чемпионы олды.

Муаребе йылларында разведкажды, денъиз пияде аскерлерининъ взвод командири, Одесса, Севастополь, Кавказ мудафаасынынъ иштиракчиси олды. Дженкиннинъ ильки айларында Кърымнынъ ялыларында душман авнациясы авадан къуршун ягъдырып тургъан бир вакъытта, денъизге батырылгъан гемилерининъ ичинден дефаларджа керекли документлерни, алетлер ве дженкявер сияяларны алып чыкты. Эбет, булар онынъ ичюн янтылыкъ дегил эди.

Бугунъки киби акътылында. 1933 сенесининъ аязлы декабринде Къара денъизде олгъан арбий гемилеримизден бири апансыздан ида-ре этильмей къалды. Двигатель чалышса да, чарх айланмай эди. Демек онъа бир шей олгъан. Йигирми-отуз метр теренликке далып, чархны козьден кечирмек керек. Ялыдан далыджы чагыртылды. Бу — 21 яшлы Осман Къумукъов эди. О, гемининъ чархына къалын трос сарылып къалгъаныны корьди ве буюк зорлыкънен оны чекип чыкарды. Сонъра бакъса, трос чархынынъ бир тишини къыргъан. Джеми

учь саат сув астында булунып, сынган тишни де денъиштирди. Гемининъ бутюн экипажи йигитни алгышлады. Командир исе тешеккюрнен онъа кыйметли бахшыш такъдим этерек, музыканен ялыгъа озгъарды.

О, иште бойле, денъиз теренликлеринде онларнен катер, баржа, шаландагъа ярдым косътерди, я да баткъанларыны чыкъарувда иштирак этти. Шунунъ ичюн, дженк йылларында далыджыгъа ихтиядж олса, башта бир онъа мураджаат эте эдилер...

— Осман, бакъ. Эр шей ериндеми? Узакъ кечмишке далгъан, эр шейни тюш киби козьлерн огюнден кечиреяткъан шу дакъкъаларда, Осман агъа апайынынъ сесинден сескенген киби олып, бир кереден козьлерини ачты.

— Бакъ. Эр шей ериндеми?— деди кене апайы алтын киби йылым-йылым йылтырап тургъан ез дюгмели акъ кительни акъайынынъ огюнде тутуп турар экен.

Осман агъа кулюмсиреди. Башта апайынынъ йылмайып тургъан чересине, сонъра кительне бакъты.

Дженкявер Къызыл Йылдыз, Ватан дженки орденлери, медаллери, беш дане «Сувда богъулаяткъанларны къуртаргъаны ичюн» медали, СССР спорт устасы нишаны — эписи ерли-ерине туюрельген.

— Вай, апайчыгъым, сен мени текмиль генерал якъансынъ,— деди кулип Осман агъа.— Булар неге керек?

— Керек олгъаны ичюн. Никита Федоровичнинъ шахсен озю телефон этип, ярын текмиль формада олмасыны теминлеменъизни риджа этем,— деди.

— Олмайджакъ шей. Оля, буларнынъ эписини такъып бармакъ онъайтсыз. Къопайчора дерлер. Озюнь билесинъ, мен бойле шейге алышмагъаным,— деди акъайы.

— Зарары ёкъ. Алышмасанъ, алышырсынъ. Къазанмагъа бильген сонъ, ташымагъа да бильмек керек.

— Яхшы, яхшы, апай, сагъ ол!

Экинджи куню тамам бельгиленген вакъытта бинълернен москвалылар М. Горький адына Меркезий меденнет ве раатлыкъ багъчасынынъ Москва озени ялысындаки мермер минберге топландылар.

Байрамнынъ ёлбашчысы, Бутюнниттифакъ категориясындаки судья Осман Къумукъов байрамны башламакъ ичюн эр шей азыр экени акъкында Москва шеэр пишкинлешюв ве кышта ялдав федерациясы Президиумынынъ ренси, Советлер Бирлигининъ Къараманы, полковник Никита Фёдорович Карацупагъа рапорт берди. Шундан сонъ Никита Фёдорович микрофон янына кельди.

— Аркъадашлар!— деди о.— Биз бугунъ энди отуз дёртунджи кере кышта ялдав байрамыны нишанламакътамыз. Бу — аджайип анъане. Онъа исе мына бу, меним янымда тургъан аджайип инсан, мен дер эдим ки, эфсаневий инсан Осман Мустафаевич Къумукъов темель кюйды. СССРде кышта ялдав спортынынъ эсасчысы олгъан, Москва «морж»ларынынъ акъсакъалы, тешкилятчысы ве даний ёлбашчысы Осман агъа бугунъ 70 яшыны толдырды. Биринджи класслы сувгъа далыджи Осман Къумукъовнынъ аяты акъкында меракълы китап язмакъ мумкюн.

Етмиш яшлы пельван эпимиз ичюн пумюнедир. О, ракъы, сигар ичмей, спортнен дост. Аля бугунъ Осман Мустафаевич мемлекетимизнинъ энъ яхшы сувгъа далыджи-къуртарыджысы сайыла. Осман агъа, богъулаяткъан бинъден зияде адамны олюмден къуртарды. Мемлекетимизде биринджи оларакъ онъа «Сув арсланы» деген факхрий унван берильди. Осман Къумукъов джемий олып, он бинъ сааттен зияде сув астында булунды. Кимсе бу рекордгъа якъынлап олгъаны ёкъ. Юбилярымыз бундан отуз эки йыл эвельси, яни 1950 сенеси Сочиде олып кечкен марафон ялдавында чемпион олды. Ондан

сонъ кышта кучлюю елди авада, бузлы сувда 25 километр узунлыгъындаки месафеге откерильген Москва ялдавында енгъи къазанды. 1951 сенеси 914 километрлик Куйбышев ГЭСи — Сталинград ялдавында иштирак этти, ондан сонъ Волга-Дон каналынынъ ачылувы мунасебетинен откерильген 35 километрлик ялдава биринджиликни алды. Дженктен эвель чокъ керелер тюфеклер ве гранаталарнен ялдав ярышларында иштирак эткен эди...

Никита Федорович Осман агъа акъкъында даа чокъ эйи сёзлер айтты. Къумукъовнынъ реикли, буюк ресминен яраштырылгъан афишалар янындаки минберге арды-сыра экимлер, сераскерлер, алнимлер, дюньяджа белли спортчылар, шаирлер котерильдилер ве эр бири озь покътайи пазарындан Осман Мустафасевичнинъ федакярлыгъы акъкъында юрек сёзлерини айттылар, онъа багъышлап ширлер окъудылар.

Къумукъов муаребеден сонъ Ватанымызнынъ пайтахтында «Водник» джеметининъ базасы эсасында мемлекетте ильки оларакъ кышта ялдав секциясыны мейдангъа кетирди. Онъа, спорт медицинасы боюнджа белли профессорлар И. М. Саркизов-Серазинн, С. И. Летунов ве дигерлери сыджакълыкънен къолтуттылар. 1950 сенеси Москвада экинджи кере откерильген бузлы сувда ялдав ярышында джемий 7 адам (олардан бири къадын киши эди) иштирак эткен олса, арадан секиз йыл кечкен сонъ откерильген онынджи ялдава 60 адам (дёртю къадын къыз), йигирминджи ялдава (1968 сенеси) 96 адам (шу джумледен он къадын-къыз) иштирак этти. Бойлеликнен, кышта бузлы сувда ялдамакъ истегенлерининъ сайысы йыл-йылдан артты ве 1978 сенеси откерильген отузунджи юбилей ялдавында 450 «морж» (шу джумледен 114 къадын-къыз) иштирак этти.

Буюн булар мемлекетимизде пишкинлешюв ве кышта ялдав спортынынъ кенишлемесине ярдым этти. Бугунде энди Советлер Бирлигининъ 110 шеэринде пишкинлешюв ве кышта ялдав секциясы мунтазам чалыша. Джаннинъ бир чокъ мемлекетлеринде бизим пишкинлешюв ве кышта ялдав усулымызны огренелер ве омюрге кечирелер. Экимлер исе 1947 сенесинден бери Осман Къумукъовнынъ вуджудыны, онынъ беден тербиеси усулыны дикъкъатнен козетип баралар. Бу оларгъа ишан вуджудыны пишкинлештирюв огърундаки бир чокъ суаллерге джевап алмагъа ярдым эте.

Матбуатта Осман агъа хусусында мунтазам суретте языла. Онынъ акъкъында газета ве журналларда дженктен эвель де, дженктен сонъ да пек чокъ язылды. Биз бу ерде олардан тек бир къачыны мисаль кетирмек истеймиз:

«Къумукъов Шималь нчюн бу вакъыткъадже корюльмеген Москва озенининъ акъкъан сувукъ сувында 2,5 километр месафеге ялдады». («Советский спорт» газетасы. 1950 с. апрель 13).

«Къумукъов чокъ керелер кышта тек плавканен ве масканен Москва озенининъ тюбуне далды ве 12 дакъыккъагъадже сув астында булунды». («Правда» газетасы. 1958 с. февраль 17).

«Совет Ордусы ве Арбий-Денгиз Флоты кунюне багъышлап, Москва озенинде кышта ялдав байрамы откерильди. Анда Улу Ватан дженкиннинъ 68 яшлы ветераны Осман Къумукъов кыш шараптинде сувгъа далыджынынъ насыл чалышкъаныны пек меракълы нумайыш этти...» («Красная звезда» газетасы. 1980 с. февраль 21).

«Академик сув тийнагъында «морж»лыккъа къабул этюв» мерасими откерильди. Онда Москванынъ 15 районындан 300-ге якъын адам иштирак этти. Байрамнынъ сонъында, мемлекетимизде кышта ялдавгъа темель къойгъан Осман Къумукъов, сувгъа далыджынынъ гидроскопсыз насыл чалышкъаныны нумайыш этти». («Московская правда» газетасы. 1982 с. январь 19).

«...О куню ава 30 дередже сувукъ эди. Москва озенининъ ялысы къар ве бузнен ортыли. Анда сиджакъ пальтоларыны, къалпакъларыны кийген адамлар къызынмакъ ичюн аякъларыны бири-бирине ура, о якъкъа-бу якъкъа юрелер. Бир кереден адамлар озенге тикленди, шашып-шашмаладылар. Тек плавка кийген ири мучели чыпкакъ адам язда ялыгъа чыкъкъан киби, ашыкъмадан, буз устуне тюшти. Онынъ пешинден башкъалары да келип башладылар. Олар Осман Мустафасвич ёлбашчылыкъ якъкан «моржлар» группасы эдилер. Биринджи оларакъ сувгъа Осман агъа, сонъра онынъ шегиртлери далдылар. Сонъ сувдан чыккып къаргъа юварландылар. Сонъра Къумукъов аквалангыны кийип, сыртына эки маден баллонны пекитти. Устюни кырав къаплагъан маден санки дерсинъ шимди онынъ сыртыны бузгъа чевирир. О исе шакъа-къоратанен кетти ве сувгъа далды...» («Ленин байрагъы» газетасы, 1982 с. февраль 23).

— 1981 сенесининъ февраль айында делегат оларакъ КПССнинъ XXVI съездине иштирак этмек ичюн Москвагъа кеттим,— дей мешур памукъчы, Социалист Эмек Къараманы Энвер Алиев.— Вакъыт тапып Осман эмджеме де бардым. Оны догъгъан кунюнен хайырладым. Съезд ачылгъан 23 февраль куню о 69 яшыны толдыргъан эди. Мени корип пек къуванды. «Демек, съездге кельдинъ,— деди Осман эмджем.— Бу яхшы, мен дер эдим ки, ифтихарланмагъа лайыкъ буюк шей. Партиямызнынъ съездлери олгъанда, мен эр вакъыт 1956 сенесининъ 18-нджи февралнинъ хатырлайым. О куню мен Москва озенинде партиямызнынъ XX съезди делегатлары огюнде бузлы сувда ялдагъан эдим. Делегатлар махсус бизим ялдагъанымизны коръмеге кельдилер. Мени эльчырпып алгъышлагъан эдилер. Эбет, бойле вакъялар унутылмай».

Э, бойле вакъялар унутылмай. Олар исе Осман агъанынъ узун омюринде чокъ олды. Мына бугунъ де пидже-пидже адамлар онынъ якъкан ишлери, эйиликлери, ярарлыкълары, къараманлыкълары, инсаннетлиги хусусында айталар. Оны алгъышлайлар, онъа тешекюр билъдирелер, теменна этелер.

Мына шимди, бир къач дакъкъадан сонъ етмиш яшлы Осман агъа ве онынъ шегиртлери — генерал-лейтенант, Советлер Бирлигининъ Къараманы Галактион Елисеевич Алпандзе, къышта ялдав боюнджа СССР биринджилигининъ призёры Зарема Брюзгина, энди учъ йылдан бери бузлы сувда ювунгъан алты яшлы Костя Нерсесов, 85 яшлы Пётр Митрофанович Мягков, 82 яшлы Владимир Каменский, баба-бала Юрий, Сергей, Станислав ве Татьяна ве Василий Котовлар ве оларнынъ он учъ яшлы огъуллары Илюша; Любовь, Михаил, Виктор ве Алексей Красоткинлер, Владимир Фёдорович Морозов ве онынъ огъуллары Михаил эм де Андрей, Расул Селимов, Назифе Нариманова, Надыр Якъубов ве даа юзлернен дигерлери «Тайфун», «Вьюга» бузкъыранлары Москва озенининъ бузуны кырып кечкен сонъ, сувгъа секиреджеклер ве ялдап башлайджакълар.

Сагълам тенде — сагълам акъыл, дегенлер. Барсын, оларнынъ сафы арта берсин. Бу, мемлекетимизде пишкиилешюв ве къышта ялдав спортынынъ эсасчысы Осман Мустафасвич Къумукъовны джан-юректен къувандыра.

Асанчыкъ

Къышта орманы къалын къар ёргъаны къаплагъанда, къуругъан осюмликлер ве япракълар къар куртюги астында къала. Орманда яшагъан сыгъынлар озьлерине ашайт тапалмай, чокъ вакъыт ач юрелер. Ве, лячаре орман этегинге чыккын, адамлардан имдат истейлер.

Ормангъа якъын койнинъ четинде, къышта сыгъынлар келип ашарлар деп уюльген буюк бир черен пичен бар экен. Шу черенге, ашыкъкъан бир сыгъын бузавыны алып бараяткъанда, пешлерине эки ач къашкъыр тюше ве оларны къувып башлайлар.

Сыгъын бузавынен берабер къашкъырлардан къоркъып, догъру четтеки азбарны козьлеп койге таба чапалар.

Азбар алдында къар куреп юрьген он-он эки яшларында Асанчыкъ, сыгъынларны ве оларны къувалагъан къашкъырларны корип, ишнинъ асылыны анълай да, азбар къапыны артынадже ача. Сыгъынлар азбаргъа киргеннен къапыны къапатып, мандалыны сюре. Қъапыгъа келип урулгъан ве ер тырнакълап улугъан къашкъырларгъа исе Асанчыкъ Барбос копегини чезип йибере.

Қъашкъырлар Барбосны корьгеннен аркъагъа чевирлип, къуй-рукъларыны багърына басып, табана къувет зувалар.

Асанчыкъ къашкъырлардан къуртулгъан сыгъынларгъа севинип бакъа да: «Токътанъыз, айванлар, шимди сизге арандан къокъулы пичен чыкъарып беририм»,— деп сыгъынлар тургъан аран ичине кирип кете. Бир анъден сонъ бир къучакъ пиченни чыкъарып, сыгъынларнынъ огюне ташлай. Сыгъынлар озьлерининъ кийиклигини унутып, пиченге иштнанен япышалар.

Асанчыкъ сыгъынларны къарлар ирип, ер ачылгъандже озь азбарында пиченнен бакъа, туз ялата. Қъопкъанен къуюдан сув тартып, сувара эди. Айванлар ве Асанчыкъ бири-бирлерине пек алышалар. Асан янларына келип, оларнынъ аркъаларыны сыйпалай, боюнларындан къучакълай эди. Баарьде сыгъынларны ормангъа айдагъанда, Асанчыкнынъ козьлеринден козь яшлары чып-чып тамды.

Шимди яз! Сыгъыннынъ бузавы энди анасы киби олгъан. Орманнынъ энъ теренинде озен кече. Шу озеннинъ янында чименликте отлап, буллюр киби озен сувыны ичип, аяткъа шадланып яшайлар.

Олар Асанчыкны унутмайлар. Эм олар эминлер ки, эгер къыш келип, башларына сыкълет тюшсе, достлары Асанчыкъ эр вакъыт оларгъа ярдым къолыны узатыр. Бу — иисагъа буюк ишанч!..

СУБХИ ВАПИЕВ

ЖУРНАЛ ЭР БИР ЭВДЕ ОЛСЫН!

Ана тилимизде эдебий журналымыз «Йылдыз»нын чыккып башлаганына еди йыл олаят. Шу девир ичинде окъуйджыларнын элине энди 40 нуска журнал барып етти. Оларда бу кечкен йыллар зарфында Ю. Болатнын «Алим аткъа минди», Черкез-Алинин «Джумертлик», Э. Амитнин «Ишанч» романлары, дигер язиджыларымызнын онларнен повестьлери, икяелери, поэмалары, шиірлері, чешит мевзуларда макъалелер, медениет ве санъат материаллары, эдебий асабалыгъымыздан ве халкъ яратиджылыгъындан нумюнелер, истисал илеридери ве корюмли адамларымыз акъкъында очерклер ве даа бир чокъ дигер материаллар басылып кельмекте. Шимди журналнын эр номеринде композиторларымызнын янъы йырлары яхут халкъ йырларындан нумюнелер берилип башланды. Бутюн булар журналымызнын мундериджеси эп яхшылашмасына хызмет этелер.

Ана тилимизде бойле эдебий-бедий ве ичтимаий-сиясий журнал чыкувы бизим эдебий ве медений аятымызда муим вакъиа. Журнал эдебиятымызнын ве эдебий тилимизинин инкишафына, халкъымызнын рухий ве медений осювине дегерли хызмет этип кельмекте. Ойле экен, бу алидженап хызметтен имкяны олгъан дереджеде чокъ адам файдаланмакъ керек. Яни журнал кет-кете эп даа кутлевий неширге чевирилмели.

Малюм ки, эдебий неширинин кувети онын кутлевийлигиндедир. Демек, журналымызнын абунеджилери не къадар чокъ олса, онын кувети де, имкяны да о къадар артар. Шунинчю биз деймиз ки, «Йылдыз» журналы эр бир эвде олсын, эр бир къоранта онын абунеджиси олсын. Чюнки журналгъа язылгъан адам бундан ялынъыз кяр эте биле. Биринджиден, журнал озъ мундериджесинен шу абунеджиге рухий ве маневий хызмет этип, онын ичюн бильги ве чешит малюмат менбаы, эдебий тильни огренюв чокърагъы олса, экинджиден, онын озю ве къоранта азалары да эдебиятымызгъа багълана, онынъле меракълана ве джумленен берабер онын осьмесинде иштирак этелер. Зан этсек, журналгъа язылувынын заруриети ве эмиетини эр кес бойле кеши аныламакъ керек.

Эбет, журналда эксикликлер де ёкъ дегиль. Биз оларнын огюни алмагъа тырышамыз. Лякин ким олса олсын, журналны элине алып да, ондан озюни меракъландыргъан, яхут озю ичюн файдалы бир-де бир эсер, макъале я да дигер бир материал тапмамасы мумкюн дегиль. Редакция хадимлери де иште бунъа, яни журналнын мундериджеси эп даа чешитли ве даа меракълы олмасына арекет этелер. Бу меселеде биз окъуйджыларнын да фикрини ве теклифлерини бильмек истер эдик.

Бу куньлерде 1987 сенеси ичюн газета ве журналларгъа язылув кыызгын кетмекте. Абуне язылув муьддети ноябрь 1-гедже девам этджек. Шунинчю эр кесни, вакъытны къачырмай, журналымызгъа язылмагъа давет этемиз. Оньа язылмакъ ичюн шу муьддет ичинде «Союзпечать» идарелерине, алякъа болюклерине яхут озюньизинин ишханелериниздеки абуне къабул этиджи джемаатчыларгъа мураджаат этмек керек.

Биз эминмиз ки, даимий окъуйджыларымызнын эр бири «Йылдыз»гъа келеджек сенеге де язылыр ве онъа эш-достларынын, къомшу-койдешлеринин, чалышкъан ериндеки аркъадашларынын да язылмаларына ярдам этер. «Йылдыз»гъа йыллыкъ абуне fiyatы 4 кумюш 80 калик. Индекс — 75298.

Журналымызгъа абуне топлагъан джемаатчы аркъадашларнын дикъкъатына!

Ким де 50-ден зияде адамны журналгъа абуне яздырса, о, Яя Шерфединовнын «Яньрай къайтарма» китабынен я да Р. Фазыл ве Л. Софунин «Амет-Ханнын Йылдызы» китабынен мукафатладжакъ. Мукафатнен берабер «Йылдыз» журналынын «Фахрий ярлыгъы» да такъдим этиледжек.

Памукъчы кыыз

Муз. кб. Сеитвелиевнинъ

Сез. С. Эреджепованынъ

The musical score is written for a single melodic line and a piano accompaniment. The melody is on a single staff with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The piano accompaniment is on a grand staff (treble and bass clefs) with a key signature of one flat. The score consists of four systems of music. The first system shows the melody and piano accompaniment. The second and third systems show the melody and piano accompaniment with some measures marked with 'M' or '7'. The fourth system shows the melody and piano accompaniment with some measures marked with 'M' or '7'. The score is written in a traditional notation style with notes, rests, and bar lines.

Ал ки- ся- е кий- ген кыыз- дай,

у-фукъ я-ваш гуд- лен- ди.

Чым- ры тен- дай гурь ял- ракъ- лар,

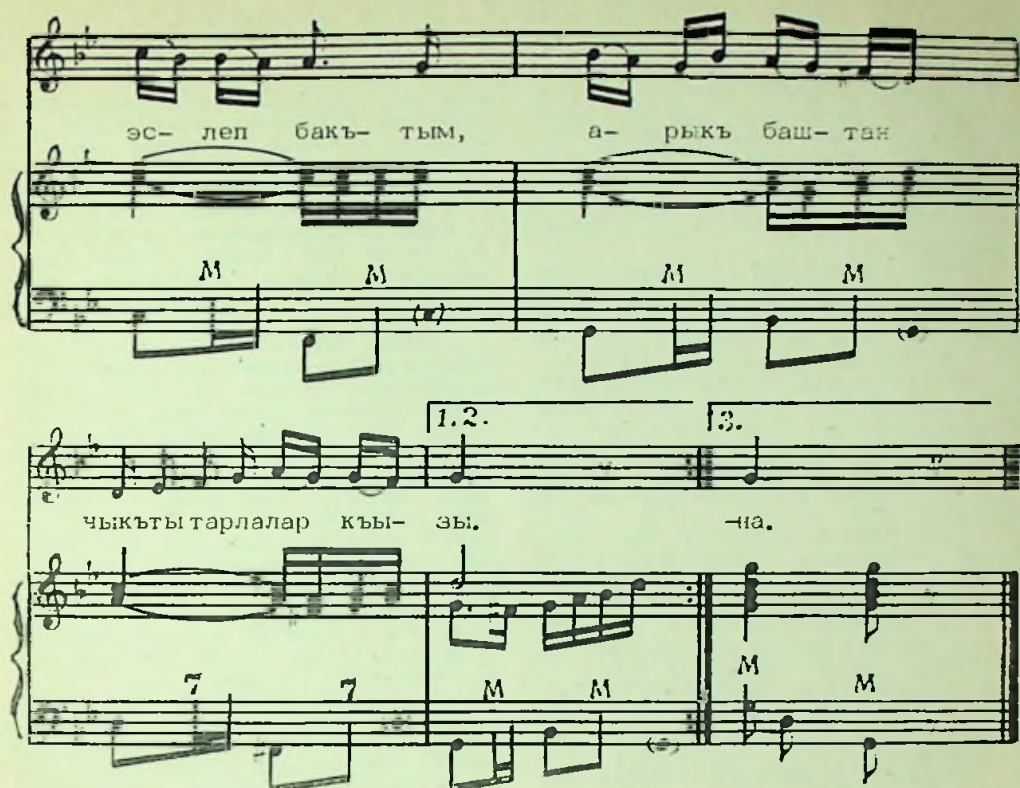
шытырда-ды теп- рен- ди.

Да- а кок- те сеп- мей э- ди,

лар- лакъ Чол- пан йыл- ды- зы,

эс- леп бакъ- тым, а- рыкъ баш- таң

чыкъты тарла-лар кыы- зы,

Ал кисяе кийген кыздай, уфукъ яваш гулленди.
 Чымы тендай гурь япракълар шытырдады,
 тепренди.
 Даа кокте сёнмей эди, парлакъ Чолпан йылдызы,
 Эслеп бакътым, арыкъ баштан чыкъты тарлалар
 кызы.

Янъы чыкъкъан тазе гульдай, чукъурчыкълы
 янагъы,
 Памукъчы кызы иш башлады, тарлаларнынъ
 кьонагъы.

Культе-культе сачларыны тез-тез топлап багълады,
 Беяз гуллер арасында пармакълары ойнады.

Оглюк толды, къанар толды дакъикъалар ичинде,
 Беяз алтын оба олды, тегиз арман устюнде.
 О сёз берген, эр иш куню бир кунь огге кетмеге,
 Тонна-тонна «акъ алтын»ны топлап, теслим этмеге.

Севги толу юрегимнен бакътым фидан боюна,
 Джаным фида, гонълюм фида кызынынъ бундай
 союна.

Авторларымыз акъкъында

* **Мустафа ИБРАИМ** былтыр алтмыш яшыны толдырды. О, А. Навоий адына Самаркъанд девлет университетининь рус филологиясы факультетини гъиябий окъуп битирди. Къуруджылыкъта, транспортта чалышты. «Хаял» ве «Бордж» адлы эки назм китабынынъ муэллифи. Самаркъанд шеэринде яшай.

* **Лёман СУЛЕЙМАН** 1920 сенеси Багъчасарайда догъды. Симферополь педагогика институтынынъ кырымтатар тили ве эдебияты болюгини битирди. Улу Ватан дженкининъ иштиракчиси. КПСС азасы. Чокъ йыллардан бери мектепте оджалыкъ япа. Озбекстан ССР халкъ маарифининъ аляджысы. Бир сыра орден ве медаллернен мукъафатлангъан. «Омюр ве чечек», «Кунеш ве йыр», «Кумюш къанатлар» назм китапларынынъ муэллифи. Наманганда яшай.

* **ДЖЕВАИРЕ** (Меджитова) 1916 сенеси Керчь районынынъ Чалтемир койинде догъды. Дженктен эвель Симферополь педагогика институтынынъ кырымтатар тили ве эдебияты болюгини битирди. Бутюн анълы омюрини оджалыкъкъа багъышлады. Шимди акълы раатлыкъта булуна. «Унутылмаз саифелер», «Ешилъ япракъ арасында», «Омюр сазым» назм китапларынынъ муэллифи. Чырчыкъ шеэринде яшай.

* **Шакир СЕЛИМОВ** 1942 сенеси Акъшейх районындаки Буюк Ас койинде догъды. Самаркъанд шеэринде башта педагогика техникумыны, сонъра гъиябий окъуп, А. Навоий адына университетининъ рус филологиясы факультетини битирди. Джамбай районында ве Самаркъанда рус тили ве эдебияты боюнджа оджа-

лыкъ япты. Чокъ йыллардан бери «Ленин байрагъы» республика газетасынынъ Самаркъанд областы боюнджа мухбири. КПСС азасы. «Акъбардакъ», «Дуйгъуларым», «Севги алеви» назм китапларынынъ муэллифи. Яш языджыларнынъ VII Бутюн-иттифакъ мушавересининъ иштиракчиси. Озбекстан ССР Юкъары Совети Президиумынынъ Фахрий ярлыгъынен мукъафатлангъан. СССР Языджылары бирлигининъ азасы.

* **Мамут ДИБАГЪ** 1905 сенеси Багъчасарайда догъды. Газета ве журнал редакцияларында чалышты. Улу Ватан дженки башлангъанынен, элине сила алып, муаребеге кетти ве 1942 сенеси Севастопольде эляк олды. Дженктен эвель эдипнинъ «Концерт», «Коктен зембильнен энгенлер», «Ферат», «Таш дуду», «Мусафирнинъ пешинден», «Балкъуртлар» киби икяелери басылып чыкъкъан эди. Сонъундан, оларнынъ эксериети «Баарь эзгилери» ве «Он экилернинъ хатиреси» джыйынтыкъларында дердж олунды. Языджынынъ «Гизли нишан» пьесасы ильк кере 1938 сенеси «Эдебият ве культура» журналында басылгъан эди.

* **Файзи ШАХ-ИСМАИЛ** 1938 сенеси Гурджистаннынъ Ахалцхе районында догъды. В. И. Ленин адына Ташкент девлет университетинде, сонъра КПСС Меркезий Комитети янындаки Алий партия мектебинде тасиль алды. «Ленин учкъуны», «Совет Озбекстаны» газеталарында чалышты. Шимди республика радиосында ишлей. Шиирлери чешит газета ве журналларда, альманахларда, джыйынтыкъларда басыла. СССР Журналистлер бирлигининъ азасы.

На крымскотатарском языке. «ЙЫЛДЫЗ» № 4 («Звезда» № 4).

Орган Союза писателей Узбекской ССР.

Ордена Трудового Красного Знамени типография Издательства ЦК КП Узбекистана.

Ташкент—1986.

Техникий редактор А. Селимова.

Корректор Э. Асанова.

Рессам Зарема Трасинова.

Бир матбаа табагъы колеминден эксик эльязмалар муэллифине къайтарылмаз.

Басылуvgъа 19.06.86 с. берильди. Басылуvgъа 4.08.86 с. рухсет этильди. Р-00614. Къагъзынынъ форматы 70×108¹/₁₆. Юксек басма. Шартлы матбаа табагъы 12,6. Нешрият-эсап табагъы 13,5. Тиражы 6569. Сымарыш 4193. Фияты 80 к.

Условных печ. л. 12,6. Уч.-изд. л. 13,5. Зак. 4193. Основан в 1980 г.

Адресимиз: 700000, Ташкент шеэри, Ленин проспекти, 41-нджи эв.
Телефонлар 33-41-91, 33-83-63, 33-28-36.

27 24

«Йылдыз»нынъ илеридеки номерлеринде:

ДЖЕВДЕТ АМЕТОВНЫНЪ «КЪУРШУННЕН ТОКЪТАТЫЛГЪАН ИЫР» ПОВЕСТИ БАСЫЛАДЖАКЪ. ПОВЕСТЬ ОККУПАЦИЯ ВАКЪТЫНДА ГИЗЛИ ИШ ИЧЮН ГЕСТАПО ДЖЕЛЛЯТЛАРЫ ТАРАФЫНДАН ЯКЪАЛАНЫП, КЪУРШУНГЪА ТУТУЛГЪАН КОМПОЗИТОР АБИБУЛЛА ҚЪАВРИНИНЪ ХАТЫРАСЫНА БАГЪЫШЛАНЫЛА.

САФТЕР НАГАЕВНИНЪ ЧЕЛЮСКИНДЖИЛЕР ЭПОПЕЯСЫНЫНЪ ИШТИРАКЧИСИ, ФИЗИКА-МАТЕМАТИКА ИЛИМЛЕРИ ДОКТОРЫ, ПРОФЕССОР ИБРАИМ ФАКИДОВНЫНЪ АЯТЫ ВЕ ФААЛИЕТИНЕ БАГЪЫШЛАНГЪАН «БУЗ УСТЮНДЕКИ ФАРАДЕЙ» АДЛЫ ВЕСИКЪАЛЫ ПОВЕСТИ ДЕРДЖ ЭТИЛЕДЖЕК.

ЭРВИН УМЕРОВНЫНЪ ЗАМАНДАШЛАРЫМЫЗ ОМЮРИНДЕН АЛЫНЫП ЯЗЫЛГЪАН «УМЮТ» АДЛЫ ВЕ УРИЕ ЭДЕМОВАНЫНЪ МЕДИЦИНА ХАДИМЛЕРИНИНЪ ХЫЗМЕТЛЕРИ, ХАЛКЪ САГЪЛЫГЪЫНЫ САКЪЛАВ СААСЫНДАКИ ЯНЪЫЛЫКЪЛАР АКЪКЪЫНДА «КОЙ ЕЛЛАРЫНДА» ДЕГЕН ПОВЕСТЬЛЕРИ, ШАИРЛЕРИМИЗДЕН ЧЕРКЕЗ-АЛИНИНЪ ОРМАНДЖЫ ОСМАН АКЪКЪЫНДА ДЕСТАНЫ ВЕ ШАКИР СЕЛИМОВНЫНЪ ДЖЕМИЕТИМИЗДЕКИ АЗЫРКИ АКТУАЛЬ ПРОБЛЕМАЛАРГЪА БАГЪЫШЛАНГЪАН «ДЕВИР ТАЛАБЫ» СЕРЛЕВАЛЫ ПОЭМАСЫ БАСЫЛАДЖАКЪ.

ЖУРНАТ САИФЕЛЕРИНДЕ, ЭР ВАКЪЫТАКИ ҚИБИ, БАШҚЪА ЯЗЫДЖЫЛАРЫМЫЗНЫНЪ ВЕ ШАИРЛЕРИМИЗНИНЪ ДЕ ЭСЕРЛЕРИ, ЧЕШИТ МЕВЗУЛАРДА ПУБЛИЦИСТИК МАКЪАЛЕЛЕР, ЗАМАНДАШЛАРЫМЫЗ АКЪКЪЫНДА ОЧЕРКЛЕР ЕР АЛАДЖАКЪЛАР.